

„ВСЕСВІТНЯ БІБЛІОТЕКА“

№ 16.

Chanson de Roland
Pisnia pro Rolanda
Пісня про Роланда.

СТАРОФРАНЦУСЬКИЙ ЕПОС

в перекладі з передмовою й поясненнями

ВАСИЛЯ ЩУРАТЯ.

Друге обновлене видання.

Львів, 1918.

Пісня про Роланда.

СТАРОФРАНЦУСЬКИЙ ЕПОС

в перекладі з передмовою й поясненнями

ВАСИЛЯ ЩУРАТА.

Друге обновлене видання.

ЛЬВІВ, 1918.

Видання „Всесвітньої Бібліотеки“ № 16.

ПІД РЕДАКЦІЄЮ ІВАНА КАЛІНОВИЧА.

Printed in Poland

Накладом Видавничої Спілки „ВСЕСВІТ“
зареєстр. стовар. з обм. пор. в Борпславі.

З ДРУКАРНІ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА.

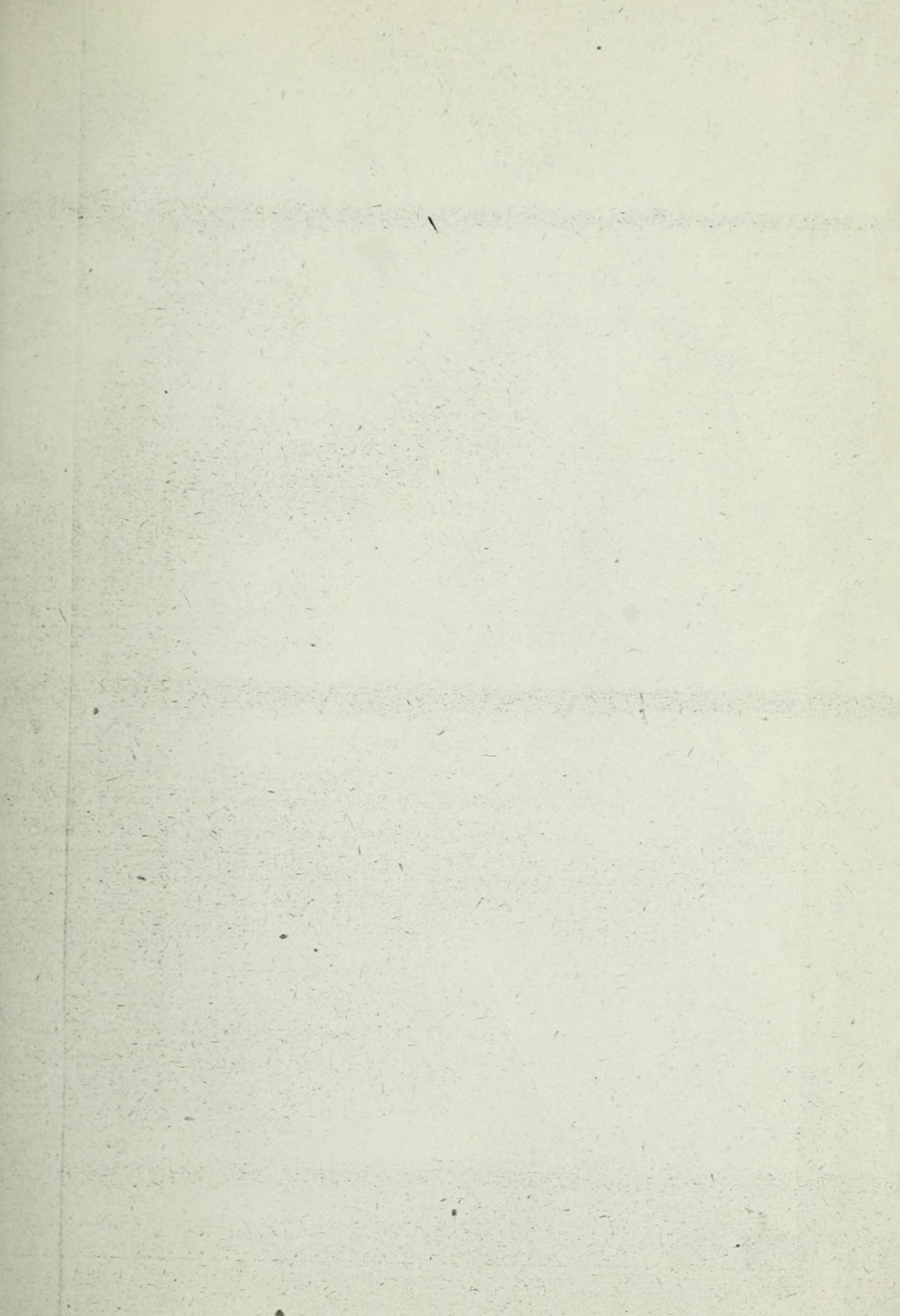
ПАМ'ЯТИ ІВАНА ФРАНКА

присвячує

СЕ ОБНОВЛЕНЕ ВИДАННЄ ПІСНІ

перекладчик.

Введеннє.

I.

Перекладати »Пісню про Роланда« я почав ще під кінець 1889 р. Спонукало мене до того особливе заінтересованнє схожостю її з нашим »Словом про похід Ігоря Святославича«, на яку мені, тоді ще ученикови VI-ої класи в академічній гімназії у Львові, звертав нераз увагу в своїх викладах української літератури кращий з учителів, Володимир Коцовський. Його зближення нашої лицарської пісні зі старофранцузьким епосом, хоч і намічувані з легка, давали не лиш те саме, що в 11 літ пізнійше дав В. В. Каллаш,¹⁾ але навіть дещо більше.

Вже Коцовський в 1889 р. звертав увагу на факт, що майже рівночасно на Сході й на Заході Європи являють ся лицарські поеми, яких основою є боротьба з »поганими«, а пануючим духом — мужество й патріотизм, а причиною катастрофи — брак солідарности між своїми. Тодіж проводив Коцовський паралелю між героями поем: київським Святославом і Карлом Великим, Ігорем Святославичем і Роландом, Всеволодом і Олівером. Зближував голосіннє Святослава по Ігорю з го-

---

¹⁾ Гл. його: „Нѣсколько догадокъ и соображеній по поводу „Слова о полку Игоревѣ“ в „Юбилейномъ сборникѣ въ честь Всеволода Федоровича Миллера изданномъ его учениками и почитателями“, Москва 1900, ст. 316—347.

лосіннем Карла по Роланді. Порівнював визначнішу роль Ярославни в «Слові про похід Ігора Святославича» з ледви помітною роллю Альди в «Пісні про Роланда» й робив із того порівняння висновки на користь нашої пісні, як документу вишого становища жінчини на Україні в XII столітті, значить ся, й вищої культури тогочасної України. Вбазував Коцовський також на такі паралельні появи в обох поемах, як тісний зв'язок людини з природою, як велике значіння незвичайних явищ у природі (затміння сонця, бурі з громами, злету гайвороння), як сні. Вкінці зауважував, що як у «Пісні про Роланда», так і в «Слові про похід Ігоря Святославича» вихідним пунктом подій стала дрібна історична пригода — там побиття задної сторожі французької армії Басками в Ронсевалі, тут невдача походу Ігоря Святославича на Половців.

Від себе я до тих давних спостережень Коцовського додав би, що обі воєнні катастрофи, оспівані в двох різних поемах, були попереджені перемогами й після обох катастроф на завершенні подій наспіли хвилі радості — в старофранцузькій поемі з приводу хрещення еспанської цариці Брамимунди в столиці при величезній нараді, в нашій пісні з okazji повороту Ігорового сина з полону й весілля його з Кончаківною в Києві. Сім паралелізмом у розвитку акцій доповнюється ся знаменито помічене схожість обох поем в основі, темі, ідеї, настрою, характері героїв і світогляді їх.

Звертаючи увагу на подробиці можна б іще відмітити: схожість у висловах лицарського завзяття в Роланда й Ігоря, котрим у битві однаково краща від ганьби смерть; схожість у ніжності відносин між Роландом і Олівером, як і між Ігорем і Всеволодом, навіть у самім розгарі битв; схожість у мальованню безжур-

ного нічліга вояків після побіди; однакове в обох поемах символізоване невольницького упокорення пересіданням поконаного з лицарського коня на просту шкуру, з княжого сідла в конієве; однакове зазначування співаками, що вони співають про давнину згідно з переказаними фактами, за хронікою св. Жіля чи «побилинам сего времени», наслідком чого належить на їх пісні дивитись як на історичні (*chansons de geste*).

Колиж на завершенне всего додасть ся, що обі поеми в порівнанню з тогочасними літописними оповіданнями про тіж самі події визначають ся однаково відпечатком світського характеру своїх невідомих авторів, завдяки чому нема в них сліду якогось середньовічного клерикалізму, то й найважніші пункти зближень між обома тими поемами будуть виказані, бо стилістичних зближень «Слова про похід Ігора Святославича» з «Піснею про Роланда» я не вважаю характеристичними.

Вказаних аналогій між обома поемами вистане на доказ споріднення їх. Та не так легко пояснити собі се спорідненне, як виказати його. Недавно я стрібував пояснювати його тими звязками кнївського княжества з Францією, яких виразом було подруженне дочки Ярослава Мудрого, Анни, з французьким королем Генриком I (1051—1060), але за браком якихсь певніших відомостей про ті звязки не вийшов поза межу здогаду¹⁾. Як врешті й не випалоб поясненне, факт споріднення нашої пісні із старофранцузькою поемою останеть ся фактом не лиш інтересним, але й сильно помічним у зрозумінню характеру нашої поезії з кня-

---

¹⁾ Гл. мою статтю: „Relations franco-ukrainiennes“ в льозанській часописі „L'Ukraine“, 1915, ч. 1.

жої доби. Той факт і спонукав мене, як я се сказав уже, ще в гімназії перекладати старофранцузьку поему.

II.

Розпочатий мною в 1889 р. переклад «Пісні про Роланда» був готов у цілості вже в 1891 р., значить ся тоді, коли я ще був учеником VIII кляси гімназії. Частинами я прочитував його покійному Іванови Франкови, заходячи до нього. Й тоді — в ті важкі часи нашого видавницького руху — не раз продумувало ся з покійним, як би переклад надрукувати. Вкінці він рішив ся надрукувати його в своїй «Літературно-науковій бібліотеці», хоч і як слабі були фінанси того видавництва. Одначе заки прийшло до виконання постанови, оба ми в осени 1892 р. опинили ся в Відні в характері слухачів університету. За університетськими заняттями, яких у Франка на укінченню було не менше, ніж у мене на вступі, в нас обох не було коли й подумати про якесь книжкове видавництво. І мій переклад «Пісні про Роланда» був би спочивав собі в рукописі може ще й кілька років, колиб переїздом не зявив ся у Відні покійний Михайло Драгоманів. Тяжко хорий на аневрізм аорти він задержав ся в Відні на кілька днів, щоб випочати. З трудом відпитав Франка у славянськiм семинари Ягича, а що Франко мешкав зі мною, то попросив нас обох навідуватись до нього в Hotel France. Тоді то, зараз при першій стрічі з Драгомановом, вийшла в нас постанова видавати при найблизшій спромозі у Львові літературно-науковий журнал, що мав звати ся «Живе Слово», а опісля був названий «Житєм і Словом». Серед мірковань, чим би мало ся заповнити журнал у першiм році, Франко згадав про мій переклад «Пісні про Роланда», але був

тої гадки, що можнаб його почати друкувати що-йно в дальших книжках журнала, як менше актуальну річ. Та Драгоманів, почувши, що переклад готов, рішучо заявив ся за тим, щоб друкувати його зараз. »Не має для нас нічого актуальнішого — сказав — як кладенне таких підвалин під культурну будову. Давайте не тільки »Пісню про Роланда«, давайте »Божественну комедію«, давайте Софокля, давайте Магабарату!« А на відхіднім, пращаючи ся зі мною, сказав: »Завтра приходіть з Роландом!« Другого дня, коли я прийшов до нього вже з рукописом, він на отомані обложений ледом, попросивши жінку й Франка усїсти при собі, запропонував читанне мого перекладу. Я, прочитавши кільканайцять уступів, хотїв урвати читанне. »Нї, нї, я не змучив ся, слухаючи, — озвав ся Драгоманів — а коли й Ви не змучились, то читайте далї!« І я прочитав ще кільканайцять уступів на виривки. Драгоманів, подякувавши, рішив, що друкування перекладу належить розпочати в першій книжці уплянованого журнала. »Гонорара — сказав — Вам не дамо, але будете спільником у нашому підприємстві«. Я на все згодив ся. Таким чином мій переклад »Пісні про Роланда« появил ся в »Житю і Слові« 1894 р., а потім (1895 р.) передруком в окремій книжці, котрої друкувало ся 600 примірників. Книжку я присвятив Франкови »на спомин.« Про неї не озвав ся з наших письменників ніхто, крім Франка, що умістив невеличку нотатку в Kurjer-i Lwowsk-im.

Від того часу, коли перекладало ся »Пісню про Роланда«, багато часу ушло вже. Для другого видання треба було її обновити. Вимагав того мій власний розвиток в обсягу літературної мови, стилю, а найбільше віршовання. Я й завдав собі не мало праці

для оновлення перекладу, яку зуміє оцінити лиш той, хто схоче се нове видання порівнати докладніше з першим хоч би тільки на виривки.

»Введенням« до першого видання була спеціальна студія про французьку поему, написана Гастоном Парі, а перекладена з французького Франком. В другім виданню не повтаряю її з двох причин: раз тому, що вона не мого пера; а друге тому, що для читача неспеціаліста вона написана за тяжко. Замість тої статті вистане подати тут про перекладену поему лиш найважнійше.

III.

»Пісня про Роланда« належить до циклю тих історичних пісень (*chansons de geste*) з X—XIV століття, який вяжесть ся з особою Карла Великого, хоч оспівувані факти є і ранші і пізнійші, а часто й зовсім фантастичні. З того циклю пісень »Пісня про Роланда« дійшла до нас у найстаршій формі. Представляючись піснею в стихах із ассонансами замість римів, вона могла повстати не ранше другої половини XI століття. Вказують на се властивости мови, історичні натяки (н. пр. зрабованне Єрусалима Турками, Оріфлам), згадки про особи з X століття (н. пр. про Ришарда Норманського, Готфріда з Анжу) і загальна поетична декорація. В такій редакції переховалась пісня в оксфордській рукописі, списанім в Англії в другій половині XII століття. В тій редакції згаданий на кінці поет чи співець пісні, Турольд.

Ядром пісні є дрібний історичний факт: знищення малого відділу французької армії Басками в Ронсевалі. В 778 р. Карло Великий був у Еспанії, де місцями його приніmano, але в Сарагосії замкнено перед ним

брами. Дня 15 серпня, коли головна сила французької армії, вертаючи до Франції, минула пиренейські проємки, на задню сторожу в Ронсевалі напали Баски і знищили її.

Та пригода викликала серед Франків велике вражіння. А хоч визначні імена убитих лицарів були довго у Франції всім звісні, в пісенній традиції задержало ся одно імя Гротланда (Роланда), графа бретанської мархії. Се промавлялоби за тим, що перші пісні про ронсевальську пригоду склали ся серед Гротландових дружинників, мешканців французької Бретанії. На бретанське походження й першої редакції „Пісні про Роланда« вказувалиб і сліди бретанського діалекту заховані ще в останній редакції.

Про різні моменти ронсевальської пригоди було у Франції більше невеликих пісень. Більшу пісенну цілість зложено з них під кінець XI століття. Вона не зберегла ся. Але свідощтво і поняття про неї дають нам дві латинські переповідки — одна в прозі, друга в стихах. Прозова переповідка — то девять розділів хроніки з першої половини XII століття, приписуваної архієпископови Турпінови; переповідка в стихах — то „Carmen de proditione Guenonis“ (пісня про зраду Ганелона). Обі вони оперті на пропавшій найстаршій редакції „Пісні про Роланда«. Обі незвичайно помічні при відріжнюванні старших і новіших частин у пізнійшій редакції пісні.

»Пісня про Роланда« без сумніву є компіляцією, артистичним зліпком з різних пісень одного циклю, як твердять німецькі романісти, а не такою цілостью, як собі уявляли її деякі французькі вчені, н. пр. Genin, котрий навіть автора бачив у особі Турольда. Так, на приклад, зовсім ясно виказав Scholle, що пізнійшою

вставкою в «Пісні про Роланда» є ціла партія про Баліганта.¹⁾

Та при всіх уємних властивостях компіляції «Пісня про Роланда» зраджує руку артиста як у мальованню характерів володаря Карла, витязя Роланда, вірного Олівера, Христового слуги Турпіна, зрадника Ганелона, поганця Марсіля, еміра Баліганта, так і в незрівнанім представленню таких моментів, як Роландова гра на Оліфанті, його пращанне з мечем і смерть, або розмови Бланкандріна і Марсіля з Ганелоном чи Карлове голосінне над побитими лицарями в Ронсевалі. Не брак артизму і в самій композиції пісні, в таких картинних паралелях, як Марсіль на раді з поганцями і Карло на раді з перами, або виражуванне добою Карлових полків з одної сторони і Балігантових з другої.

Простий, ядерний стиль пісні не знає порівнань. Порівнанне утечі поганців перед Роландом з утечею оленів перед псами є виїмкове. За те повно в пісні повторень, повно стереотипних формул вислову, які не все підносять красу стилю, але є так характеристичні для нього, як релігійний героїзм для автора.

Февдально-лицарський дух пісні при браку всяких слідів клерикалізму вказує на світський характер автора компіляції. Його мішанне християнства з поганством, знанне Біблії та літописів промавляє за тим, що хоч не був духовною особою, мав початкове образование. Хто був тим автором, невідомо.

---

¹⁾ Scholle: Die Baligantenepisode (в Zeitschrift für romanische Philologie, 1877; Graevell: Die Charakteristik der Personen im Rolandsliede, Гейльбром, 1880; G. Paris: Histoire poétique de Charlemagne 1865; Gautier: Les épopées françaises. (1878—1880).

Замітніші видання »Пісні про Роланда зладили Michel (1837), Genin (1850), Gautier (1876).

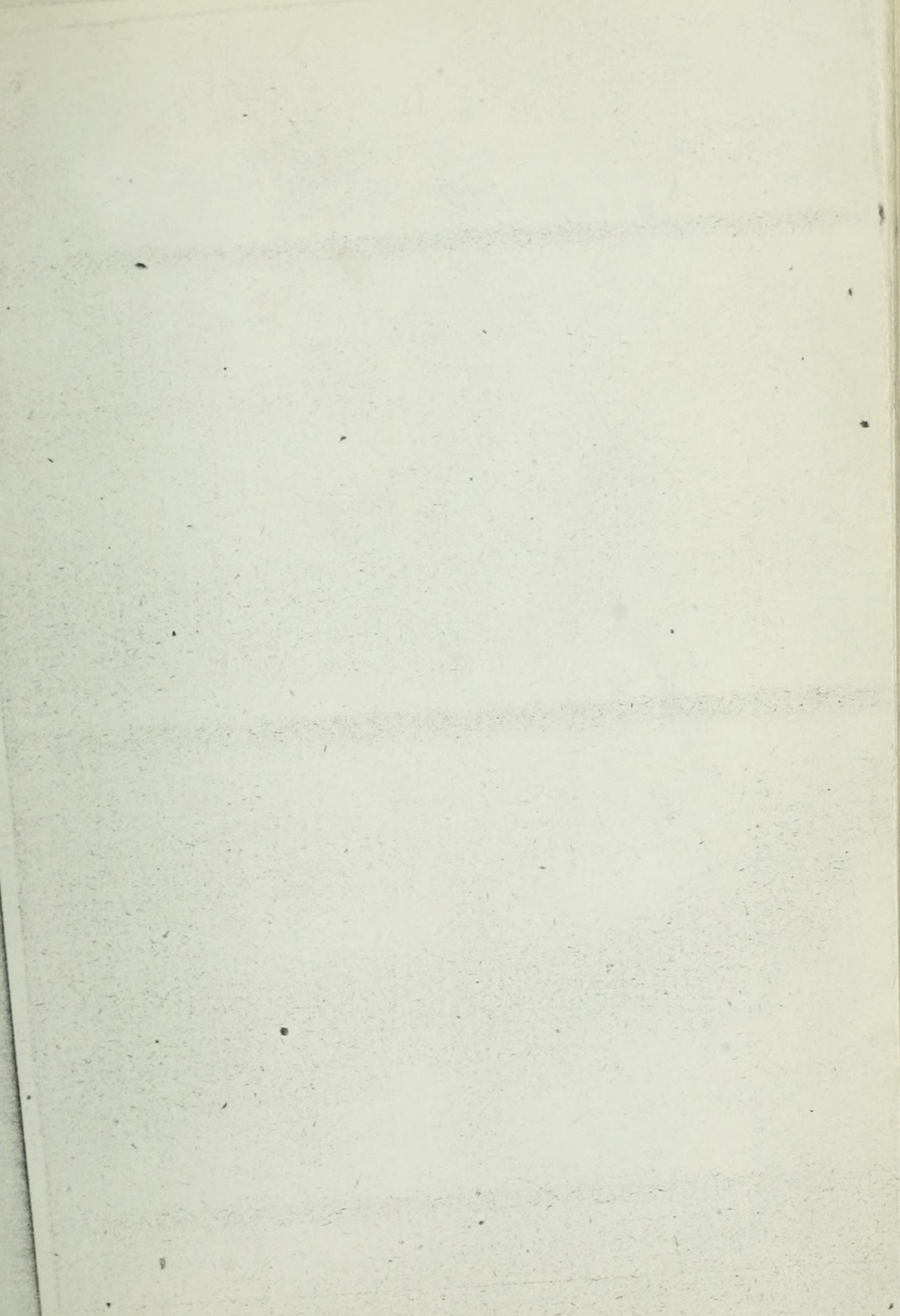
Поза Францією пісня популяризувалась від XII століття. Вже 1133 р. переробив її по німецьки шп Конрад. В Нідерляндах перерібки її популярні доси. В Скандинавії на різні лади перероблювано давний норвежський переклад. Англії завдячуєть ся знаменитий оксфордський рукопис. В Італії старофранцузька пісня стала жерелом голосної поеми Пульчі „Morgante“ а Роландове імя вєславилось в Аріостовім „Orlando furioso.“ В Еспанії наслідувано „Пісню про Роланда« в романсах про Сіда і в інших поемах, в яких для заспокоєння льокальної амбіції представляно поражение Роланда в Ронсевалі як тріумф еспанської землі.

Не брак відгомону старофранцузької пісні і в новійшій європейській поезії, в поемах Улянда, Теннізона і інших. Найбільше, розумієть ся, використовувано її у Франції не лиш у поезії, але і в драмі та опері.

У Львові, 15. X, 1918.

ЛІСНЯ ПРО РОЛАНДА.

I.

Король Карло, великий наш володар,
Сім повних літ в Еспанії провів,
До моря вкрай здобув гористу землю;
Нема вже замку, щоб йому опер ся,
Нема ні города ні муру цілих,
Крім Сарагосси на верху гори.
Марсіль — король там, безувір: він молить
Аполіна, він Магомету служить;
Гей, не минути вже йому біди!

II.

А був король Марсіль у Сарагоссі.
Ось він собі у сад тінистий вийшов,
На біломармуровім троні сів.
При нім було звиш двацять тисяч люда.
Він так сказав своїм князям та графам:
„Панове, чули ви, яке тут лихо:
Пан Франції солодкої, Карло,
В сей край прийшов, щоб нас непокоїти.
А тут ні військ, щоб мірити ся з ним,
Ні сил таких, щоби його побити!
Тож радьте що, ви-ж мудрі в мене люди,
Спасіть мене від соромної смерти!“
Хоч би тобі один поганець слово,
Крім Бланкандріна з замку де Вальфонд.

III.

А Бланкандрін — то був один з мудрійших
І не аби-який заразом хват,

Постояти готов за свого пана.
„Не бій ся!“ — каже він до короля.
„Обіщуй тільки гордому й бутному
Карлови вірну службу й щирю приязнь!
Пішли в дарунку левів, медведів, псів,
Сім сот верблюдів, ястребів хоч тисяч,
Соток чотири мулів з сріблом-злотом,
Щоб мав його на пятьдесять теліг,
Щоб війську всему заплатити міг.
Досить йому вже в сій землі сидіти,
Пораб йому до Франції, до Ахен.
Скажи, що й ти підеш туди за ним
І то в сам день святого Михаїла,
Щоби приймати там закон Христа
І стати ленником його зо всім,
Зо всею честю і добром своїм.
Пішлеш йому й закладників, як схоче,
Десяток-другий, щоб він певність мав;
Пішлім йому хочаб і власні діти.
А жде їх смерть, то я й своє пішлю.
Чей ліпше їм позбутись там голів,
Чим малиб ми маєтку й чести збутись,
Чим малиб ми зійти на жебраків“.

IV.

Він каже ще: „Кленусь на сю правицю,
На бороду, що вилягла на груди:
Побачиш — зараз рушить військо Франків.
Підуть вони в свою французьку землю
І всякий стане у своїй господі.
Карло у свому Аквісграні буде;
На Михаїла пир завдасть бучний.
Прийде сей день, речинець промине,
А він від нас не вчує слова й вісти.
Король є гордий, гнів його страшний,
Він голови закладникам зітне;
Та ліпше їм позбутись там голів,
Чим нам Еспанії на все позбутись,
Чим нам набрати ся біди і горя“.
А всі невіри кажуть: „Може й так“.

V.

Король Марсіль скінчив свою нараду.
Тут кличе він Кларіна з Балагету,
Естрамаріна й пера Евдропіна,
Гарлана-бородаю й Бріамуна,
Магея вуйка свого й Махинера,
Малбена ізза моря й Жуамера,
І Бланкандріна — скаже їм свій намір;
Найповажнійших кличе десятюх.
„Пани барони, йдіть ви до Карла;
Він табором стоїть в Кордові-місті.
До рук оливні віти поберіть:
Се буде знак замирення й покори.
Лиш примиріть нас штукою такою,
А дам вам силу золота і срібла
І кілька схочете землі та лен“.
Поганці кажуть: „Сього в нас доволі“.

VI.

Король Марсіль скінчив свою нараду.
„Панове, — каже він ще раз — підіть же
З оливними вітками у руках
До короля Карла й кажіть йому,
Щоб ради Бога свого милість мав;
Що я скорійш, ніж місяць сей мине,
Прийду за ним із тисячу своїх,
Закон Христа прийму охотно й буду
Його підданим з тілом і душею.
Захоче, то й закладників дістане“.
А Бланкандрін: „Так все нам вдасть ся, пане.“

VII.

Марсіль велів пригнати десять мулів,
Що їх король Сватілії прислав:
Віжки зі злата, а сідло зі срібла.
І сіли всі послы на білих мулів,
З оливними вітками у руках
Зустріли пана Франції, Карла.
Не встерегтись Карлови сеї зради!

VIII.

На radoщах пирує наш володар.
Здобув Кордову, мури зніс до тла,
Своїм каміннем вежі поstrучав.
Там лицарям його припало много
І срібла-злота й плаття дорогого.
Поганця в місті не було й одного,
Який в живих остав би без хресту.
Володар вийшов у великий сад.
З ним був Роланд, Самсун і Олівер,
З ним був і гордий Анзеїс і Готфрід,
Хорунжий королівський із Анжу.
Крім них був там Жерін, був і Жерар;
А де сі два, там вже і других повно;
З одної Франції п'ятнайцять тисяч.
На білих коврах лицарі засіли;
Для розривки одні в варцаби грають,
Старі, поважні — в шахи, а меткі
Бакаларі стають до поєдинку.
Ріс під ялицею рожевий корч,
Там сів на щиро-золотому кріслі
Пан Франції солодкої, король.
Білобородий, голова у цвіті,
І гордий стан і благородне тіло;
Колиб шукав, без питання пізнав би.
Посли тут разом позсідали з мулів,
Всі дружно, облесно його витають.

IX.

Озвав ся перший Бланкандрін. Він каже
До короля: „Хай Бог тебе спасе,
Тебе, достойний слави і пошани!
Могущий цар Марсіль велить сказати,
Що рад би він закон Христа приймати
І дати спорий пай своїх маєтків:
Медведів, левів, повязаних хортів,
Сім сот верблюдів, ястребів хоч тисяч,
Чотири сотні мулів з сріблом-злотом,
Щоб мав його на п'ятьдесять теліг,

А щиро-злотих бізантинок стілько,
Що зможеш всему війську заплатити.
Досить тобі вже в сій землі сидіти,
Пора піти до Франції, до Ахен,
Куди й мій пан обіщуєть ся йти“.
Простяг до Бога руки наш володар,
Чоло склонив він під вагою дум.

Х.

Гей, тай понурив голову володар!
Ніколи він не квапився зі словом,
А що сказав, роздумавши сказав.
Випрямлюєть ся — що за смілий вид! —
І каже: „Гарно ви, послі, сказали.
Король Марсіль — се мій завзятий ворог,
Так щож мене впевнить у правді слів,
Які ви тут говорите мені?“
А Сарацен: „Закладники впевнять;
Дістанеш десять їх, а хоч би й двацять;
А жде їх смерть, я й свого сина дам.
Та й мати меш либонь самих знатнійших
Коли-ж в своїй палаті царській станеш,
Святкуючи святого Михаїла,
Тоді й мій пан готов туди прийти.
У нього думка: охреститись тамки,
У ваших Божих купелях святих.
На те Карло: „Він зможе ще спастись“.

ХІ.

Був гарний вечір, ясно сяло сонце;
Карло велів вести у стайню мулів,
Велів намет поставити в саду,
І всіх послів просити до намету.
Там лицарів дванацять їх приймало;
До світу сонця провели там ніч.
Підняв ся майже рівно з днем володар,
Прослухав утреню, прослухав службу,
А потім вийшов під ялицю; кличе

Своїх баронів, щоб кінчати раду.
З баронами Карло рішає все.

XII.

Володар вийшов під ялицю й кличе
Своїх баронів, щоб кінчати раду.
Идуть князь Ожер, Турпін архієпископ,
Старенький Ришард і братанок Генріх,
Хоробрий граф гасконський, Аселін,
Тедбальд із Реймс, свояк його Мілон;
Крім них був там Жерар, був і Жерін,
А з ними враз прийшов і граф Роланд
Із шляхтичем хоробрим Олівером.
Звиш тисяч Франків з Франції було.
Був Ганелон, котрого ділом зрада;
Гей, почала ся та злощасна рада!

XIII.

„Пани барони, — каже цар Карло —
Король Марсіль прислав послів до мене;
Він спорий пай дає з маєтку свого,
Медведів, левів, повязаних хортів,
Сім сот верблюдів, ястребів хоч тисяч,
З арабським злотом кілька сотень мулів,
Що буде понад пятьдесять теліг:
Він просить, щоб до Франції вернутись,
А він прийде в мою столицю, в Ахен,
Прийме там наш спасительний закон,
Хрестившись буде ленником моїм;
Так каже — кілько правди в тім, не знаю“.
На те всі Франки: „Тут нам стерегтись“.

XIV.

Сказав володар, що сказати мав.
Не годить ся на се лиш граф Роланд;
Він схапуєть ся відповісти й каже
До короля: „Марсілеви не вір!
Сім літ, як ми в Еспанію прийшли.

Я Нопль здобув для тебе і Комібль,
Здобув Волтерн і пінський край здобув,
Сіцілію, Туель і Балагет.
Король Марсіль — він був усе зрадливий!
Раз він прислав поганців щось пятнайцять.
У кожного була оливна вітка
І такіж самі слова їх теж були.
У Франків ти питаєш тоді поради.
Ну, та й нараєли-ж вони тобі!
І ти післав двох графів до поганця:
Один Базан був, другий був Базіль;
Він голови їм стяв біля Гальтіль.
Кінчи-ж війну, коли її почав,
Усі війська веди на Сарагоссу
І облягай її хочаб весь вік,
Щоб лиш їх смерть на зраднику пімстити“.

XV.

Гей, тай понурив голову володар!
Він гладить бороду і крутить вуси,
Ні сяк, ні так сестрінкови не каже.
Замовкли Франки, тільки Ганелон
Зриваєть ся, підходить до Карла
І починає сміливо оттак:
„Гільтаєви — говорить він — не вір!
Не мій се зиск, ні чий, а тільки твій,
Коли король Марсіль переказав,
Що хоче бути ленником твоїм
І в ленні всю Еспанію прийме;
А надтож він прийме і нашу віру.
Хто сій заяві ще не рад, байдуже
Мабуть йому, яка нам буде смерть.
Бутного рада послуху не варта.
Лишім нерозум, розуму держім ся!“

XVI.

По Ганелоні виступив князь Найм —
Вірнійшого нема вже при дворі.
„Ти чув гаразд, — озвався до короля —

Що відповів тобі граф Ганелон;
І має слушність, коб лиш послух мав.
Король Марсіль побитий у війні;
Ти в нього вже всі кріпости забрав,
Ти повалив йому каміннем мури,
Спалив міста, побив його війська.
Колиж він просить милости у тебе,
Гріх мав би, хтоб напастував його.
В поруку-ж він закладника нам дасть.
Кінець завзятій сій війні, шабаш!
А Франки кажуть: „Князь не зле сказав.“

XVII.

„Когож післатиб нам, пани барони,
До короля Марсіля в Сарагоссу?“
На те князь Найм: „Скажи, то я іду;
Лиш палицю і рукавицю дай“.
Король йому: „Ти чоловік розумний;
На бороду, на вус отсей кленусь
Не йти тобі в сім році так далеко;
Іди й сідай, коли ніхто не кличе.“

XVIII.

„Кого післатиб нам, пани барони,
До Сарацена, пана Сарагосси?“
Озвавсь Роланд: „Найкраще, я піду.“
„Ніщо не втнеш, — сказав граф Олівер —
У тебе вдача за прудка й за горда.
Я всеб мав страх, щоб ти не зняв там бучі.
Колиж король звелить, то я піду.“
На те король сказав: „Мовчіть ви оба!
Обом вам ніг не понести туди.
На бороду кленусь — вона вже сива:
Зле там приймати будуть перів, зле!“

XIX.

Турпін із Реймс підняв ся з свого місця.
„Остав ти Франків, — каже до Карла —
Сім літ провів ти вже у сій землі,

Вони знесли вже стільки труду, горя...
Мені дай палицю і рукавицю,
Я йду в Еспанію до Сарацена —
Хотів би бачити його, який він.“
Сердитий вже відказує володар:
„Сиди ти там на білому коверці;
Не говори, коли тобі не кажу.“

XX.

„Француські лицарі, — озвавсь Карло —
Назначте-ж бо з моїх земель барона,
Щоб вість мою Марсілеви заніс!“
На те Роланд: „Вітчим мій, Ганелон!“
А Франки: „Так, він справить ся, як слід.
Хай буде він; мудрійшого не вишлеш.“
Тай заскиміло-ж серце в Ганелона!
Він мече з себе споре футро з кун.
Стає в однім кабаті із атласу.
Блискучі очі, гордий вид у нього,
Широкі груди, благородне тіло,
А гарний — не надивлять ся всі пери.
Та до Роланда: „Що за злість, шалений!“
Чей звісно всім, що я тобі вітчим;
А тиб хотів, щоб я йшов до Марсіля.
Коли мені дасть Бог вернутись відтам,
Я наварю тобі за те такого,
Що вистане і до кінця життя“.
На те Роланд: „Буту, шаленість чую.
Не страх мені погроз, — се кождий знає.
Однак нам треба мудрого післати.
Я виручу, коб лиш король позволив.“

XXI.

А Ганелон: „Не йти тобі за мене!
Ти не вазал мій, я тобі не пан.
Карло мені велить сповняти службу, —
Я в Сарагоссу до Марсіля йду.
Вперед одначе я тобі віддячусь.“

Чей так розвієть ся мій лютий гнів.“
Коли Роланд почув таке, та в сміх.

XXII.

Граф Ганелон почув Роландів сміх;
Він мало що не тріс зі злости-гніву,
Він мало що ума не пострадав.
Сказав до графа: „Не люблю тебе.
Ти зрадою звернув на мене вибір.
Володарю мій правий! ось я тут,
Готов сповняти прикази твої“.

XXIII.

„Я знаю вже: мені йти в Сарагоссу;
Туди-ж піти — ледви вернутись відтам.
А я-ж узяв сестру твою; у мене-ж
Є син від неї — кращого не здиблеш —
Балдвін! Тай лицар буде, всі се кажуть.
Йому лишаю всі гонори й ленна,
Піклуй ся ним, бо я вже не побачу...“
На те Карло: „Мягке у тебе серце!
Коли тобі велю, то треба йти.“

XXIV.

Сказав король: „Ходи-ж бо, Ганелоне,
Ось палиця тобі і рукавиця!
Сам бачиш — Франки вибрали тебе.“
А Ганелон: „Роландова се справа!
Його мені до смерти не любити,
Ні Олівера, бо він друг йому,
Ні перів, бо й вони його так люблять.
В твоїх очах се їм говорю, пане.“
На те король: „Завзятий ти не вміру!
Так що ж! підеш, бо я тобі звелю.“
„Я йду; однак не матиму зашити:
Не мав Базіль, не мав Базан єї...“

XXV.

Цар подає з правиці рукавицю,
Та Ганелон в думках світами лине:
Бере її, вона паде на землю.
А Франки кажуть: „Боже, що за знак?
Посольство се нам вийде на погібіль.“
„Побачите!“ — озвав ся Ганелон.

XXVI.

„Пускай же, пане, — каже Ганелон —
Коли вже йти, по-що-ж баритись довше?“
На те король; „В ім'я Христа й моє!“
Правицею його благословив,
А розрішивши, дав ціпок і лист.

XXVII.

Граф Ганелон вертає на кватиру
І починає вибирати одяг.
Бере, що ліпшого знайти лиш може:
До ніг чіпляє золоті остроги,
Свій меч, Мурглейс, привішує до боку,
Сідає на коня, на Тахебруна,
А вуйко Гвінемер держить присішки.
В сльозах там вздрів би лицарів чимало;
Всі кажуть: „Шкода нам тебе, наш пане!
Так довго був ти при дворі Карла,
Всі звали славним вояком тебе;
Той, що тобі придумав сю дорогу, —
Його й Карло великий не заступить!
Не зважив, видко, добре граф Роланд,
З якої ти могутної родини.
Бери і нас, — говорять далі — пане!“
А Ганелон: „Нехай вас Бог боронить!
Згинь сам я радше, чим хоробрих стілько.
Ви всі підіть у Францію солодку,
Поздоровіть від мене дома жінку
І мого друга, пера Пінабеля,
Й синка Балдвіна, — знаєте його.

Ідїть йому, як панови, все в поміч.“
Та ось і шлях, — він так і почвалав.

XXVIII.

Ген ген високе дерево оливне.
Він взяв туди й настиг послів-поганців;
Чекав на нього тамки Бланкандрін.
Тай дотепно ж вони там розмовляли!
„Чудний Карло той! — каже Бланкандрін —
Апулію й Калабрію здобув,
Солоним морем в Англію поплив,
Здер там подушне для Петра святого,
Чогож йому у нашій ще землі?“
А Ганелон: „Такий вже зухвал вдав ся;
І де є той, котрий би з ним рівнав ся?“

XXIX.

Тут Бланкандрін: „Ще Франки дуже чесні.
Лиш їх графи, князі, що пану свому
Так радять, варті доброї догани.
Вони погублять і його і других.“
„Не знаю, — каже Ганелон — хто инший,
Як не Роланд; та він діждеть ся ганьби.
От вчора рано — сїв володар в тіни,
Аж тут у панцирі іде сестрінок,
Що власне Каркасонію здобув,
Держить румяне яблуко в руці.
На, гарний пане, — каже він, Роланд —
Даю тобі всіх королів корони.
Спокутує він ще свою буту,
Бо дня нема, щоб не пускавсь на смерть.
Коли його хто вбє, в нас буде мир.“

XXX.

А Бланкандрін: „Роланд не в міру лютий.
Він рад би цілий світ завоювати,
Він рад би землі всі нараз добути.
З яким же-ж військом він докаже сього?“

„З французьким військом, — каже Ганелон —
Його всі люблять так, що й не опустять.
Він дав їм стільки срібла, злата, шовку,
Так багато зброї, коний, мулів дав.
Роланда волі слухає й володар;
Роланд йому здобуде все по Схід.“

XXXI.

Так їхав Ганелон із Бланкандріном,
Аж і дали собі взаїмне слово,
Що будуть важити на смерть Роланда.
Так їхали гостинцями, шляхами,
Аж і під тисом стали, в Сарагоссі.
Там в тіни під ялицею було
Александрійським шовком вкрите крісло;
Там був король, Еспанії володар,
А з ним щось двацять тисяч Сараценів.
Хоч би один сказав, хоч писнув слово, —
Такі цікаві всі на те, що вчують.
Се Бланкандрін іде вже з Ганелоном.

XXXII.

Йде Бланкандрін, перед царя ступає,
Держить за руку графа Ганелона,
Тай до царя: „Спаси тебе Аполлін
І Магомет, що дав нам свій закон!
Твоє посольство до Карла сповнив я.
Карло лиш руки обі в гору звів,
Прославив Бога свого — тай кінець.
А се прислав тобі знатного родом
Барона з Франції — удалець він!
Від нього вчуєш ти, чи мир, чи ні.“
На те Марсіль: „Я слухаю, хай каже.“

XXXIII.

Граф Ганелон надумав ся гаразд,
Він починає мову дуже зручно,
Неначеб він у сьому майстер був.

Він каже так: „Хай Бог тебе спасе,
Тебе, достойний слави і пошани!
Переказав тобі Карло Великий,
Щоб ти приймив святу Христову віру;
Він пів Еспанії тобі дасть в ленні.
Колиж би ти не мав на се пристати,
Він силою візьме тебе, скує
І відведе в свою столицю, в Ахен,
А тамки суд назначить смерть тобі;
Умреш там серед ганьби та огиди.“
Король Марсіль настрашив ся до разу.
В руках він мав закутий в злото спіс:
Колиб не люди, був би вбив його.

XXXIV.

Король Марсіль зі злости аж мінив ся,
Аж деревищем спіса замахнув ся.
Коли се бачить Ганелон, за меч.
В два пальці з похви видобув його,
Тай так сказав: „Який ти гарний, ясний!
Гей, тай носив бо я тебе, носив
Такі часи на царському дворі!
Та щоб володар Франції не мовив,
Що я вмер сам один в чужій країні,
То заплатять тобі вже що найліпші.“
А всі невіри: „Не дамо їм битись!“

XXXV.

На просьби що найліпших Сараценів
Сїв рад не рад Марсіль на свому кріслі.
Тоді каліф: „Ти обійшов ся зле,
Що Франка вбити замишляв; тиб радше
Його до краю вислухав уважно.“
„Збач, пане, — каже й Ганелон йому —
„Та я за все-все золото у Бога,
За всі маєтки вашої землі,
Я, поки жив, не затаїв би того,
Що цар Карло сказати раз велів
Тобі, смертельний вороже його“

Пошивані александрійським шовком
Були на нїм соболї, — він їх скинув
На землю, відки взяв їх Бланкандрін;
Однак меча з руки не випускає.
За ручку позолочану держить.
А всі невіри: „Се знатний барон!“

XXXVI.

До короля зблизив ся Ганелон
Тай так озвався: „Ти сердиш ся неслухно.
Та сеж володар Франції, Карло,
Сказав, щоб ти приймив Христову віру;
Він пів Еспанії тобі дасть в ленні,
А другий пай візьме його сестрінок,
Роланд, — лихий і гордий то сусід.
Колиж би ти не мав на се пристати,
Він Сарагоссу облягати буде,
Він силою візьме тебе, скує,
В столицю, в Ахен прямо відведе.
Нї там тобі парадного коня,
Нї мула, щоб міг їхати, не буде;
Там посадять тебе на просту шкапу,
А суд прикаже — голову зрубати.
Отсе тобі й володарів є лист.“

XXXVII.

Почервонїв Марсіль зі злости-гніву,
Переломив печатку, кинув віск.
Загляне в лист, а там таке стоїть:
„Карло, володар Франції, велить,
Щоб я згадав його печаль і гнів
Ізза братів Базана і Базіля,
Котрих я стяв біля гори Гальтіль;
Щоб я післав йому калїфа-вуйка,
Коли спасати хочу душу в тілі.
Інакше не полюбить він мене.“
От-тут і син Марсілів обізвав ся:
„Ну, тай наплїв сей Ганелон дурниць.
Мені його! я справлюсь з ним як слід“..

Лиш Ганелон се вчув, за меч хапає,
І в мить плечима спер ся о ялицю.

XXXVIII.

Король побрав ся відси до саду,
А з ним його найліпшії вазали.
Був там сивоголовий Бланкандрін,
Був Журфарет; його наслідник-син,
І вуйко був каліф і інші вірні.
„Покличте й Франка! — каже Бланкандрін —
Він слово дав, що буде нам служити.“
На те й король: „Веди його сюди!“
Він пальцями узяв його за руку
Й веде його до короля в садок.
Тут сій поганій зрадї початок!

XXXIX.

„Мій гарний пане Ганелоне, — каже
Марсіль — я не розважно поступив,
Що вбити бравсь тебе в гніві великім.
Ось на тобі від мене сі соболі!
Вони звиш пять сот ліврів злотом варті;
Я завтра гарний викуп дам за них.“
„Нехай і так! — говорить Ганелон —
Хай Бог платить тобі за се добром!“

XL.

Тоді Марсіль: „Знай добре, Ганелоне,
Що я тебе любити щиро хочу.
Я рад би вчути дещо про Карла.
Ну, тай старий він, вже прожив свій вік;
Йому, як знаю, двісті літ минуло,
Він стілько світа вже собою витер,
Своїм щитом відбив ударів стілько,
Пустив з торбами стілько королів!
Коли-ж йому досить тих бойів буде?“
А Ганелон на те: „Карло не з тих!
Його хто раз лиш бачив і пізнав,
Той рад не рад казав: „Се бравий цар!“

Як не хвалив би я його, не славив,
Його честь, добрість висші наді все.
А хтож розкаже про його хоробрість?
Се Бог йому вже дав таку відвагу.
Яб скорше вмер, чим відступив його.“

ХІІ.

Поганець каже: „Тим воно й дивнійш,
Що той Карло такий старий та сивий;
Йому, як бачу, двісті літ чи більш,
Він стільки світа вже собою витер,
Чи раз він копєм, спісом діставав,
Пустив з торбами стільки королів;
Колиж йому досить тих боїв буде?“
„Не бути сьому, — каже Ганелон —
Як довго лиш живе його сестрінок,
Котрому рівного нема під небом.
Хват і його товариш Олівер,
І пери всі, котрих Карло так любить,
І двацять-тисячна дружина їх.
Карло безпечний, — хто йому страшний?“

ХІІІ.

А Сарацен: „Воно-то тим дивнійш,
Що той Карло так побілів, посивів;
Йому, як бачу, двісті літ чи більш,
Він стільки світа витязем зійшов,
Він острим копєм стільки раз дістав,
Багатих королів так много вбив,
Так много їх у полі поконав;
Коли-ж йому досить тих боїв буде?“
„Не бути сьому, — каже Ганелон —
Як довго жити буде лиш Роланд;
Такого лицаря шукай по Схід!
Хват і його товариш Олівер,
І пери всі, котрих Карло так любить,
І їх дружина, двацять тисяч Франків;
Карло безпечний, — хто йому страшний?“

XIII.

„Мій гарний пане, Ганелоне, — каже
Король Марсіль — у мене-ж стільки війська,
Що кращого не бачити тобі.
Я можу тисячів чотири ста
Поставити на Франків і Карла.“
А Ганелон йому на те: „Не нині!
Ти втратив би своїх поганців много;
Тож кинь нерозум, хитрощів держи ся!
Даруй добра володареві стільки,
Щоб дивували ся йому всі Франки;
Закладників хоч двацять, а пішли.
Король в солодку Францію поверне,
За ним піде оддалеки сторожа,
А там, гадаю, буде й граф Роланд
І бравий та уцтивий Олівер.
Графи пропадуть, лиш мені повір,
А там пропаде і бута Карла,
Не схоче він вже воювати вас.“

XIV.

„А якже ж, гарний пане Ганелоне,
Як міг би я Роланда вбити, як?“
А Ганелон: „Я можу се сказати.
Король сізерським вивозом піде:
За ним піде оддалеки сторожа,
А в ній богач Роланд, його сестрінок,
І Олівер, котрому він так вірить,
А з ними буде двацять тисяч Франків.
Пішли на них сто тисячів своїх,
Хай заведуть відразу бійку з ними,
Трусливе військо Франків розібють.
Там жертвою не мало й ваших ляже,
Та опісля вже з ним зведеш борбу.
Не там, то тут не вимкнеть ся Роланд;
Ти матимеш хорошую побіду
І поки жив не вести-меш війни.“

XLV.

„Колиб Роландови зробив хто смерть,
В Карла не сталоб правої руки;
Він не зібрав би сил таких по вік;
Спочила би великая земля.“
Коли се вчув Марсіль від Ганелона,
Поцілував його й післав по скарби.

XLVI.

Марсіль сказав (щож мав казати більше?):
„Лиш той порадник добрий, що і певний.
Щоб наш Роланд був, присягай на зраду!“
А Ганелон: „Хай буде так, як хочеш.“
Присяг на святощі меча Мурглейса,
Свою повинність потоптав ногами.

XLVII.

Був там стілець зі слонової кости.
На нїм велить Марсіль покласти книгу
З законом Магомета й Тервагана.
На сю присяг еспанський Сарацен,
Що як лиш здибле де Роланда в бою
Побе його з дружиною на певне,
А вдасть ся, то й Роланда тамже вбе.
А Ганелон: „Хай буде так, як хочеш.“

XLVIII.

Тут виступив поганець Валдабрун,
Що то виховував царя Марсіля;
Всміхаєть ся і так до Ганелона:
„Приймай сей меч, ледви в кого є ліпший.
Ся ручка стоїть тисячу мангунів;
Тобі її по приязні даю,
Коб лиш зробив так, щоб барон Роланд
Попав ся нам в нечисленній дружині!“
„Гаразд!“ — сказав на те граф Ганелон.
Нуж цілуватись в бородині і лиця.

XLIX.

Тут приступив поганець Кліморін,
Всміхаєть ся і так до Ганелона:
„Приймай сей щит, ледви уздриш де краший,
Коб тільки нам як-небудь допоміг
Позбавити Роланда чести раз“.
„Гаразд!“ — сказав на те знов Ганелон.
Нуж цілуватись в лица і уста.

L.

А там прийшла й цариця Брамімунда
І так до графа: „Дуже вас люблю,
Бо вас хвалять мій пан і всі вазали.
Се вам для жінки пара брансолет:
Самі яхонти, аметисти, злото,
Що варті більше всіх маєтків Риму,
Яких не мав ніколи й ваш володар“.
Він взяв їх і в кишені заховав.

LI.

Король післав за скарбником Малдвізом.
„Чи вже готові дари для Карла?“
„Досить їх, — каже той — досить їх, пане.
Сім сот верблюдів з золотом і сріблом,
І в заклад двайцять найзнатнійших душ“.

LII.

Цар поклепав по плечах Ганелона,
І так сказав: „Тай бравий бо ти й мудрий!
Гляди-ж, про свій спасительний закон,
Не відверни від нас ніколи серця!
Я дам тобі велику міць добра,
З арабським злотом щирим десять мулів.
І стільки-ж братимеш по всі роки.
От тут тобі й від міста мого ключі.
Віддай Карлови се добро велике,
А там вкажи міні Роланда, прошу.
Коб лиш його у вивозі заскочив,

То вже пійду з ним у смертельний бій".
А Ганелон: „Загаявсь я мабуть.“
Сів на коня і рушив у свій путь.

• LIII.

Володар рушив у свою столицю;
Походом він прибув у город Галн,
Котрий здобув і знищив граф Роланд.
Сто літ стояв він з того дня в руїнах.
Цар жде вісток від Ганелона й дачки
З великої еспанської землі.
З зорею, ранним ранком, скоро світ
Граф Ганелон добив ся до кватири.

LIV.

Підняв ся майже рівно з днем володар,
Прослухав утреню, прослухав Службу,
Став на траві зеленій під шатром.
Був там Роланд, був бравий Олівер,
Був там князь Найм, було чимало й інших.
Йде й віроломний зрадник Ганелон
І починає хитру-хитру річ,
Він так цареві: „Бог тебе спаси!
От тут тобі й від Сарагосси ключі,
А там привіз тобі маєтків силу
І двацять душ, — кажи їх берегти.
Та ще-ж бо каже цар Марсіль, щоб ти
Не зливсь на нього, що нема каліфа;
Бо сам я бачив се на власні очі,
Як тисячів чотиреста оружних,
А все в кольчугах, все в шеломах щільних,
При злоголавих, різаних шаблях,
Його до моря провозжали враз.
Вони Марсіля кинули, щоб тільки
Христового закона не приймати,
Не ісповідувати по неволі.
Так ще-ж бо миль чотири не вплили,
Коли заскочила їх буря з вітром;
Всіх затопила, — вже їх не побачиш.

А що король Марсіль, так той, вір пане,
Прибуде у твоє французьке царство
І там прийме той сам закон, що в тебе.
У нього руки звязані, — він твій...
Він з рук твоїх прийме еспанське царство.“
Король на те: „Так дякувати Богу!
За те, що справивсь, гарний дар дістанеш.“
Посеред військ заграло тисяч труб;
Зняли ся Франки, злаштували коні,
Пославсь їм шлях у Францію солодку.

LV.

Карло Великий знищив край еспанський,
Взяв кріпости, поруйнував міста,
А там рішив: оттут кінець війні!..
Карло в солодку Францію вертає.
Вбив граф Роланд у землю хоругов,
Сторчить вона на пригорі ік небу,
А Франки стали навкруги постоем.

. . . . .

Рядами йде погане кінне військо,
Іде панцирне збитими рядами,
В шеломах щільних; ясний меч при боці,
На шиї щит, а спіси в поготові.
Затрималось воно на горах в лісі;
Іх триста тисяч тамки світу жде,
А Франкам, горе, хоч би в здогад зрада!

LVI.

Минув ся день, настала темна ніч.
Заснув Карло, могутий наш володар.
Йому і снить ся, наче-б він в сізерськім
Був вивозі та ясеневий спіс
В руках держав. Аж тут граф Ганелон
Як вихопить його, об землю вдарить!
Спіс розлетівсь трісками аж під небо.
Карло-ж як спав, так спить, не пробудивсь.

LVII.

А потім снить ся ще йому, що десь
Його у Франції, в столиці, в Ахен,
Медвідь вкусив у праве рамя люто.
Глядить, аж тут і леопард з Арденів
Біжить до нього, мечеть ся завзято;
В тім вибігає з салі спорий пес,
На вискоки примчав ся до Карла,
Медведеви відгриз він праве вухо,
А там, гнівний, узявсь до леопарда.
„Що за страшна борба!“ — говорять Франки.
Не знають, хто ще верх над ким візьме.
Карло-ж як спав, так спить, не пробудив ся.

LVIII.

Минулась ніч; ось зайнялась зоря.
Володар їде гордо на коні
Посеред військ і бачним водить оком.
„Пани барони, — каже цар Карло —
Чи бачите вузкий сей просмик? Радьте-ж,
Кому лишатись поза нами з військом?“
„Роландови, — говорить Ганелон —
Та-ж хоробрійшого нема вже в тебе.“
Вчув се король, поглянув грізним оком
Тай так промовив: „З тебе справжній чорт;
Тай вічний гнів вселив ся в твою тілі.
А хто-ж передню поведе дружину?“
А Ганелон: „Ожер, наш данський лицар;
Бо й хто-ж з баронів справить ся з тим краще?“

LIX.

Коли почув про вибір граф Роланд,
Промовив, як на лицаря пристало:
„Тобі, пан-отче, лиш любов я винен
За те, що вибір твій упав на мене.
За те-ж пан Франції, король Карло,
Не втратить — зараз се сказати можу —
Ручного ні парадного коня,

Ні до їзди призначеного мула,
Ні огера, ні коника з під шлії
Скорійш, ніж меч мій не дібе торгу.“
А Ганелон додав: „Ти правду кажеш.“

LX.

Коли почув про вибір граф Роланд,
Він так, гнівний, промовив до вітчима:
„Ой трусе, трусе кепської породи!
То ти гадав собі, що може в мене
Так рукавиця випаде із рук,
Як палиця перед Карлом у тебе?“

LXI.

„Володарю, — сказав барон Роланд —
Дай лук мені, котрий в руці держиш;
Докір на мене, сподіюсь, не впаде,
Що випав він мені на землю з рук,
Як в Ганелона палиця твоя.“
Схилив, понурив голову володар;
Він гладить бороду, він крутить вуси,
В очах не в силі довше скрити сліз.
Оттут князь Найм зближаєть ся до нього —
Ледви хто був вірнійший при дворі —
І так до короля: „Ти чув як слід.
Роланд хоробрий, бачиш, дуже лютий;
Йому припало йти за нами з військом,
А деж є той, щоб відказав ся тут?
Тож дай йому вже раз напнутий лук
І вибери йому дружину гарну.“
Король дав лук, Роланд його приймив.

LXII.

Сестрінка свого кличе наш володар:
„Мій гарний пане, каже, знаєш що?
Тобі я лишу половину війська.
Бери його, безпечний будеш з ним.“
„Не вчиню сього, — каже граф — хай Бог

Побє мене, як скривджу кров свою.
Візьму лиш дваццять тисяч бравих Франків;
Ти вивозом собі безпечно йди,
Нікого, поки я живу, не бій ся.“

LXIII.

Сїв на коня хоробрий граф Роланд...
За ним іде товариш Олівер,
Іде Жерін і сміливий Жерер,
За ними Беренгер, Отес, Сансун,
Старенький Анзеїс ідуть за ними
І лицарський Жерарт із Руссілону.
Прийшов сюди і можний князь Гайфер.
„Піду і я, — говорить граф Валтер —
Роланд мій пан, Роланда не покину.“
Ті дваццять тисяч лицарів дібрали.

LXIV.

З далека кличе граф Роланд Валтера:
„Візьми з собою тисяч наших Франків
І обсади всі просмики, всі гори,
Щоб цар не втратив ні одного з наших.“
„Для тебе все зроблю,“ — сказав Валтер.
Взяв тисяч Франків з Франції з собою,
Розсіяв їх по просмиках, по горах;
Уступить він хиба на знак тривоги,
Сім сот мечів на знак тривоги блисне.
Сьогодні Алмаріс, король Белферну,
Готовить їм страшний, пагубний бій.

LXV.

Високі гори, темнії яри,
І сірі скали й просмиків без ліку.
З великим трудом Франки йшли за дня,
Пятнайцять миль вокруг лунав їх гомін.
Зблизились до Великої Землі;
Ось і Гасконія, земля Карлова.
Згадав тут кожний власні ленна й добра.

Дівчат і гарних жіночок згадав,
Згадав, заплакав з туги-жалю кожний.
У всіх тривога, більша ще в Карла:
В Еспанії лишивсь його сестрінок!
Карло не в силі скрити сліз у тузі.

LXVI.

Лишила ся в Еспанії дружина,
Дванайцять перів, двацять тисяч Франків;
Не лячно їм, ні смерть їм не страшна.
Вертаєть ся до Франції володар,
Вертаючи, плащем лице зактив.
Зрівнав ся з ним князь Найм і промовляє
До короля: „І відки ся журба?“
Карло на теє: „Кращеб не питав ти!
Як не зітхати в сім великім жалю?
За Ганелоном Франції не бути.
Сю ніч я мав небесний сон. Приснилось,
Що він сей спіс в моїх руках зломив.
Сеж він сестрінка вибрав до сторожі,
А я й лишив його в чужій країні.
Коли й Роланда втрачу, Боже мій,
Ніхто мені його вже не заступить“.

LXVII.

Не в силі скрити сліз Карло Великий.
Сто тисяч Франків смуток чують з ним.
Так банно всім, так тужно за Роландом.
Спродав його зрадливий Ганелон,
Взяв пишний дар в невірного царя,
Набрав одежі, злота, срібла, шовку,
Верблюдов, мулів, коний, львів набрав.

LXVIII.

Марсіль позвав з Еспанії баронів,
Всіх полководців і графів, князів,
Емірів і синів своїх комтурів.
В трьох днях зібрав їх кругло триста тисяч

І в Сарагоссі бубнити звелів.
Ген, ген на вежу ставлять Магомета;
Поганці славлять там його і молять,
А потім мов на вводи спішать
Верхи на конях, горами, ярами.
Аж глянь! — французські хоругви сторчать:
Се йде сторожа, в ній дванайцять перів.
Гай, гай, без бою тут не обійтись!

LXIX.

Зближаєть ся сестрінок до Марсіля
На мулі, поганяючи ціпком;
Всміхнув ся любо й так до вуйка каже:
„Мій гарний пане, тільки в тебе служу,
Зазнав для тебе стільки горя й бід,
І стільки в полі вже придбав побід...
Дай в ленні честь мені — з Роландом битись.
Сим копєм острим я пробю його;
При помочи ласкавій Магомета
Цілій Еспанії свободу дам
Від пірнейських гір по Дірестан.
Карло охляв — з Карлом присіли й Франки.
Ти поки жив не знатимеш війни“.
Марсіль йому подав лиш рукавицю.

LXX.

Коли сестрінок рукавицю взяв,
Він гордим словом так до вуйка каже:
„Мій гарний пане, дар се не малий!
Назнач мені й дванайцять ще баронів,
Із ними я побю дванайцять перів.“
Тут зголосив ся перший Фалзарон,
Марсілеви він братом доводив ся.
Ходімо оба, гарний пане! — каже —
„Будь там, що буде, розпічнемо бій,
Карлових військ великую сторожу
Нам суджено розбити й розібєм.“

LXXI.

А там озвав ся й Корсаблїс, король
З Берберїї, свідущий хитрих штук.
Озвав ся й каже як вазал хоробрий:
Не буду трусом за все злото в бога!“
З Бріганту Малпріміс прудкий прискочив
І загудїв знов так перед Марсілем:
„Я также тіло в Ронсеваль несу,
А де стріну Роланда, там і вбю.“

LXXII.

Був там один емір із Балагету.
Стан благородний, гарний, гордий вид,
А сяде в повній збруї на коня,
У двоє кращий і пишнійший стане.
Той вдачею лицарською прославивсь;
В Христовій вірі був би він бароном.
Він так перед Марсілем гомонїв:
„Я также тіло в Ронсеваль несу;
Знайду Роланда — смерть йому нехибна,
І Оліверови і перам смерть!
Всі Франки згинуть серед ганьби й муки.
Карло Великий знемощїв, постарївсь;
Махне рукою він на сю війну
І лишить нам Еспанїю в спокою.“
Король Марсіль подякував за слово.

LXXIII.

Був там і мавританський полководець,
В Еспанїї над зрадниками зрадник.
Перед Марсілем так чванить ся він:
„І я дружину в Ронсеваль веду.
Щитів і списів дваїцять тисяч в мене;
Коб лиш зустрїв Роланда, смерть йому.
Не буде дня в Карла, щоб він не плакав.“

LXXIV.

Був граф Тургіс там з міста Туртелюзи,
Було-ж те місто власністю його.

Бажаючи всім христіянам згуби,
Він з іншими перед Марсілем став
І так до нього: „Не жури ся! — каже —
Наш Магомет то не святий Петро;
За службу він віддасть нам честь у бою.
І я йду на Роланда в Ронсеваль;
Його від смерти не спасе ніхто.
Чи бачиш меч? Який міцний він, довгий!
Я з Дурендалем зміряю його.
Котрий з них верх тоді візьме, почувеш.
Здадуть ся Франки нам на ласку, згинуть!
Старий Карло діждеть ся смутку й ганьби
І не пишатись більш йому в короні.“

LXXV.

І Сараценець Ескреміз там був —
Володар, пан валтернської землі.
З юрби він так перед Марсілем править:
„Я в Ронсеваль іду буту смирити;
Знайду Роланда — голову положить.
Положить голову і Олівер,
І перам всім судилось полягти.
Як згинуть Франки, Франція в сирітстві;
Карло собі вазалів не знайде.“

LXXVI.

А там іде й невірний Естурганц
З товаришем своїм Естрамарізом —
Два зрадники, яких не бачив світ.
„Ходіть, панове, — каже їм Марсіль —
Пійдете оба в ронсевальський вивіз;
В порядку військо вести допоможіть.“
Вони на те: „Ти лиш розкажуй, пане!
Идем на Роланда і на Олівера;
Ніхто від смерти перів не спасе.
Мечі в нас добрі й острі, — ті мечі
В червоній крові ми закрасимо.
Всіх Франків смерть візьме, Карла жде туга.
Велику Землю в дарі віддамо

Тобі, наш пане. Сам прийдеш, побачиш!
Ми в дарі ще й Карла тобі дамо.“

LXXVII.

Сюди з Сібіллі й Маргаріз надбіг;
Ту землю він держить по беріг моря.
Його краса для всіх жінок принада.
І деж є та, якаб не спаленіла
На вид його й не усміхнулась в мить?
А лицар був, як мало хто з невірних.
Він крізь юрбу пропхавшись, гомонів
Оттак цареві: „Не жури ся, пане!
Я в Ронсеваль пійду, ублю Роланда.
З життем втекти не встигне й Олівер.
Дванайцять перів здибле люта смерть.
Чи бачиш меч, мій злогоглавий меч?
Ще нині кров його вкрасить червона.
Погибнуть Франки, Францію жде ганьба.
В Карла, котрому борода цвите,
Не буде дня без горя і журби.
А через год ми й Францію здобудем.
Тоді спічнем на замку в Сент-Дені.“
Король йому лиш поклонив ся низько.

LXXVIII.

Вкінці виходить і Хернубль з Мунігри —
Волоссем землю замітати міг би.
Він граючи ся тягарі підносить,
Які двигнути мулам трьом не в силу.
В тім краю, кажуть, відки він приходить,
Не світить сонце, ні земля не родить,
Нема дощів там, не паде роса,
Там камінь чорний, білого й нема.
А дехто каже: там чорти живуть.
„Є в мене добрий меч, — озвавсь Хернубль —
Зачервонить ся він у Ронсевалі.
Коли стріну Роланда по дорозі,
І не ублю, будь я брехун по вік!
Візьме мій меч над Дурендалем верх!

Жде Франків смерть, а Францію сирітство“.
Знімають ся усі дванайцять з місця,
Знімаєть ся сто тисяч Сараценів,
Всі загрівають ся, до бою рвуть ся,
В сосновий бір оружитись ідуть.

LXXIX.

На кождім з них є сараценський панцир,
По більшій часті кутий в Сарагоссі;
У кожного шолом тугий, потрійний,
Сталевий меч — вієньська славна сталь,
Порядний щит і валентійський спіс,
Червоні, білі й сині хоругви.
Всі зсіли з мулів і з парадних коний,
В густих рядах всі на воєнних їдуть.
Був ясний день, світило пишно сонце,
Полискувала ся до сонця зброя.
Щоб краще йти, заграли в тисяч труб;
Пішла така луна, що й Франки чують.
„Здаєть ся, друже, — каже Олівер —
Що з Сараценом випаде нам битись.“
„Дай Боже, — відповів йому Роланд —
Постояти нам тут за короля.
За свого пана треба наразитись
На всю біду, на спеку і мороз,
А хоч би душу й тіло положити.
Хай кождий лиш глядить, щоб добре бив,
Щоб злих пісень про нас не заспівали.
За нами правда, за невірним зрада.
Я злого прикладу не дам нікому.“

LXXX.

Став Олівер на шпилечку гори,
Глядить на право, луг зелений бачить,
А лугом тим погане військо йде.
„Товаришу, — промовив до Роланда —
З Еспанії такий тут чути гомін!
Що там шоломів, панцирів мигоче!
Мабуть не радість Франків жде від них.“

Знав добре се зрадливий Ганелон
Тоді, як вибрав нас перед Карлом.
А граф Роланд: „Мовчи бо, Олівере!
Ні слова більше, — він мені вітчим!“

LXXXI.

Став Олівер на шпилечку гори,
Докладно бачить він еспанське царство,
Докладно бачить хмари Сараценів.
Горять шеломи злотом-самоцвітом,
В огні сталені панцирі блискочуть,
Полискують щити і списи й копя,
А стягів, полків годі й почислити.
Така їх сила-безліч там була,
Що Олівер аж сам забув ся з дива.
З верха гори до Франків збіг він живо,
Прийшов до них і все їм розповів.

LXXXII.

„Так много — каже Олівер — невірних,
Як я їх бачив, вже не вздрить ніхто.
Сто тисяч буде щитоносців там,
А всі в шеломах, в панцирях блискучих;
Блищать в них бурі копя й довгі списи.
Жде січа нас, якої не було.
Нехай вас Бог кріпить, пани барони!
Щоб не побили нас, держіть ся поля!“
А Франки кажуть: „Горе трусам всім!
Хочаб іти на явну смерть, ходім!“

LXXXIII.

„Поганців много, — каже Олівер —
А наших Франків, бачу, мало дуже.
Гей, затрубіть хиба, Роланде друже!
Карло почує й вернеть ся тепер.“
На те Роланд: „Не мудроб я зробив;
В солодкій Франції позбув сяб слави.
Волю що сил рубати Дурендалем,

Хоч би по злоту ручку кровю сплив.
На горе зрадники прийдуть в сей вивіз.
Я ручу вам, їх жде нехибна смерть.“

LXXXIV.

„Гей затрубить на Оліфанті, друже!
Карло почує й вернетъ ся ще з військом.“
На те Роланд: „Хай Бог мене боронить,
Щоб я свій рід неславою покрив,
Щоб сорому я Францію набавив!
Ні, я волю рубати Дурендалем,
Отсим мечем, що тут при боці висить;
Побачите, се вістре кров сполоче.
На лихо постягали ся поганці;
Я ручу вам, всі смерти поживуть!“

LXXXV.

„Гей затрубить на Оліфанті, друже!
Карло йде саме вивозом, почує.
Я ручу, Франки вернуть ся іще“.
„Хай Бог боронить, — каже граф Роланд —
Щоб мав сказати хто з людей, що я
Трубив із боязні перед невірним.
Моїх батьків не стріне сей докір!
Коли вже раз пійду в завзятий бій,
Я тисяч сім сот раз мечем ударю,
Кров попливе по вістрі Дурендаля.
Хоробрі Франки теж до бійки добрі;
Ніщо від смерти не спасе Еспанців.“

LXXXVI.

„Який тут сором?“ — каже Олівер.
„Я-ж бачив сам еспанських Сараценів.
Вони собою вкрили гори й доли,
Засіяли поляни і поля.
У тих чужинців є велике військо,
А щож у нас? Дружинонька мала.“
На те Роланд: „За теж завзяття більше.“

Хай Бог і ангели мене боронять,
Щоб через мене Франція втерпіла.
Яб мав дожити сього? Краще вмерти!
Хто добре бєть ся, в ласках у Карла.“

LXXXVII.

Роланд хоробрий, Олівер розсудний,
В обох відвага не аби-яка;
Хто з них у збруї раз сїв на коня,
Будь там і смерть йому, не вийде з бою.
Графи хоробрі й горді їх слова!
В завзятті їдуть зрадники поганці.
„Роланде, — каже Олівер — дивись!
Вже й маєш їх, а наш Карло далеко,
Бо затрубити ти не ласкав був.
Колиб Карло тут був, не малиб шкоди.
Гляди-но там, де сей еспанський вивіз;
Чей бачиш? Гей, смутна дружина наша!
Хто в сій дружині є, не буде в другій“
„Не лихослов так!“ — каже граф Роланд.
„Злий серцем, хто у груди боязнь носить.
Ми сміливо на сьому місці станьмо,
Бо тут нам бій почати, тут нам битись!“

LXXXVIII.

Коли Роланд уздрів, що буде бій,
Він відважнійший став від льва і тигра.
Взиває Франків, кличе Олівера:
„Лиши сю мову, — каже — друже-брате!
Володар, що сих Франків нам лишив,
Він двацять тисяч що найліпших вибрав;
Був певний, що нема між ними труса.
За свого пана і найбільше лихо
Перетерпіти треба — студінь, спеку,
А хоч би й кров пролити й трупом власти.
Є в тебе спіс, є в мене Дурендаль.
Мій добрий меч, Карловий гарний дар;
Коли помру, новий властитель скаже
Колись про нього: „В добрих був руках“.

LXXXIX.

Тут де не взявсь Турпін архієпископ,
Острогами коня бє, мчить ся полем,
Скликає Франків і говорить так:
Лишив нас тут Карло, пани барони!
Хороша й смерть за свого короля.
Христову віру вам спасати нині
В борбі, — без неї вже не обійтись,
Бо чейже бачите вже Сараценів.
Тож сповідайтесь, Богови моліть ся,
Спасення ради я вас розрішу.
Хто вмере, блаженним мучеником буде,
У рай піjde, в раю вінець здобуде“.
З коня зсїв кожний, ниць паде на землю.
Благословить Турпін всіх в імя боже,
А за покуту каже лиш боротись.

XC.

З землі на ноги Франки всі знялись,
Опрощення гріхів усі приймили
И благословенство боже з рук Турпіна.
На скоропадні коні посідали,
Узброєні, як лицарям і слід.
До бою всякий з них готовий був.
А граф Роланд озвався до Олівера:
„Ти, друже-брате, дуже добре знаєш,
Що всіх нас тут ізрадив Ганелон.
Взяв він за те маєтки, злото в дарі,
Однак Карло пімстити нас повинен.
Король Марсіль зробив собі з нас торг,
Та ми йому мечем і сплатимо.“

XCI.

Роланд еспанським вивозом несеть ся
На борзому коні, на Вейлантіфі,
Цілий у збруї — гарно в ній йому!
В руці барон тримає спіс пальмовий,
Що вістрем к' небу звернений тремтить,

А хоруговка біла аж сліпить,
Аж по руках кутаси злоті бють.
Сам пишний, пишний! Вид погідний, ясний.
Слідом за ним його товариш їде.
Спасителя в Роланді бачать Франки.
Завзято він глядить на Сараценів,
На Франків дивить ся він чемно й любо,
Ввічливим словом промовляє так:
„За легкий хід у вас, пани барони.
Невіри ті прийдуть собі по згубу!
Нас нині жде богате й гарне жниво;
Не мав такого ні один король.“
Сказав, а тут і вороги вже близько.

ХСІІ.

„По що тут слів?“ — говорить Олівер.
„Коли не ласкав був ти затрубити
На Оліфанті, не спасе Карло.
Не знає добрий, тож не винен тому.
Тих, що далеко суть, винити годі.
Тож далі наперед, пани барони!
Галоп що сили, з поля не вступайтесь!
Я, пробі, молю вас, кріпите ся духом
І все платіть ударом за удар.
На тямці майте все Карлове гасло.“
А тут і Франки як не закричать!
Хтоб чув той крик, те „монжуа“ хтоб чув,
Пізнав би тут-же їх лицарську вдачу.
І знову в путь. А як відважно, Боже!
Острогами що сили коний бють,
Щоб швидше битись; що-ж робити мають?
Та Сарацени также не злякались,
Вже з Франками стрічають ся невірні.

ХСІІІ.

Поперед війська їде на коні
Свояк Марсілів Аелрот, сестрінок,
І з наших Франків так собі кепкує;
„Тепер вам з нами зміритись, нікчемні!

Хто мав спасати вас, той вас ізрадив.
Дурак ваш цар, котрий вас тут лишив!
Утратить славу Франція солодка,
В Карла не стане правої руки“.
Коли се вчув Роланд, спакнув зі слости,
Острогами коня ударив; кінь
Пігнав що духу. Граф, як влущить спісом,
На скрізь йому пробив і щит і панцир;
Прошибши грудь і полобивши кости,
Хребетну кість від спини відділив
І душу з тіла вигнав спісом геть.
А вдарив так, що труп схитнувшись впав
На цілий спіс далеко від коня;
Зробило ся з одної шиї дві.
Не призабув Роланд йому сказати:
„Так, драбе, гинь отут! Карло не дурень,
Ніколи зради не любив і славно
Зробив, що вислав нас сюди, в сей вивіз:
Не втратить слави Франція солодка.
До бою Франки! Сей удар вже наш.
За нами правда, зрада за поганцем!“

XCIV.

Був тамки князь, що звав ся Фалзарон;
Король Марсіль і він — то рідні браття.
Він в Атліоні й Балбіоні правив, —
Гільтай, яких під небом не було.
У нього так широко між очима,
Що спорої пів стопи там пішлоб.
Коли зобачив смерть сестрінка свого,
З юрби сердитий вийшов сам один,
Гукнув своє погане гасло й Франків
Згїрдливими словами привитав:
Утратить славу Франція солодка!“
Вчув Олівер се, гнівом закипів,
Острогами коня що сили вдарив,
І справивсь як баронови ялось:
На прах розбив йому і щит і панцир;
По деревище вїв ся спіс у тіло,

Бездушний труп впав стрімголов з сідла.
Глядить на землю, бачить, як той вєть ся,
Глядить і гордо так до нього каже:
„Не лячно нам твоїх погроз, ледащо!
До бою Франки! Тут побіда наша!“
Знов клич Карла лунає: „Монжуа“.

ХСV.

Був і король там — Корсаблїсом звали,
З Берберїї, з далекої країни.
До Сараценів він озвав ся так:
„Ми вийдемо побідно з сього бою.
Дивїть на Франків, — дуже їх там мало,
Страхати ся не маємо чого.
Карло й одного не спасе від смерти,
Бо нинї всїм їм суджено умерти.“
Зачув сю річ Турпін архієпископ.
Ворогувати він не вмів ніколи,
А тут коня острогами вколов,
Пійшов завзято, сміливо на нього.
Розтріскав щит йому, розбив і панцир,
Свій спорий спіс втопив йому у тілі.
А вдарив так, що смерть ним захитала,
На спіс далеко труп на шлях упав.
Турпін глядить, як шибеник той вєть ся,
Глядить і в слід за ним промовив так:
„Невірний трусе, ти брехню говориш!
Наш пан Карло за нами все обстане,
Не в гадці нашим Франкам утікати.
А вам ні кроком дальше не пійти,
Бо всїх вас, кажу вам, чекає згуба.
Рубайте Франки, не щадїте рук,
Удари перші — наші, слава Богу!“
І знов лунає в полі: „Монжуа“.

ХСVІ.

Бивсь з Ангелером Малпріміс з Брігалю.
Щит не поміг йому ні за денара.
Стовк галку Енгелер йому з хрусталю

На части дві, — одна на землю впала.
Пробив і панцир до самого тіла
І острим спісом грудь прошиб наскрізь.
Поганець тут же впав на місці трупом,
Невірну душу в пекло чорт поніс.

ХСVII.

Жерер товариш взяв ся до еміра,
Щит потрощив йому, розбив і панцир,
Свій добрий спіс загнав у серце так,
Що геть його прошиб. На цілий спіс
Далеко смерть ним кинула на поле.
„Тай славно-ж бють!“ — промовив Олівер.

ХСVIII.

А князь Сансун побив ся з Алмазуром,
Цвітистий щит у позолоті ламле.
І сильний панцир не поміг невірі.
Сансун пробив печінку, лехкі й серце,
Не дбав, чи буде лютий хто, чи ні.
Турпін сказав: „Отсе мені барон!“

ХСІХ.

І Анзеїс пустив ся на коні
На стрічу Тургісови з Туртелюзи,
Розбив йому понизше галки щит
І поломив на нім подвійний панцир.
Сталевий спіс він так загнав у тіло,
Що вістре геть наскрізь его прошило,
Що труп на цілий спіс далеко впав.
„Сей славно вдарив!“ — граф Роланд сказав.

С.

Гасконець Енгелер з Бордо коня
Острогами бє, поводи пускає,
У бій пійшов з валтернським Ескремізом.
На кусні щит розбив йому на шиї
І відорвав від панцира візір.

Так між два ребра вимірів у груди,
Що той з сідла упав на землю трупом.
А там сказав ще: „Ти прийшов по смерть“.

СІ.

Валтер допав невіру Естурганца,
Так в край щита вцідив, що той розпав ся
На части дві — червону й білу часть;
У панцирі всі защіпки порвав,
А острый спіс втопив так зручно в тілі,
Що впало з борзого коня пробите.
Валтер сказав: „Тепер шукай зашити!“

СІІ.

А Беренгер допав Естрамаріза,
Розбив на ньому панцир, щит зломив
І вістрем спорий спіс у тіло вбив.
Він трупом впав, як тисяч Сараценів.
З дванадцяти вже десять перів впало,
В живих осталося всего тільки двох, —
Граф Маргаріз остав ся і Х-рнубль.

СІІІ.

Тай бравий лицар вдав ся Маргаріз!
Красавець був, силач, меткий і жвавий.
Шпигнув коня, на Олівера вдарив,
Стовк на щиті у нього злоту галку.
Ось-ось і бік пробє йому вже спісом!...
Та Бог так дав, що не влучив його;
Спіс розколов ся, не займивши тіла.
Він далі йти, — не спинював ніхто.
В трубу заграв, щоби зібрати своїх.

СІV.

Скрізь, де не глянь, лютує сильний бій.
Ба й граф Роланд не криєть ся за других;
Вдаряє спісом, поки служить спіс,
Аж і зломивсь з п'ятнадцятим ударом.

Тоді хватив за меч, за Дурендаля,
Вколов коня й пустив ся на Хернубля.
Розбив шолом брилянтами світючий,
Ростяв йому волоссем вкриту чашку,
Розтяв на двоє і лице з очима,
З густими защіпками панцир ясний,
Враз із грудьми від шиї аж по бедра,
Враз із сідлом, що злотом мерехтіло.
Меч опинив ся що-йно на коні,
Ще й там хребет розтяв, усім на диво.
Граф, трупи два в траву зелену вклавши,
Сказав: „По лихо ти приходиш, трусе!
Ваш Магомет вам тут не допоможе,
Ні в бою драб такий не переможе.“

CV.

По боєвищі їде граф Роланд
З мечем в руці, що славно тне й рубає
І много страт наносить Сараценам.
Хто бачивби, як клав за трупом трупа,
Як по землі плила червона кров,
Зрошаючи у нього руки й панцир,
Його коневі гриву й лопатки!
І Олівер не лїнував ся бити,
І кожний пер не мав чого стидатись.
А Франки теж як слід вдаряють, бють ся.
Невірні гинуть, інші в болях вють ся.
Архієпископ каже: „Слава нашим!“
Знов клич Карла лунає: „Монжуа!“

CVI.

По боєвищі мчить ся Олівер,
Спіс потрошив, в руці лиш деревище.
Поміряв ся з невірним Малеоном.
Пробив у нього злотоцвітний щит,
Пробив і вибрав з лоба очі й мозок,
Що так і виливсь там йому під ноги.
Поклав на сімсот трупів ще одного,
В кінці Тургіса й Естрагуза вбив.

Зломив свій спіс, оставсь лиш кусень в жмені.
„Що дієш, друже?“ — каже граф Роланд.
„На що в сім бою палиця здала ся?
В зелізі, в сталі сила вся тепер.
А деж твій меч, що зветь ся Гальтеклер,
А рукоять зі злота і хрусталю?“
„Не встиг добути, — каже Олівер —
Бо за ударами часу не стало.“

СVII.

Пан Олівер добув меча вкінці,
Як сього друг Роланд бажав собі.
З мечем в руці як лицар пописав ся.
Ударивши Юстина з Валь-Ферре,
На двоє лоб розсік йому і грудь
Заховану за дамасценський кирас;
Розтяв сідло, що злотом і каміннем
Аж капало; в коня хребет розтяв
І положив на лузі пару трупів.
На те Роланд: „Тепер ти брат мені“!
Володар рад нам за такі удари.“
Знов „монжуа“ гремить зі всіх сторін.

СVIII.

Ось граф Жерін на конику-каштанку,
І друг його Жерер на Пассесерві.
Вкололи коний, поводи пустили
І вдарили на Тімозеля оба.
Один бє в щит, а другий в панцир бє,
Аж вищербивши спіси в тілі, трупа
Щитом у чорну борозну зіпхнули.
Лиш того не повім я, бо не чув,
Хто з них обох при тім зручнійший був.
Був там Бірделів син, Еспрезаріз;
В нім Енгелер з Бордо втопив свій спіс.
Турпін убив там маґа Сільореля,
Що завдяки своїй магічній штуці
І в пеклі вже з Юпітером бував.
„Позбулись ми його!“ — Турпін сказав.

На те Роланд: „Поконаний вже клятий!
Отсе удар був, Олівере брате!“

СІХ.

Між тим кривавий бій лютує далі,
З обох сторін падуть важкі удари,
Один ударить, другий відіб'ється.
А що там спісів зломаних, у крові,
Що прапорів і хоругвів подертих,
Що Франків в цвіті літ пожило смерти!
Не бачити їм матерів, жінок,
Ні Франків тих, що з вивозі їх ждуть.

СХ.

Карло Великий зажурився, заплакав.
Та що їм з того? Помочі не буде.
Зле прислуживсь їм Ганелон, коли
Спродати їх у Сарагоссу вибравсь.
Наложить горлом він за те, життям!
Його суд в Ахен вішати прикаже,
Його і трийцять свояків його,
Хоч смерти з них не сподівався ніхто.

СХІ.

Страшний, завзятий бій лютує далі.
Роланд і Олівер хоробро бють ся,
Турпін звиш тисяч раз уже ударив,
Стають до бою й пери без вагання,
І Франки бють ся, — скрізь іде борня.
Падуть сотки і тисячі невірних.
Хто не втече, той смерти не мине:
Рад чи не рад прощаєть ся з життям.
І Франки тратять лицарів найкращих;
Батьків, рідні не бачити їм вже,
Як і Карла, що в вивозі їх жде.
А в Франції зняла ся грізна буря:
За громом грім вдаряє, вихор виє,
Дощ, град паде без міри, без кінця,

І блискавки короткі часто грають,
І замітно земля трясеть ся всюди:
Від Сен-Мішель ді Періль аж до Сени,
Від Безансона до Віссантських брам
Шматка землі нема, деб мур не падав.
В само полудне стало скрізь так темно,
Що тільки й світа, як прорветь ся небо.
І не було душі, щоб не зжахнулась,
І не один казав, що се день суду,
Що се вже певне світови кінець.
Не відають вони, не скажуть правди,
Що се велика туга по Роланді.

СХІІ.

Вдаряли Франки сміливо, завзято.
Невірних в лаві гинуло по тисяч,
З десятки тисячів не стало й двох.
Сказав Роланд: „Наш брат хоробро бєть ся,
Під небом ліпших вже й нема від наших.
Стоїть се вже в історії французькій,
Що бравих має лицарів володар!“
А потім всі шукають в полі своїх,
Дрібними плачуть очі з туги-жалю
За любою, сердечною ріднею.
Иде цар Марсіль з дружиною своєю.

СХІІІ.

Долиною Марсіль іде вже з військом,
Зібрав при собі армію велику,
Полків у поле випровадив двацять.
Блищать шеломи злотом-самоцвітом,
Блищать щити і панцирі з Дамаску,
Сім тисяч труб нараз до бою грає,
Несеть ся гомін по усьому краю.
„Мій Олівере, — каже граф Роланд —
На смерть нас, друже, видав Ганелон.
Та вже не довго зможе вкритись зрада.
За нас пімстить ся люто наш володар.
А тут нас жде важкий і довгий бій,

Такої сили ще ніхто не бачив.
Я тут рубати буду Дурендалем,
Ти Гальтеклером, друже мій, рубаї.
Ми стільки світа вже сходили з ними,
Так много боїв ними вже рішили.
Лихої пісні вже про них не зложать!

СХІV.

Коли Марсіль побачив згубу війська,
Як стій казав заграти в роги, в труби,
З великим військом рушив наперед.
З ним Сараценець був Абісм. Не знали
В його дружині зрадника над нього.
Він з віроломства й проступків мав славу.
Не вірить він в Маріїного сина.
Сам чорний, як розтоплена смола.
Кровопродитте й зраду любить більше,
Як всі маєтки й золото галлійське.
Ніхто не чув від нього жартів, сміху;
Він знав одно — відвагу і шаленість;
За те й дружив з ним зрадник цар Марсіль.
В його руці воєнний знак був — смок.
Турпінови з ним певно не любитись,
Бо лиш уздрів його, забаг побитись,
І нишком так до себе говорив:
„Отсей то вже великий десь єретик!
Здалось би тут йому зробити смерть,
Бо не люблю трусливості ні трусів“.

СХV.

До бою почин дав архієпископ.
Сів на коня, що взяв його в Гросселя,
В царя, котрого в Данії убив.
А коник був живий собі і бистрий:
Копита складні й гарні, ноги рівні,
Широка спина й лопатки широкі,
Боки подовжні і високий верх.
Хвіст білий мав, а далі жовтий волос,
Маленькі вуха й голову жовтаву.

Ніякий кінь не був йому під пару,
Турпін коня острогами як вдарив,
Так не спинив ся аж перед Абісмом
І влучив спісом у емірів щит,
Що аж горів від всякого каміння,
Топазів, аметистів і брилянтів.
Прислав йому той щит емір Галаф,
Що взяв його від чорта в Валь-Мета.
Не пощадив Турпін його; як вдарив,
Розбитий щит не варт був і денара.
А там пробив на скрізь Абісма серце.
Упав Абісм на чистім полі трупом.
„Се вдача лицаря!“ — сказали Франки.
„Кріпку заштиту має хрест в Турпінї“.

СХVІ.

Поглянуть Франки, а невірних сили
Зі всіх сторін усі поля покрили.
Всім на устах Роланд і Олівер
І пери; їм спасати всіх тепер.
Тоді Турпін сказав, що мав на думці:
„Пани барони, киньте злії мисли!
Я молю вас, щоб не втікали, пробі,
Щоб злих пісень про нас не заспівали.
В сій хвилі тут нам суджено померти,
До завтра вже не бути нам в живих.
А я за се одно ручити можу,
Що нині рай стоїть для нас отвертий.
Там царювати станете з Святими.“
Загрілись Франки всі словами тими,
І всім з грудий крик вирвавсь: „Монжуа!“

СХVІІ.

Із Сарагосси був там Сараценець,
Що сам посїв пів города на власність;
Не дуже правий, — звав ся Кліморін.
Він слово взяв від графа Ганелона,
По приязні поцілував ся з ним
І дав свій меч із дорогим каміннем.

„Осоромлю Велику Землю, — каже —
В володаря корону відніму.“
Сїв на коня, що звав ся Барбамуш
І швидший був від ластівки й стріли;
Вколов його і поводи звільнивши
Пустив ся в слід Гасконця Енгелера.
Не заслонив його ні щит ні кирас.
Він вістрем спіс всадив йому у серце,
Встромив і сталью проколов наскрізь.
На цілий спіс далеко кинув трупа
І крикнув: „З сими легку маєм справу!
Вдаряйте, вірні, і ломіть сю лаву!“
А Франки: „Шкода лицаря нам, Боже!“

СХVІІІ.

Промовив граф Роланд до Олівера:
„Не стало нам вже, друже, Енгелера.
Вже лицаря нам кращого не мати.“
А граф: „Дасть Біг, пімщу я ще всі страти“.
Вколов коня острогами зі злата,
В руці кривавий Гальтеклер підніс,
Що сили мав ударив на поганця.
Один удар, — впав трупом Сараценець
І в мить чорти забрали в пекло душу.
А там убив іще князя Алфена,
В Ескабадіза голову зрубав,
І висадив з сідла сімох Арабів.
До бою вже вони не придадуть ся.
„Сердитий друг мій! — каже граф Роланд —
На славу він списавсь переді мною.
Карло нас любить за такі удари“.
Сказав і крикнув: „Лицарі, до бою!“

СХІХ.

Був там іще поганець Валдабрун.
Виховував колись царя Марсіля;
На морі мав чотиреста суден,
І всіх гребців назвати міг своїми.

Він зрадою вже взяв Єрусалим;
Хрестильницю у храмі Соломона
Сплюгавив він, убивши патріярха.
Той слово взяв від графа Ганелона,
Дав меч йому і тисячу мангунів,
А сам коня узявши, Грамімунда,
Що бігом славивсь більш, ніж сокіл летом
Вколов його острогами і прямо
На можливого князя Сансуна вдарив.
Розбивши щит, порвав на ньому панцир,
Втопив у тілі спіс по хоруговку
І мертвого геть викинув з сідла.
„Вдаряйте, вірні, наша тут побіда“.
А Франки: „Боже, шкода нам барона!“

СХХ.

Коли Роланд побачив смерть Сансуна,
Піймете вже, який він біль почув.
Коня вколовши, він із Дурендалем,
Що більше варт, ніж злото щире, кинувсь,
На Валдабруна. Вдарив, що мав сили,
В шелом, що капав злотом і каміннем.
Розшматував йому лоб, кирас, груди
І сідло, що злотом і каміннем сяло,
Коневи теж завдав глибоку рану,
І вбив обох, — хваліть се, чи гудіть!
Невірні кажуть: „То удар був сильний!“
На те Роланд: „Таж не такий, як ваші!“
По вашім боці лиш бута й неправда.“

СХХІ.

І з Африки там африканець був,
Син короля Малкида, Малкіант;
Цілий у збруї з кованого злота,
Що краще всіх полискуєть ся к небу.
Під ним був кінь, що звав ся Сальт-Пердут
В бігу йому не дорівнає другий.
Він вимірів у Анзеїсів щит,

Розбив червоне й лазурове поле,
Розшматував на нім на двоє панцир
І в груди спіс всадив по деревище.
Барон погиб, — йому не жити більше.
А Франки кажуть: „Шкода нам барона!“

СХХІІ.

Йде полем і Турпін архієпископ.
Ніхто ще Служби Божої не правив,
Щоб лицарем прославивсь так, як він.
„Бий сила божа вас!“ — сказав невірі.
„Ти друга вбиз мені, аж серце вяне!“
Сказав і доброго коня нагнавши,
У щит з Толеду вдарив так шалено,
Що труп невіри впав в траву зелену.

СХХІІІ.

А там Грандонієс, невірний син
Каппадокійського царя Капела,
На конику, що звав ся Марморі
И бистрійший був від птаха підчас лету,
Ужив острогів, поводи пустив
І з всеї сили на Жеріна вдарив.
Червоний щит розбив і вирвав з рук,
Розшматував на нім на двоє кирас,
Встромив у тіло синю хоруговку
І під скалою трупа положив.
Убив його товариша Жерера
І Гі з Сент-Антуан і Беренгера,
Вкінці й Австора, можливого князька
Валенції й роданської землі.
Він трупом впав і втішились невірні,
А Франки кажуть: „Що тут наших гине!“

СХХІV.

Держить Роланд в руці кривавий меч,
Міркує вже, що Франки духа тратять,
А сам от-от, сказатиб, трісне з жалю.

Та до невіри: „Бог тебе побив би!
За сього грубо заплатиш мені!“
Ужив острогів; вибіг кінь з товпи.
Розплата буде, — вже й зійшлись вони.

СХХV.

Грандонієс був бравий і моторний,
У боротьбі завзятий і хоробрий.
Коли Роланда по дорозі стрів,
Пізнав його, хоч і не бачив з роду;
Пізнав по гордому виду й поставі,
По погляді і благороднім тілі.
Пізнав і скрити боязні не вмів.
Хотів тікати зразу, але даром;
Барон на нього так завзято вдарив,
Що по візир шелом на нім розбив;
Пробив у нього ніс, уста і зуби,
Пробив і панцир з заціпками й груди,
Й обвідку з срібла в золотім сідлі,
А врешті і в коня хребет зранив.
Убив обох, — для них нема вже ради!
Еспанці всі аж охнули з досади.
А Франки кажуть: „Славно бивсь Роланд!“

СХХVI.

Страшний, погубний бій лютує далі,
І кожний Франк вдаряє бурим копом.
Оттам побачилиб ви людську муку,
Там ранних в крові бачилиб і трупів!
Ниць-горілиць лежало все на купі.
Невірні вже й остоятись не в силі;
Рад чи не рад хто, уступає з поля,
А Франки дужше й дужше наступають.

СХХVII.

Погубний бій лютує, та не в пору.
З завзяттем, силою вдаряють Франки,
Рубають руки, боки і хребти,

Рубають зброю до живого тіла;
В траві зеленій ясна кров скипіла.
Велика земле, Аллагом проклята,
Найхоробрійший в світі твій народ!
Хто тільки жив, став кликати Марсіля:
„Прийди, наш царю, помочі нам треба!“

СХХVIII.

Озвав ся граф Роланд до Олівера:
„На се чей згодите ся, пане брате:
Архієпископ бравий лицар вдав ся.
Нема на світі кращого під небом;
Взяв спіс чи копе, справить ся як слід.“
На теє граф: „Ходімо-ж помагати!“
Сказав і знову в бій вступили Франки.
Падуть важкі удари, йде різня.
Великі страти мали христіяни.

СХХІХ.

Хто бачив би Роланда й Олівера,
Як тляли і сікли вони мечами,
Як спісом теж вдаряв архієпископ!
Число погибших нині добре звісне,
Воно у давних хроніках стоїть,
В історії: звиш тисячів чотири.
Чотири рази нашим пощастило.
За п'ятим разом сум постиг їх, згуба.
Погибли в бою лицарі французькі,
В живих лишив Бог тільки шістьдесять.
За них невірні грубо заплатять!

СХХХ.

Коли Роланд побачив згубу Франків,
Він так озвався до друга Олівера:
„Мій гарний друже, радь, що хочеш, пробі!
Бач, кілька лицарів тут землю вкрило,
Аж сум, що Францію солодку, гарну
Нараз баронів стілько опустило!“

Гей царю-друже, чом тебе не видко?
Що нам почати Олівере брате?
Яким би світом вість йому подати?
„Не знаю, як, — говорить Олівер —
Для мене краща ганьби смерть тепер.“

СХХХІ.

Сказав Роланд: „Заграю в Оліфант.
Карло тепер у вивозі, — почує.
Я ручу, Франки вернуть ся на час.“
„Се був би сором!“ — каже Олівер —
Твоїм батькам се стало б за докір.
Тебе на цілий вік постигла б ганьба.
Коли я радив, ти противний був;
Тепер я й сам вже радити не стану.
Коли затрубиш, ти не лицар більш,
А так ще в тебе руки кровю змиті.“
Барон на те: „Бо завдавали рани.“

СХХХІІ.

„Завзята тут борба, — сказав Роланд —
Затрублю я, король Карло почує.“
А Олівер: „То не лицарське діло!
Коли я радив, ти протививсь, друже.
Колиб тут був король, не малиб страти;
А так йому за зле се годі брати.
Кленусь тобі на бороду отсю:
Коли сестричку Альду ще побачу,
Не обійме її твоя рука!“

СХХХІІІ.

„І відкиж гнів сей?“ — запитав Роланд.
А він йому: „Твоя се, друже, справа.
В розумного хоробрість не шалена;
Розсудок важить більше ніж завзяттє.
Твоя се легкодушність вбила Франків.
Карло вже з них не буде мати слуг.
Колиб мене ти слухав був, вернув би

Володар мій і був би наш сей бій,
І був би наш Марсіль, або поляг би.
А так побила нас твоя відвага,
Не бути нам в пригоді вже Карлови.
І лицаря не буде вже по тобі.
Ти згинеш; Францію чекає ганьба,
Бо в нас і вірних другів вже не стане.
Прийде розлука, заки ніч настане.“

СХХХІV.

Коли зачув той спір архієпископ,
Вколов коня острогами зі злота,
Став коло них і взяв ся їх корити:
„Гей пане мій, Роланде, Олівере,
Лишіть сю сварку, пробі, молю вас.
Вже труби тут нічого не допоможуть;
А все ще краще буде затрубити,
Бо цар прийде і зможе нас пімстити,
Домів Еспанець з радістю не верне.
А скоро наші Франки, зсівши з коний,
Побачать нас порубаних на кусні,
Вони на ноші в трунах зложать нас,
Вони заплачуть з туги й жалю ревне
І поховають по монастирях, —
Не їсти-муть нас пси, вовки і свині.“
„Ви добре кажете,“ — сказав Роланд.

СХХХV.

Роланд приклав трубу до уст рукою,
Приклав трубу до уст і як заграв,
Відбивсь о гори голос, залунав,
На трийцять миль вокруг пійшов луною.
І вчув Карло і вся дружина вчула.
„Се наші бють ся десь!“ — сказав король.
А Ганелон до сього замітив:
„Скажи се инший хто, дурне сказав би“.

CXXXVI.

Заграв Роланд так болісно й могуто,
Так жалісно заграв на Оліфанті.
Що з уст його червона бризла кров,
А в голові йому виски аж трісли.
А так далеко голос той пійшов,
Що вчув його у вивозі й Карло,
Що вчув його князь Найм і Франки вчули.
І каже цар: „Трубу Роланда чую.
Роланд як трубить, то хиба у бою.“
А Ганелон: „Який тут, каже, бій!
Старий ти вже, посивів, мов зацвив,
А скажеш що, так наче та дитина.
Ти-ж знаєш чей Роландову буту.
Не знаю, як се Бог терпить йому.
Без твого призову і Нопль він взяв.
Коли із города невірні вийшли,
Шість графів против можного Роланда,
Він, вбивши їх, водою з поля змив
Червону кров, щоб всякий слід затерти.
Було за зайцем гонить він і трубить,
Цілими днями з перами жартує.
Де той народ, щоб змірив ся з ним в полі!
Тож далі, лицарі, чого пристали?
Далеко до Великої Землі!“

CXXXVII.

В графа Роланда бризла кров із уст,
Розскочились виски у голові.
Він смутно-тужно грає на трубі.
Вчув се Карло і чують Франки всі.
„Тай протяжний той голос!“ — каже цар.
А Найм йому: „Се граф в розпуці грає.
Що боротьба там, я се добре знаю.
Втаїти рад се лиш Роландів зрадник.
До збруї-ж, пане, хай твій клич лунає!
Спіши, спасай свій благородний рід!
Чи чуєш, як Роланд в розпуці грає?“

СХХХVІІІ.

Казав заграти в труби наш володар.
Всі Франки зсіли з коний; всі беруть
Шеломи, панцирі й мечі у злоті,
Міцні щити й кріпкі, великі копя,
Червоні, білі й сині хоругви.
А там сідають на воєнних коний;
Вдаряючи острогами що сили,
Так друг до друга нишком говорили:
„Коб нам Роланда вздріти ще живим,
Тож то рубати будемо всі з ним!“
Та що по тім, як вибралась за пізно!

СХХХІХ.

Прояснювалась ніч, робив ся день.
Виблискує до сонця ясна збруя,
Палають блиском панцирі й шеломи,
Горять щити мальовані у цвіти,
І золотисті хоругви і копя.
Володар їде на коні гнівний,
А кожний Франк зажурений, сумний.
І не було такого, щоб не плакав,
Такого, щоб Роландом не журились.
Король велить зловити Ганелона,
Велить його віддати кухарям,
І кличе їх начальника Безгона:
„Пильнуй його, — говорить — щоб не збіг;
Він зрадив рід мій, лицарів моїх.“
Той взяв його і кухарям віддав,
Лихим і добрим, — мав їх кругло сто.
Ті рвали вуси й бороду його,
Всі по чотири стусани всадили,
Сікли різками й палицями били.
А там ланцюг закинули на шию,
Скували наче дикого медведя
І посадили на погану шкапу,
Щоб в слушний час його Карлови дати.

CXL.

Кругом сіріють пасма скал високі,
Кругом страшні яри, шпаркі потоки.
А труби скрізь і грають і гудуть,
Роландовій трубі одвіт дають.
Володар їде на коні гнівний,
А кожний Франк зажурений, сумний.
Всі журять ся і слізно Бога молять,
Щоби зберіг Роланда до часу,
Аж всі вони у полі разом стануть.
Тож то з їх рук важкі удари грянуть!
Та що по тім? На що їм се здалось?
Барились довго. Не прийдуть на час.

CXLI.

В великій тузі їде цар Карло.
Весь панцир вкрила борода його.
А всі барони коний бють що сили,
І в тузі всі, і кожний тим гризеть ся,
Що не з Роландом він тепер: в сій хвилі
Роланд з еспанським Сараценом беть ся.
Будь ранний він, ніхто з них не спасеть ся!
В Карла хоробрих шістьдесять. Мій Боже!
Деж цар, де князь, щоб військо мав так гоже?

CXLII.

Роланд — він бачить гори й долини,
Їх трупом вкрили Франції сини.
Він бачить їх і плаче лицар добрий:
„Нехай вам Бог платить, пани барони!
Нехай він душі ваші в рай прийме
І помістить на цвітах, на святих!
Над вас вазалів кращих не було!
Як довгий час служили ви мені!
Що світа ви здобули для Карла!
Француська земле, любая країно,
Зробило горе з тебе вже руїну.
За мене мерли ви, пани барони,

А я не міг вам дати оборони!
Гей Олівере брате, я з тобою!
Я з туги вмру, коли не згину в бою,
Ходімо разом битись, друже мій!“

CXLIII.

Вернувсь на поле бою граф Роланд,
Вернувсь, як лицар Дурендалем вдарив;
Фалдрун де Пін розрубаний на двоє,
Найхоробріших двацять п'ять упало.
Так мститись певно вже ніхто не стане.
Як олень псом тровлений, так поганці
Перед мечем Роландовим втікали.
„Тай гарно-ж бо! — сказав архієпископ —
Такої вдачі лицареві й треба,
Коли у збруї раз сів на коня.
У боротьбі будь він твердий, завзятий,
А то не варт він чотирьох денарів,
А то волів би у монастирі
Ціліський день, за грішних нас молитись.“
На те Роланд: „Рубайте-ж без пощади!“
Сказав і знову в бій вступили Франки.
Гей, що тут страт зазнали христіяни!

CXLIV.

Хто тільки знав, що тут в полон ніхто
Не дасть ся взяти, бив ся до загину.
Тут кожний Франк, як лев завзято бив ся,
Тут і Марсіль списав ся по лицарськи.
Острогами як слід вколов коня,
Що звавсь Геньон, і вдарив на Бевона,
Що в Белні та в Діжоні скиптр держить.
Розбивши щит і панцир з нього здерши,
Без наміслу убив, а за хвилину
Іверія з Івоном трупом кинув,
А з ними враз Жерарда з Руссіллоу.
Тут граф Роланд надбіг на оборону.
„Побий же Бог тебе — гукнув невірі —

За друзів моїх всіх, за друзів щирих!
А на прощання ось тобі удар,
Щоб тямив нині, як мій меч зоветь ся.
Гей! як ударить граф, — не даром лицар —
В мить праву руку відколов від пліч,
В мить голову зрубав у Журфарета,
В русявого Марсілевого сина.
Невірні в крик: „Спаси нас, Магомете!
Спасить боги нас, погубить Карла!
Се він наслав на край наш тих гільтаїв,
Що згинуть, а не вступлять ся по волі.“
„Хиба втікаймо!“ — кажуть. І як стій
Сто тисяч війська розбрилось по полі.
Тут їх ніхто вже не заверне в бій,

CXLV.

Втік цар Марсіль. Що з того? Ще лишивсь
Марсілів вуйко, Марганіс, володар
Гармалії, Алферна, Карфагена
І проклятої країни Етіопів.
Живуть в його державі чорні люди
З великими носами, довговухі.
Було-ж їх разом звиш п'ятнайцять тисяч.
З своїм поганим гаслом на устах
Завзято й гордо їхали на конях.
„От тут і смерть нам, — каже граф Роланд —
Я бачу вже, що нам не жити довго.
Та зрадник лиш продасть себе тут тано.
Вдаряйте-ж добре ясними мечами
І бийте ся на смерть чи на життє,
Щоб Франція за вас не постидалась!
Нехай мій пан, Карло, на полі ставши,
Уздрить покоси сараценських трупів,
П'ятнайцять против нашого одного.
Він певно вас не злим згадає словом.“

CXLVI.

Коли Роланд побачив кляте племя
Чорнійше найчорнійшого чорнила,

В якого зуби лиш білили з тіла,
Промовив: „Знаю я се, добре знаю,
Що нині всіх нас певна смерть чекає.
Вдаряйте-ж, Франки, раджу вам тепер.“
„А трусам ганьба!“ — каже Олівер.
Сказав, і кождий Франк у бій ступає.

CXLVII.

Глядять невірні: Франків дуже мало;
Ім зараз лекше, відраднійше стало.
„Дурний Карло!“ — говорять між собою.
Сів Марганіс на коника-каштанка,
Вколов його острогами зі злота
І Олівера в плечі з заду вдарив.
Від тіла ясний панцир відорвавши,
Він спісом грудь прошиб йому на скрізь
І так сказав: „Отсе тобі удар!
На горе тут Карло тебе оставив.
Нашкодив нам, так щоб хоч не чванив ся!
На тобі я за наших всіх пімстив ся.“

CXLVIII.

Почув смертельну рану Олівер.
В руці його був ясний Гальтеклер.
Як Марганіса вдарив по шеломі,
Розсипав цвіти й дороге камінне,
Розшматував на двоє лоб по зуби
І вбив його на смерть, а вбивши каже:
„І ти від згуби не спасеш ся, враже!
Не скажу, щоб Карло не мав тут страт;
Однак і ти своїй ні другій жінці
Не похвалиш ся вже в своїй країні,
Що за денара верх взяв наді мною
Або зробив кому із нас що злого.“
Сказав і зве Роланда на підмогу.

CXLIX.

Смертельну рану чує Олівер.
Тут ніколи вже пімсту відкладати;

Як лицар б'єть ся він в густій товпі,
Торощить списи і щити з галками,
Калічить ноги, руки, боки й плечі.
Хто бачив би, як с'їк він Сараценів,
Як без утоми клав за трупом трупа,
Згадав би зараз доброго вазала.
Він тямить клич Карла і кожду мить
Могучо, дзвінко „монжуа“ кричить,
І зве Роланда, свого друга й пера:
„Пристань до мене, каже, пане брате!
На жаль і сум прийдесть ся нам розстати.“

СІ.

Подивить ся Роланд на Олівера, —
Його лице без краски і бліде;
Він весь купаєть ся у ясній крові.
Що в низ ручаями так і пливе.
„О Боже, Боже“, — каже граф — мій друже,
Лицарська вдача знищила тебе.
Не буде рівного тобі ніколи.
Стоїш ти нині, Франціє солодка
Без лицарів найкращих, чести й слави.
Володаря великий смуток стрів!“
Сказав Роланд і на коні зімлів.

СІІ.

Зімлів Роланд із горя на коні.
Смертельну рану чує Олівер;
Мутні вже очі в нього з браку крови;
Не бачить він ні з близька ні з далека
Так ясно, щоб пізнати міг кого.
Коли з Роландом другом стрів ся, вдарив
Його так міцно по шоломі злотім,
Що розколов його по сам візир.
Се щастє ще, що чашки не займив.
І здивувавсь Роланд по тім ударі,
І так спитав його солодко, ніжно:
„Не вже-ж ти се на правду, пане брате?“

Та-ж я Роланд, що так тебе любив!
Чей не зірвав ти ще дружби зі мною."
„Се ти говориш? — каже Олівер —
А я й не бачу вже тебе, Бог свідок!
Прости мені, коли тебе зранив."
Йому Роланд: „Нічого ще не сталось.
Прощаю тут тобі і перед Богом."
Таке сказавши, кинулись в обійми.
Сердечне-ж то було прощанне їх!

СІІ.

В обіймах смерти Олівер почув ся,
Очима страшно завертає в лобі
І тут-же тратить зір і слух зовсім.
Він зсів з коня і до землі припав,
Простер до неба обі руки й молить
Всевишнього, щоб рай йому подав,
Щоб і Карла і Францію солодку
Помилував, а перше всіх Роланда.
Холоне серце, зсунув ся шелом,
Він сам як довгий ниць упав на землю
І вмер хоробрий, більш йому не жити.
Роланд заплакав, затужив по нім;
Так вже ледви чи стане хто тужити.

СІІІ.

Побачив граф Роланд, що друг помер
І ниць лежить лицем до сходу сонця;
Побачивши, так ніжно заридав:
„На горе ти відважний вдав ся, друже!
Роками, днями в парі ми жили;
Ні ти мені, ні я тобі що вдіяв.
Коли-ж ти вмер, життє для мене — горе."
Так голосив Роланд, аж обімлів
На конику своїм, на Вейлантіфі.
Держать його на нім присішки злоті;
Щоб як подавсь, то впасти не дадуть.

CLIV.

А поки граф Роланд по сій нетямі
Прийшов до себе і опритомнів,
Його спіткало превелике горе,
Бо крім Турпіна і Валтера з Люми
Всіх Франків стратив, — в бою полягли.
Валтер вернувсь ізза високих гір;
З Еспанцями мав там горячий бій.
Побив невірних, але й військо стратив
І рад не рад, на доли втікши, кличе
Роланда, щоб давав йому підмогу:
„Гей, деж ти, графе, лицарю могучий?
Де ти лиш був, там я не знав, що страх.
Я-ж той Валтер, що Маелгут здобув,
Свояк старого, сивого Дроона,
По вдачі лицаря твій щирий друг!
Розбитий щит мій, зломаний мій спіс,
І панцир мій розірваний, подертий,
І спісом тіло зоране моє, —
Хоч вмру, я дорого спродам життє.“
Вчув се Роланд. Він поводи звільнивши,
Шпигнув коня й пустивсь йому на стрічу.

CLV.

Гей закипів гнівом Роланд у горю!
Як кинув ся в товпу, як став рубати, —
Еспанців двайцять трупом положив.
Валтер вбив шість, а пять архієпископ.
„Га, зрадники! — розсердились невірні —
Глядїть, панове, щоб живі не вийшли,
А хто позволить їм спасти ся, — трус!“
І мов на глум поніс ся крик у полі,
З усіх сторін ударили невірні.

CLVI.

Моторний, жвавий вдав ся граф Роланд,
Валтер із Люми дуже добрий лицар,
Турпін собі-ж досвідчений та бравий, —

Один одного в бою не відступить!
В товпі всі три з невірними побились.
Хоч і було в них тисяч піхотинців,
Хоч сорок тисяч кінних там було,
Не важились зблизити ся до них,
А лиш кидали довгі списи й копя,
Пускали стріли й ратища метали.
Валтер упав від першого удару.
В Турпіна з Реймс на скрізь прошибли щит,
Крізь сталь шелома голову зранили,
Порвали панцир, знищили, й на тілі
Чотири рани копєм завдали,
А там убили і коня під ним.
Нещасне доле! на землі й Турпін!

CLVII.

Коли Турпін уздрів, що він побитий,
Коли почув чотири рани в грудех,
Він жваво схопив ся на рівні ноги,
Глядить Роланда, бачить, підбігає
І каже: „Друже, ще я не побитий!
Хоробрий лицар, поки жив, не здасть ся.“
Сказавши се, булатного Алмаса
Добув і тисяч раз в товпі ним вдарив.
Дізнавсь Карло, що не щадив нікого:
Лежало пять сот трупів біля нього.
Були порубані, були й ранені,
Були й такі, що в них голов не стало.
Так каже хроніка й наочний свідок,
Барон, святий угодник божий Жіль,
Що все списав в монастирі, в Лаоні.
Невіжа, хто перечити посмів би.

CLVIII.

По молодецьки беть ся граф Роланд,
Аж піт облив його гаряче тіло,
А в голові важкі, пекучі болі;
Виски в ній трісли, ще коли трубив.
Він рад би знати, чи прийде Карло;

Взяв Оліфанта й слабо-слабо грає.
І став володар, чує тихі звуки
І каже: „Горе нам, панове, горе!
Не стане нині в нас Роланда графа.
По грі сій бачу, що йому не жити.
Хто рад поспіти, хай же шпарко іде.
Заграйте в труби, кілько їх знайдеть ся.“
Гей, як заграють в сорок тисяч труб,
Заграли гори й долини озвались.
Невірні вчули, та не рад ніхто;
Один одному каже: „Иде Карло!“

CLIX.

„Се йде володар, — гомонять невірні —
Вже й чути, як французькі труби грають.
Коли Карло прийде, ми всі пропали.
Роланд живе — нова війна настане;
Пропав наш край, Еспанія пропала!“
Так кажуть всі й чотиреста в шеломах
Найкращих в бою лицарів повстало;
Пішли, щоб бити ся на смерть з Роландом.
Тут буде праці графови чимало!

CLX.

Коли Роланд побачив їх, вступила
Така відвага в нього, бодрість, сила, —
До смерти бити ся постановив.
Вколів коня острогами зі злота,
Вперед помчав на скорім Вейлантіфі,
І кинув ся у найгустійші лави,
А з ним Турпін, архієпископ бравий.
„Там, друже, вдар!“ — один одному каже.
„Я чув, — щось грало. То французькі труби.
Се йде Карло; він нас спасе від згуби.“

CLXI.

Роланд — він не любив ніколи труса,
Лукавого й бутного чоловіка,

Ні лицаря, що був лихий вазал,
А до Турпіна він промовив так:
„Сам їду я, ти-ж пішки ходиш, пане;
З любови я з тобою в парі стану.
Добром чи лихом — ми ділитись будем,
З тобою нас вже не розлучать люди.
З невірним нині йдем у бій послідний;
Міцні удари — Дурендаля гідні.“
„Трус, хто не бити ме!“ — сказав Турпін —
Карло прийде, — за нас пімстить ся він!“

CLXII.

Невірні кажуть: „На що ми родились?
Отсе для нас приходить день заглади.
Погибли пери й полководці наші,
А тут Карло ще йде з великим військом.
Раз в раз французські труби грають дзвінко
І „монжуа“ вокруг лунає грімко,
А граф Роланд набравсь такої сили, —
Нема людей, якіб її зломил.
Ще раз хиба стрібуймо і шабаш!“
Всі ратища посипались нараз,
Посипались і копя, спіси, стріли,
Роландів панцир знищили, порвали,
Подерли щит, на прах його розбили,
А тіла все й тепер ще не займили.
Лиш Вейлантіф дістав звиш двацять ран:
Під графом коник трупом положив ся.
Втекли невірні, — граф один лишив ся,
Вже без коня лишив ся й граф Роланд.

CLXIII.

Втікали люті, бішені невірні,
В свою еспанську землю всі втікали,
Та граф Роланд не гнав ся в слід за ними,
Бо Вейлантіфа-коника не стало.
Він рад не рад оставшись піхотинцем,
Несе архієпископови поміч.
Знімає з нього золотий шелом,

— 66 —

Знімає ясний панцир обережно
І рве одержу цілу на шматки,
Обв'язує йому глибокі рани.
А там притис його до свого серця,
Поклав легенько на траву зелену
І так просив його солодко, любо:
„Тепер пійти мені позволь, сердешний!
Товариші, що нам були так любі,
Погибли всі. Ооставити їх годі,
Я рад би їх знайти і позбирати
І проти тебе гарно поскладати.“
„Іди й вертай, — сказав Турпін до нього —
Тепер вже поле наше, слава Богу!“

CLXIV.

Вернувсь Роланд, іде широким полем,
Глядить по долах він, глядить по горах,
Знайшов Жеріна-друга і Жерера,
А біля них Отуна й Беренгера,
Знайшов і Анзеїса і Сансуна
І сивого Жерарда з Руссілону.
Знайшовши всіх, по черзі забирав
І ніс туди їх, де Турпін лежав.
Тут клав рядом всіх близь його колін.
Не в силі скрити сліз гірких Турпін.
Знімає руки і благословить,
І каже: „Горе стріло вас усіх!
Нехай Бог душі ваші в рай прийме
І на святих квітках їх умістить.
До мене также смерть моя спішить,
Карла я также не побачу вже.“

CLXV.

Вернувсь Роланд, іде й глядить по полі,
Знайшов і свого друга Олівера.
Бере його, до серця свого горне
И останком сил відносить до Турпіна.
Кладе його між іншими на щит;
Турпін його благословить, хрестить.

А графа туга-жаль за серце ловить.
Він каже: „Гарний друже Олівере,
Князя знатного сину, Ренієра,
Що край мав по долину Рівієри!
Чи спіс ломити, чи розбити щит,
Чи злих людей лякати і корити,
Чи спомогти мечем і словом добрих,
Ти все був перший, лицарю хоробрий.“

CLXVI.

Коли Роланд побачив мертвих перів,
А поміж ними й друга Олівера,
В нім защеміло серце й він заплакав,
Заплакав гірко й на виду поблід.
З великих жалів встояти не міг,
Зімлів Роланд і повалив ся з ніг.
„На горе ти вродивсь!“ — сказав Турпін.

CLXVII.

Глядить Турпін, як мліє граф Роланд,
І вчувши в серці превеликі жалі,
За Оліфантом простягає руку.
Потічок бистрий плив у Ронсевалі.
Щоб хоч води Роландови подати,
Пустив ся, йде непевним, дрібним кроком,
Та так охляв, що й не поступить далі.
За много крови, сил за много втратив.
Ще й гонів полем не уйшов, як серце
Застило в нім. Він впав, а люта смерть
Тривогою свій прихід заповіла.

CLXVIII.

Коли Роланд, отямившись, підвів ся
Й на ноги став, він біль важкий почув.
Бо скинувши докола бистрим оком,
Крім мертвих перів на траві зеленій
Побачив благородного барона.
Турпін — і він поляг тут в імя боже!

Ще к' небу очі верне й сповідь чинить,
Ще обі руки простягає к' небу
І молить Бога, щоб йому дав рай.
А там і вмер Карла хоробрий лицар,
Що в лютих боях, в казаннях чудових
Поборював противників Христових.
Нехай же й Бог помилує його!

CLXIX.

Роланд побачив на землі Турпіна,
А з нього вже й виносить ся нутро
І виступає мозок на чоло.
На знак хреста поскладані на груди
Біленькі, гарні рученьки його.
Гей, заридав Роланд звичаєм Франків:
„Мій лицарю ти гарної породи!
Небесному тебе вручаю нині;
Не буде в Нього кращого слуги,
Як по апостолах нема пророка,
Щоб вчив людей, закон беріг, як ти!
Нехай душа твоя скорбот не знає,
Нехай навстяж отворить ся їй рай.“

CLXX.

Роланд почув, що смерть його вже близько,
Що в нього мозок виступив крізь вуха.
Він в Бога просить ласки ще для перів,
А в Гавріїла — ангела для себе.
Щоб бездоганно вмерти, Оліфанта
Бере у руку, Дурендаля в другу
І йде не дальше, як стрілою з лука
Досяг би, полем по землі еспанській.
На горбику під деревом чудовим
Було стовпів чотири мармурових.
Тут обімлівши, на зелені трави
Упав Роланд: зближалась смерть помалу.

CLXXI.

Ізза високих гір, дерев високих
Блищать стовпи чотири мармурові,
Де мліє граф Роланд в траві шовковій.
Невірний там прикинувся мертвим з боку
І все на нього має бачне око.
Дарма що кров змивала вид і тіло,
На ноги встав, біжить до графа сміло.
А гарний був і хоч куди юнак!
З бути пустив ся на шалене діло.
Діткнувсь Роланда, меч його бере
І каже: „Тільки й жив Карла сестрінок!
Сей меч я до Арабії візьму.“
Та тут Роланд прокинувся мов зі сну.

CLXXII.

Роланд почув, що хтось за меч хватив,
Почувши глянув і промовив так:
„На скільки тямлю ще, то ти не з наших!“
І взявши ріг, що був йому так любий,
В шелом стрійний цінним каміннем вдарив
Так, що пробив ним сталь і кости в лобі,
Що й очі з лоба геть повипливали.
У ніг його він трупом положив ся,
А граф сказав: „Де ти такий вродив ся
Зухвалий, що посмів мене займати?
Хто се почує, скаже — біснுவатий.
Так вже і ти розбитий, Оліфанте!
Розсипалось і злото й діаманти!“

CLXXIII.

Роланд почув, що тратить зір зовсім.
Його лице без краски стало, біле.
Однак він став, добув останніх сил
І двацять раз мечем завзято, з жалем,
О сірий камінь вдарив. Сталь дзвеніла,
Однак не вищербилась ні зломилась.
І каже граф: „Дай сил мені, Маріє!
Ох, Дурендале, лишенько твоє!
Коли я вмру, не будеш в пошанівку.

А стільки боїв виграв я з тобою,
Такі світи широкі здобув
Для короля з сідюю бородою.
Ти не у труса, Дурендале, був;
Носив тебе вазал хоробрий. Довго
Не буде вже у Франції такого!

CLXXIV.

Ударив граф Роланд мечем о камінь,
Сталь не зломилась, тільки задзвеніла.
Коли побачив, що ніяк зломити
Не мож її, став плакати - тужити:
„Гей, мій ти ясний, білий Дурендале,
Як пишно ти блищиш, гориш до сонця!
Володар був в долині Маріяни,
Коли Бог вислав ангела до нього
З тим, щоб тебе хоробрий граф дістав.
Великий цар мені його віддав.
І щож, я з ним здобув Намон Карлови,
Британську землю, Мен і Пуату,
Здобув я з ним Нормандію йому,
Провансію і аквітанський край.
Ломбардію й Романію займивши,
Я Фландрію й Баварію підбив,
Завоював Бургундів, Поляків,
Над Царгородом власть його скріпив.
Що він захоче, те і роблять Шкоти,
Ірландці, Англічани і Саксонці.
Підбив я з ним всі землі, всі народи,
Котрим царить Карло сивобородий.
Сей меч — моя журба, мої всі муки...
Від ганьби, Боже, Францію спаси!“

CLXXV.

І знов Роланд о сірий камінь вдарив,
Так сильно вдарив, що й сказати годі.
А меч дзвенить, не ломить ся, не гнеть ся,
Що вдарить ним, він к небу відобеть ся.
Коли побачив граф, що не зломити

Йому меча, став лагідно тужити :
„Мій ти свячений, гарний Дурендале,
Ти в злотій ручці много мощів криєш :
Петра святого зуб і кров святого
Василія й волоссе пана мого,
Святого Дениса й Марії одіж.
Тобі в руках невірних бути годі !
Лиш христіянам ти служити маєш,
По тебе трус сягнутиб не посмів.
Широкі землі я підбив з тобою
Для короля з сідою бородою ;
Скріпив ся ними цар, забагатів !“

CLXXVI.

В обіймах смерти чуєть ся Роланд ;
Смерть з голови до серця підступає.
Він майже бігом під ялицю йде
І на зелені трави ниць паде.
Меч і трубу вкриваючи собою,
Звернувсь до Сараценів головою,
Звернувсь до Сараценів ,бо хотів,
Щоб кождий лицар, щоб Карло повів :
„Отсе був граф ! з побідою вмирав.“
А там покаявшись своїх гріхів,
Він Богу в жертві рукавицю дав.

CLXXVII.

Роланд пізнав, що час його минув ся ;
На горбі до Еспанії звернув ся
І став рукою бити ся у груди :
„Вина моя перед тобою, Боже,
В гріхах моїх, великих і малих,
Яких я від уродження години
До нинішньої днини допустивсь.“
І він простяг до Бога рукавицю,
И до нього з неба ангели зійшли.

CLXXVIII.

Конає під ялицею Роланд,
Звернувшись до Еспанії лицем;
Конаючи, нагадує собі
Всі ті краї, що взяв їх у борбі,
І Францію солодку і рідню,
Карла, що паном був йому і батьком.
Як тут йому не плакати - зітхати!
За себе теж не хоче забувати.
Він сповідь чинить, ласки в Бога молить:
„Правдивий Батьку, що не знаєш ложі,
Що вивів з гробу Лазаря святого,
Що Даніїла львам не дав пожерти,
Збав і мене від кар і мук по смерти
За всі гріхи, яких я допустив ся.“
І Богу в жертві дав він рукавицю, —
Ії архангел Гавріїл приймив —
А сам на груди голову склонив
І смерти ждав, навхрест зложивши руки.
Післав Господь до нього херувима
Й побідника злих духів Михаїла,
А з ними й ангел Гавріїл прийшов;
Прийшли забрати душу графа в рай.

CLXXIX.

Роланд помер, — Бог душу в рай приняв.
Ось вже й володар в Ронсевалі став.
Нема тут шляху, стежки тут нема,
Нема ні ліктя ні стопи землі,
Деб Франк або невірний не лежав.
І каже цар: „Деж ти, сестрінку гарний,
Де Олівер, архієпископ де?
Де дівсь Жерін з товаришем Жерером,
Де діли ся Отун із Беренгером,
Івун, Іворін, серцю дорогі?
Що стало ся з Гасконцем Енгелером,
З князем Сансуном, Анзеїсом бравим?
Де є Жерард старенький з Руссілону,
Де пери всі, що я їх тут оставив?“

Даремний труд, не відповість ніхто.
„І що я Боже, варт — сказав Карло —
За те, що в бою не було мене!“
Він з горя - туги бороду всю рве,
А лицарі заплакали й собіж.
Їх двацять тисяч на землі вмлівало.
Князеви Найм так тяжко, тужно стало!

CLXXX.

І не було тут лицаря, барона,
Що з туги тут не заривав би гірко
За сином рідним, братом чи сестрінком,
За другом чи за леґником своїм.
Чимало їх тут мліло на землі.
Один князь Найм зберіг ще ум здоровий,
Він перше всіх оттак сказав Карлови:
„Дивись, дві милі, бачиш, перед нами
Ще курить ся дорога туманами.
Невірних військ доволі там мабуть.
Ти ще пімстиш сю тугу, — далі в путь!“
„Як се далеко, — каже цар — мій Боже!
А рада добра й чесна. З первоцвіту
Вони солодку Францію обдерли.“
І кличе цар до себе Гелууна,
Тедбалда з Реймс, Мілона і Отуна,
І каже їм: „Пильнуйте поля й гір!
Хай мертві так лежать, як і лежали.
Глядіть, щоб лев лиш не закравсь ні звір,
Щоб щитоносці й чури не зближались,
Щоб не зближавсь ніхто, аж поки я
По волі божій верну в сі поля.“
А ті йому на те солодко - любо:
„Твоя, наш царю й пане любий, воля.“
Сказали й тисяч лицарів взяли.

CLXXXI.

Карло велів у труби всі заграти.
Він їде з військом на коні, хоробрий.
Знайшли Еспанців. Всі тут як один
Пускають ся за ним на здогін.

Коли-ж Карло уздрів, що вечір близько,
Він зсїв з коня, став на траву зелену,
К землі припав і взяв просити в Бога,
Щоби для нього сонця біг звільнив,
Щоб стримав ніч і днини причинив.
І зараз ангел, що з Карлом звичайно
Розмову мав, приносить вість йому:
„Ідь Карле, — каже — дня тобі не бракне!
Бог знає се, що ти цвіт Франків стратив.
Пімсти ся днесь на племені поганім.“
Сказав, а цар вже й на коні сидить.

CLXXXII.

Бог для Карла зробив велике чудо, —
На небі сонце стало непорушно.
Пішли невірні в ростіч. Франки гнали,
Аж саме в Вал-Тенебре їх допали.
А відси гнали їх до Сарагосси,
Вбиваючи ударами важкими;
Замкнувши потім всі стежки й проходи,
Зігнали разом всіх над Ебра води.
Ріка глибока, бистра і шумна,
А тут тобі ні човна ні судна.
Невірні в поміч кличуть Тервагана
І в воду скачуть, — мало їх спаслось.
В кого була лиш зброя за важка,
Пішов на дно, взяла його ріка.
А хто на беріг вплив, не втопив ся,
Води таки за много він напив ся,
Він также гинув серед лютих мук.
А Франки кажуть: „То Роланд пімстив ся.“

CLXXXIII.

Коли Карло побачив, що невірні
Одні мечем порубані, а прочі
Втопили ся, — для військ добичі много! —
Він, правий цар, з коня на землю скочив
І впавши ниць, зложив подяку Богу.
А лиш він встав з землі, спочило сонце.

І каже цар: „Тут табором нам стати;
За пізно нам вертати в Ронсеваль,
Бо й коні вже помучені, охляли.
Тож розсідлайте й уздечки ізнявши
Пустіть у луг скубти зелені трави.“
А Франки кажуть: „Добре радиш, пане!“

CLXXXIV.

Став табором володар на ніч. Франки
Розташувались миттю в чистім полі;
В мить розсідлали коників своїх,
В мить уздечки повідчіплявши злоті
Пустили їх у луг на свіжі трави, —
Тут кращої їди нема для них.
Хто втому чув, на землю клавсь і спав.
Сю ніч ніхто сторожі не держав.

CLXXXV.

Володар ляг спочити на траві,
Свій спіс поклав під голову собі.
Він не хотів сю ніч без зброї бути;
Надяг цвітистий, ясний панцир, взяв
Шелом зі злота в дорогім камінню,
Взяв Жуваєза, що рівні не мав,
Бо в ясний день мінив ся в трийцять барв.
Про спіс, що ним розпятому Христови
Пробито бік, чув кожний з нас. Карло
Мав, слава Богу, з того спіса вістре,
Що в злоту ручку вправлене було.
Отсеж для тої честі і хвали
Мечеви імя Жуаєз дали.
Се Франкам слід було на тямці мати.
Тому в борбі їх клич був „монжуа“,
Тому й ніхто не міг їм дорівнати.

CLXXXVI.

Ніч ясна, місячна. Карло лежить.
Він все ще смуток по Роланді чує;

По Олівері так на серці важко,
По перах, по усім французьким війську,
Що в Ренсевалі трупом полягло.
Сліз горя нині не здержить Карло.
Він Бога молить, щоб їх душі спас.
За много горя визнав цар нараз,
Втомив ся й сил не має вже. Він в тузі
Заснув. Заснули Франки всі у лузі.
Нема коня, щоб на ногах стояв;
Хотів трави, то клавсь і лежа пас ся.
Чимало знає, хто біди зазнав!

CLXXXVII.

Заснув Карло, як всяке після праці.
А Бог післав до нього Гавріїла,
Щоби беріг володаря у сні.
Він в головах всю ніч витав над ним
І в візіях показував йому,
Що жде його, — показував борбу.
Гей, тай страшні-ж бо то знаки були!
Карло звернув у сні до неба очі
І бачить він: за громом грім гогоче,
І град паде, і вихор-буря виє,
А блискавки мигочуть і огні
Падуть раз в раз на жовнірів, страшні.
Горять щити зі злотими галками,
Осикові та яблуневі спіси,
Дзвенять шеломи й панцирі зі сталі,
Велике горе лицарів спіткало.
А далі йдуть медведі й леопарди,
Идуть тигри, змиї, демони, гадюки,
І більш як трийцять тисячів супів;
Нема біди, щоб Франків не чіпалась.
„Спасай життє нам, Карле!“ — кличуть Франки.
Царя вже й жаль зібрав, розпука ймилась;
Побіг би він, та перепони стрів.
Йому на стрічу вибіг лев з лісів,
Великий лев, завзятий і страшний.
Ось-ось прискочить і займе Карла...

Та ні! счепились. Почалась борба.
Не знати, хто кого тут повалить.
Володар не пробуджуєть ся, спить.

CLXXXVIII.

А там йому приснило ся, що він
У Франції, держить на сходах в Ахен
На двох ланцах припнятого медведя.
В тім бачить він — з Арденів інших трийцять
Біжить і всі по людськи промовляють,
Говорячи: „Верни його нам, пане!
Не в праві ти його держати вже,
А нам яло ся родича спасати.“
Тут де не взявсь, — з палати хорт надбіг
І на траві зеленій він при всіх
Береть ся до найстаршого медведя.
І бачить цар: завзятий бій настав,
Однак не знає, хто з них переможе:
Се показав йому в сні ангел божий.
До світу-дня Карло Великий спав.

CLXXXIX.

Король Марсіль утік до Сарагосси,
Під деревом оливним в тіни став,
Воякам панцир, меч, шолом, віддав
І на траві зеленій ляг сумний.
Одну вже руку втратив він цілком
І много крови втратив, з болю гине.
Над ним його подруга Брамімунда,
Ридаючи, голосить без упину,
А з нею плаче трийцять тисяч люда.
Кленуть Карла і Францію солодку,
Всі йдуть бігцем в Аполінів вертеп
І всі його зневажують, ганьбують:
„За що сей сором нам, поганий боже,
За що царя к погібелі привів,
За вірну службу лихом заплатив?“
Вони беруть корону, скиптр у нього,
До стовпа всі привязують за руки,

Ногами топчуть, палицями бють
І на дрібніські кусники січуть.
А там зняли брилянти з Тервагана
І з Магометом в рів обох звалили,
Щоб рвали їх там пси і свині рили.

СХС.

Прокинув ся з нетями цар Марсіль;
Казав нести ся в склеплений покій,
Мальований всілякими красками.
Заплакала цариця Брамімунда;
Ридаючи волоссе рве руками
І все що друге словечко голосить:
„Царя позбавлена ти, Сарагоссо,
Царя, що був тобі ласкавим паном.
Гей, зрадили-ж його боги погані,
Без помочі лишили в боротьбі!
Емір трусливий був би аж тоді,
Колиб не йшов у бій з тим гордим військом,
Що граєть ся життем в своїй буті!
Карло, в котрого борода цвите,
Відважний сам і сміливий не в міру;
Ніколи з поля битви не втіче.
Коли не вбє кого, велике диво!“

СХСІ.

Володар у могучості своїй
Сім повних літ в Еспанії провів,
Чимало міст і кріпостів здобув.
Але й Марсіль за себе не забув.
Він вже у першім році розписав
У Вавилон листи до Баліганта,
Що там еміром був не від учера,
Всіх пережив — Вергілія й Гомера.
Той Сарагоссі в поміч мав прийти.
Колиб не йшов, Марсіль усіх богів
І всіх божків, яких лиш почитав,
Покинув би, закон Христа приняв би,
З Карлом Великим в мирі жити став би.

Емір далеко ; забарив ся він,
Поки людей із сорока країн
Зібрав, поки понаправляв дромони,
Галери, судна, всі човни й чайки,
І в Александрії, надморським місті,
Свій цілий флот уставити спроміг ся.
Був місяць май. У перших літних днях
Він вплив з військом всім на морський шлях.

СХСІІ.

Погане племя йде з великим військом,
Пливе, веслує; вітер в парус дме;
А на високих маштах і на щоглах
Скрізь ліхтарні і дороге камінне
Таким ясенним блиском в гору бють,
Що море нічу краще ніж за днини.
Коли-ж вони прийшли в еспанську землю,
То всі краї осяяли тим блиском.
Дійшли про се аж до Марсіля вісти.

СХСІІІ.

Не спинить ся на мить погане племя,
Пливе із моря на солодкі води,
Марброз, Марбріз лишає за собою
І в гору Ебром верне кораблі.
Блищить камінне, сяють ліхтарні
Кидаючи всю ніч яскраві блиски.
Над раном все було в Марсіля, в місті.

СХСІV.

Був ясний день і ясно сяло сонце,
Коли з судна емір на беріг вийшов.
З ним праворуч ішов Еспанеліз,
А позаду йшло королів сімнайцять;
Князів, графів — уже не тямлю сила.
Під деревом лавровим серед поля
Траву зелену білим ковром вкрили, —

Там був престіл зі слонової кости.
Коли вже всі зібрали ся довкола,
Тоді невірний Балігант з престола
Так перше всіх заговорив спровола:
„Мої панове, лицарі могуті!
Володар Франції, король Карло,
Не буде їсти без моєї волі.
Прийшов він на Еспанію війною,
Я на солодку Францію піжду,
Я весь мій вік не дам йому спокою,
Поки не вмере або втомить ся в бою.“
Сказавши се, зняв праву рукавицю
І знявши вдарив нею по коліні.

CXCV.

І довго він чванив ся, говоривши,
Що за все злото в світі не залишить
Пійти на Ахен, де Карло наш судить.
Хвалять і радять се йому всі люди.
І кличе він двох лицарів своїх,
Що звались Кларіфан і Кларіен:
„Сини царя знатного Малтраена,
Що скрізь було ходив послом охотно,
Я нині вас пішлю у Сарагоссу.
Марсілеви скажіть про мій прихід.
Я йду йому на поміч против Франків.
Коб стрів їх лиш, завзятий буде бій.
Ось вам і шита злотом рукавиця,
Нехай на руку убере її.
Візьміть і булаву сю щиро-злоту,
Щоб лиш прийшов і ленно в мене взяв.
Я в бій з Карлом у Францію піжду,
І скоро він у ніг мені не ляже,
Не випреть ся Христового закона,
Я з голови зідру йому корону.“
А всі невірні: „Добре, пане, кажеш!“

СХСVІ.

„В дорогу-ж — каже Балігант — барони!
Візьміть отсю булавку й рукавицю!“
А ті говорять: „Добре, любий пане.“
Поїхали воїи до Сарагосси,
Минули десять брам, мостів чотири
І вулиці з палатами минали.
Коли-ж приїхали в горішне місто,
Почули близь палати крики й гомін.
Чимало там зібралося невірних;
В великім болю плакали й кричали,
Ганьбили Магомета, Тервагана
Й Аполіна, що зрадив їх у бою.
Всі кажуть: „Гей, на що звелись ми бідні!
Настав для нас вже нині день заглади.
Не стане в нас володаря Марсіля, —
Врубав у нього руку граф Роланд.
Русявого не стало Журфарета.
Еспанія в ворожі руки впала“.
Оттут послали і з коний позсідали.

СХСVІІ.

Стоять під деревом оливним коні,
Два Сарацени поводи держать.
Посли-ж, побравшись за краї плащів,
Не йдуть в терем високий, а спішать.
Коли прийшли в мальовану світлицю,
Витають приязно царя й царицю:
„Нехай наш пан Аполін з Терваганом
І Магомет, що має власть над нами,
Держать царя з царицею в опіці!“
Тут Брамімунда: „До чого ся мова?
Тоті боги мабуть зовсім нездалі.
Лихі були їх чуда в Ронседалі,
Коли на смерть всіх лицарів дали
І мого пана відступили в бою
Так, що з одною він оставсь рукою;
Втяв граф Роланд її, — його вже власть!“

Загорне вже Еспанію Карло.
На що звелась нещасна я, на що?
Чому мені хто смерти не завдасть?”

СХСVIII.

„Вгамуйтеся, пані,“ — каже Кларіен —
Бо нас післав невірний Балігант.
Марсілеви він поміч прирікає,
Ось тут його булавка й рукавиця.
Є в нас на Ебрі кораблів пять тисяч,
Є судна в нас, галери і чайки,
А що дромонів, то й не скажу сила.
Велика власть є в нашого еміра.
Він в бій з Карлом у Францію піде,
І покорить його або убє.”

„Пійде по лихо“, — каже Брамімунда —
Він не далеко відси здибле Франків.
Володар в них хоробрий, бравий вдав ся.
Сім літ уже по сій землі скитав ся.
Він скорше вмре, а з поля не уступить;
Під небом кождей цар йому малий.
Ніхто з живих Карлови не страшний.”

СХСІХ.

„Оставьте се, — озвав ся цар Марсіль —
Зі мною ви поговоріть, панове.
Смерть, бачите, моя вже за плечима,
А в мене ні доньки нема ні сина;
Одинчик був, та вчера й той погиб.
Нехай мій пан прийде сюди, скажіть,
Еспанія в руках еміра нині.
Коли прийде, я всю віддам йому,
Нехай її від Франків оборонить.
І на Карла йому я раду дам;
Побє його він певно через місяць,
Нехай лиш вірить і приходить сам“.
А ті на се: „То правда, пане, все“.

СС.

„Карло володар — каже цар Марсіль —
Мої війська побив, спустошив землю,
Міста мої звалив, поруйнував!
Сю ніч над Ебром табором він став.
Туди, як чую, буде лиш сім миль;
Нехай емір туди провадить військо.
Скажіть йому — там буде бій мабуть...“
І він їм дав від Сарагосси ключі.
Тоді посла поклін йому кладуть
І розпрощавшись, рушили в свій путь.

ССІ.

Сїв на коня один посол і другий
І сївши з міста рушили як стій;
Стривожені перед еміром стали
Й від Сарагосси ключі віддали.
„Що-ж бачили?“ — питає Балігант —
Де є Марсіль, що власть мав з рук моїх?“
А Кларієн: „Йому до смерти близько.
Вертаючи у Францію солодку,
Володар вчора вивозом ішов,
Сторожею за ним вельможі йшли.
Був там його сестрінок граф Роланд,
Був Олівер, було двайнайцять перів,
А з ними двайцять тисяч збройних Франків.
Король Марсіль на них відважно вдарив,
На полі лиш один Роланд остав ся.
Той Дурендалем так його затяв,
Що руку геть від тіла відрубав.
Впав син, котрого так любив Марсіль,
Барони всі, котрих туди привів;
Втікали всі, куди лише хто міг, —
Карло далеко в слід за ними біг,
Цар просить, щоб ти поміч дав йому;
Він дасть тобі Еспанію свою;
Став Балігант важкі думки думати, —
З журби він мало розуму не втратив.

ССІІ.

„Еміре, — каже бравий Кларіен —
Битва була у Ронсевалі вчера.
Погиб Роланд, граф Олівер помер,
Всі пери, що Карло їх так любив,
Погибло з ними й двацять тисяч Франків.
Руки позбув ся в битві цар Марсіль.
Володар гнавсь за ними пару миль.
Вже й лицар в тій країні не лишив ся,
Щоб не поляг чи в Ебрі не втопив ся.
Стоять обозом Франки здовж ріки.
Не довго йти — так близько нас вони;
Слівце скажи — не вийдуть без біди.“
А Балігант на нього з горда глянув,
Помоторнів, зрадів, відвагу вчув
І з крісла в мить на рівні ноги скочив:
„На гаятись, барони, нам!“ — гукнув —
Лишіть чайки! На коні всі і в путь!
Старий Карло не вимкнеть ся мабуть.
Ми пімстимо царя Марсіля рани:
Замість руки він голову дістане.“

ССІІІ.

І вийшли всі невірні з кораблів,
Хто на коня, а хто на мула сїв,
Поїхали, що ж їм осталось ще?
Емір, що всюди всім перед веде,
Гукнув на друга Гемалфіна: „Ти
Пильнуй, щоб в купі всі війська були.“
Сам на коня, на свого Бруна сїв
З ним їхало на конях пять князів.
Так вїхав він аж в город Сарагоссу.
Там зсїв з коня на сходи мармурові;
Присішки там графи йому держали.
Відтак пустивсь по сходах до палати.
Цариця йде - біжить його витати
І каже: „Доле-ж ти гірка моя!
На ганьбу й сором пана втрачу я.“

Й до ніг йому припала. Він царицю
Підвів. Смутні обоє йшли в світлицю.

CCIV.

Коли Марсіль побачив Баліганта,
Сказав до двох еспанських Сараценів:
„Візьміть мене під руки й посадіть!“
А сам він взяв рукою рукавицю
І каже: „Пане й царю мій, еміре!
Я віддаю тобі се царство ціле,
Всі ленна, всі гонори й Сарагоссу.
Пропаший я, пропаший мій народ!“
А Балігант: „І жаль мені тебе,
І годі нам тут довше говорити,
Бо відомо — Карло на нас не жде;
Даєш, — прийму від тебе рукавицю.“
Він відвернувся і сам заплакав з жалю,
А вийшовши по сходах із палати,
Сів на коня й помчавсь до свого війська.
Тут на коні скрізь вів усім перед
І скрізь ходив і всюди говорив:
„Спішіть, бо Франк втікає вже домів!“

CCV.

Заблис над раном перший сонця світ.
Король Карло зі сну збудивсь — не спить.
А Гавріїл, котрого Бог зіслав,
Рукою знак хреста на нім поклав.
Володар вставши зброю з себе скинув,
Все в таборі за ним собі-ж таксамо.
І кожний сів на коника, полинув
Дорогами й широкими шляхами.
У Ронсеваль, де бій відбувсь завзятий,
Поїхали оглянути всі страти.

CCVI.

Король Карло у Ронсевалі став,
Побачив трупів, плакати почав.

І Франкам каже: „Йдїть хиба по волї!
Я наперед поїду сам вже полем;
Сестрінка свого віднайтиб я рад.
Я в Ахен був під час різдвяних свят.
Хвалили ся там лицарі знатні,
В якій хто битві був, в якій війні.
І чув я, як Роланд тоді сказав,
Що як би він на чужинї вмирав,
То перевисшить всіх вазалів, перів;
До ворогів звернувшись головою,
З побїдою умре хоробрий в бою.“
Вмовк цар. Як прутом кинути, не далї,
Під гору їхав поперед вазалів.

ССVII.

Гей, їде цар, шукаючи сестрінка.
Що квітів бачить в лузі, кожда квітка
Закрашена баронів наших кровю.
Цар в тузі слїз повстримати не може.
Приїхав він під дві ялиці гожі, —
На трьох стовпах Роландові удари,
А на траві й він сам як на коверці;
Не диво, що Карло вчув біль у серці!
Він зсїв з коня, бігцем біжить до нього,
Бере його, на руки піднімає —
Гей, гей! і з туги сам над ним вмліває.

ССVIII.

Та ось король Карло прийшов до себе.
Тодї князь Найм із графом Аселїном
І Готфрїд з братом Генриком з Анжу
Взяли його й оперли о ялицю.
І бачить цар — лежить його сестрінок;
Заплакав він по нїм солодко так:
„Господь спаси тебе Роланде-друже!
Завзятий бій зачати чи скінчити
Ти поміж всіми лицар був єдиний.
З тобою вся моя могучість гине.“
Цар мліє, прямо втриматись не може.

ССІХ.

Король Карло прокинув ся з нетями;
Держать його під руки три барони.
І бачить він — сестрінків труп лежить;
Сам гарний, хоч і цвіт лица поблід,
Запалі очі тьмою затягло.
Сердечно, ревно затужив Карло:
„Роланде-друже, Бог би твою душу
Приймив у рай Святих, на райські квіти!
По що тобі було в сей край ходити?
День в день тебе оплакувати мушу.
По славі вже, по radoщах моїх;
Нікому вже піддержувати їх.
Я не знайду вже друга. Є рідня
У мене. Щож, тобі вже не рівня!“
Руками він волоссе рвати став;
Сто тисяч Франків жаль великий вчуло
І кождий тут заплакав, заривав!

ССХ.

„Роланде-друже, в Францію вернувши,
Я жити-му в Лаоні. З ріжних царств
Чужі прийдуть в мою палату люди.
Де граф Роланд? — питати кождий буде.
Що-ж я скажу? В Еспанії поляг!
Царствованне моє лиш горем буде.
Не буде дня без туги, сліз в очах...“

ССХІ.

„Роланде-друже, гарний мій молодче,
Чужі прийдуть в капицю в Ахен люди,
Якихсь новин почути кождий схоче.
Що за страшна, погубна вістка буде:
Поляг Роланд, що світ здобув для нас!
Збунтують ся Саксонці всі нараз,
Болгари, Угри, — бунт повстане всюди:
Повстануть Рим, Апулія, Палермо,

Народи Африки і Каліферну...
Прибуде горя, мук мені прибуде.
Хто поведе могутою рукою
Війська мої? Ти все нас вів до бою —
І згинув... Франціє солодка, ти
В сирітстві! Скоршеб вмерти я волів!
І став він сиву бороду скубти,
Волоссе рвав руками з голови,
А Франки мліли й падали долів.

ССХІІ.

„Господь спаси тебе, Роланде-друже,
У рай Святих приймай Він твою душу
Хто вбив тебе, той нас посиротив.
Дожив я горя! Вмертиб сам волів,
Як щоб за мене мерли рідні всі.
Коб дав так Бог, Маріін син, мені,
Щоб, заки ще зайду в сізерський вивіз,
Моя душа покинула се тіло,
Зійшлась з душами дорогих осіб,
Щоб з ними враз мене сховали в гріб!“
Цар плаче, білу бороду порвав.
„Великий жаль в Карла!“ — князь Наймисказав.

ССХІІІ.

„Мій царю! — каже Готфрід із Анжу —
Не доводи до краю свого болю.
Зібрати з поля прикажи всіх наших,
Яких Еспанці повбивали в бою“.
Карло сказав лиш: „Дай же знак трубою!“

ССХІV.

Заграв у риг свій Готфрід із Анжу.
На знак Карла всі Франки з коний зсіли,
Побитих другів швидко віднайшли
І позносили всіх в одну могилу.
Епископи, ігумени-черці,

Каноніки і всякі пан-отці
Благословляють їх хрестом святим.
Несеть ся з мірри й фіміаму дим.
Колиж усіх вже гарно обкадили,
З парадною засипали могилу
Й оставили. Щож їм лишалось більше?

ССХV.

Роланда, Олівера і Турпіна
Володар каже набальсамувати.
При собі каже отворити трупів,
Серця їх в шовк обвити і сховати
У домовину біломармурову.
А потім тіло кожного барона
Велів піментом і вином мастити
І гарно в шкури з оленів зашити.
А сам призвав Тедбалда й Гебуїна,
Ще й двох графів, Мілона та Отуна.
Везти на возах трупів каже їм,
На гарних, критих шовком дорогим.

ССХVІ.

Король Карло збираєть ся в дорогу,
Як ось являють ся полки невірних.
Идуть навпрощки до нього два послы,
Взивають битись в імени еміра.
„Гей, не ялось втікати, гордий царю!
Чи бачиш там? — се їде Балігант;
З Арабії веде великі сили.
Побачимо, чи будеш нині смілий.“
Став бороду Карло скубти собі,
Згадав всі горя-лиха, страти всі,
Оглянув гордим оком всі війська
Й грімким, могучим голосом сказав:
„До збруї Франки! Разом на коня!“

ССХVII.

І перший всіх оружить ся Карло.
Вбрав живо кирас, привязав шелом
І причепив до боку Жуаеза,
Котрий за блиск і з сонцем не міняв сяб,
Відтак припняв до шиї щит бітернський,
Спіс в руки взяв, аж деревище трісло
И сів на коня, на свого Тенсендура;
Спіймав його на болотах Марзуни,
Коли впав трупом Малпалін з Нарбонни.
Острогами вколов коня й басує, —
За ним війська у тисячних рядах,
А Бог і папа римський на устах.

ССХVIII.

Зсідають скрізь по полі Франки з коний,
Сто тисяч їх оружити ся стало.
Все гарне в них, на що лиш оком кинь:
Хороша збруя, скоропадний кінь.
І знову вміло всі на коний сіли,
Зявить ся ворог, в бій пійдуть як стій.
Поверх шоломів хоруговки мають.
Коли Карло побачив ту красу,
Призвав до себе зараз Йозерана
З Провансії й могунцького Анзельма:
„На сі війська числити можна вельми!
Трус той, хто з ними ще боятись може.
Коли сюди Араби лиш прийдуть,
То смерть Роланда я пімщу мабуть.“
Князь Найм додав: „І Бог нам допоможе.“

ССХІХ.

Карло призвав Рабела й Гвінемана:
„Панове, — каже — заступіть Роланда
І Олівера заступіть на час!
Один з мечем, а другий з Оліфантом
Поперед війська їдьте на чолі, —

Пятнайцять тисяч Франків буде з вами,
А друге стілько вишлю в слід за ними
Під проводом Лорана й Гебуїна.
Князь Найм у парі з графом Йозераном
Виряжують полки у поле справно;
Де стрінуть ся з невірним, в бій пйдуть.

ССХХ.

На перші два полки зложились Франки.
За ними йде у поле третій полк;
В тім полку вже були одні Баварці,
Пятнайцять тисяч лицарів було.
В важкій борбі не бракне їх ніколи.
Тай кращих вже над них не знав Карло
Крім Франків, що й Баварців побороли.
Їх поведе могутий граф Ожер.
Завзятих має лицарів тепер.

ССХХІ.

Є три полки в володаря Карла,
Князь Найм четвертий виряжає в поле:
Самих знатних хоробрістю баронів,
Моторних Аллеманії синів.
Всіх їх було, як кажуть, тисяч двацять.
Хороша зброя в них і коні добрі:
Хоча-б на смерть, у бій пйдуть хоробрі.
Князь Траків Герман вести їх обрав ся;
Скорійш умер би, ніж в борбі злякав сяб.

ССХХІІ.

Князь Найм у парі з графом Йозераном
З Нормадців пятий полк зложили гарно;
Як кажуть Франки, двацять тисяч їх.
Шпаркі в них коні, гарна зброя в них.
Пійти на смерть готові всі, як треба;
Таких завзятих вже й нема під небом.
Старенький Ришард поведе їх сам.
Робота буде спісам і рукам!

ССХХІІІ.

На шестий полк зложили ся Бретонці,
Всіх лицарів було на трийцять тисяч.
Як лицарі вони на конях їдуть
Під лісом спісів, лісом хоругов.
Се ленники могутого Отуна,
Що вислав з ними графа Невелуна.
Маркіз Отун з Тедбалдом з Реймс як стій
Говорять: „Що-ж! веди вже й нас у біій!“

ССХХІV.

Вже шість полків Карло Великий має;
Князь Найм у поле семий виряжає,
Шле сорок тисяч лицарів хоробрих
З овернської землі і з Пуату.
Всі в гарній збруї, всі на конях добрих
В долині разом стали під скалою.
Благословляє їх Карло рукою.
Їх поведуть Годзельм і Йозеран.

ССХХV.

Полк осьмий в поле вирядив князь Найм,
Полк лицарів фрізійських і фламандських.
Було звиш сорок тисяч люда в нім.
Де лиш побють ся, там вони при тім.
І каже цар: „Сі в мене зроблять службу!
Гамон з Галісії з Рембалтом в парі
Як лицарі полк осьмий поведуть.“

ССХХVІ.

Князь Найм у парі з графом Йозераном
Девятий полк хоробрих виряжають;
В нім тисячів до пятьдесять було,
Все лицарі бургундські й лотарингські:
На голові шелом, на груди кирас,
В руках тревале копе й спіс короткий.
Коб лиш прийшли сюди Араби певно,

То-ж то в борбі вдаряти будуть ревно!
Їх поведе аргонський князь Тьєррі.

ССХХVII.

Десятий полк — то з Франції барони,
Найкращих в бою лицарів сто тисяч.
У всіх вид пишній, смілива постава,
Волоссе сиве й борода білява.
Всі в панцирях і в кирасах подвійних,
Всі при мечах французських та еспанських.
Щити у них мальовані, чудові, —
На коні сіли, в бій пійти готові.
При них Карло. Всі „монжуа“ кричать.
А стяг Петра святого, Оріфлам,
У Готфріда з Анжу. — „Romaine“ він звав ся,
Та туг його назвали „Монжуа“.

ССХХVIII.

Король Карло Великий зсів з коня
І на зелені трави ниць упав;
Лицем до сходу сонця обернувшись,
Він так сердечно, щиро молить Бога:
„Днесь заступи мене, правдивий Отче,
Ти, що пророка Йону спас від смерти,
Ти, що царя Нініви зберігав
І Даніїла львам не дав роздерти,
З котрими він у ямі пробував,
А трьох молодців спас в горячій грани, —
Любов свою зверни й на мене, Пане!
Будь ласкав нині, дай мені пімститись
За смерть сестрінка мого, за Роланда!“

ССХХIX.

Король скінчив молитву, знявсь на ноги,
Могущий знак хреста поклав на собі,
А потім сів на бистрого коня.
Присішки Найм і Йозеран держали.

А там взяв щит і острє копє з сталї.
Постава гарна й на конї він сміло
Сидить, — вид ясний, благородне тіло.
Він в чвал пустив ся. Перед ним, за ним
Скрізь труби грають гомоном дзвінким,
Та краще всіх голосить Оліфант;
Всі Франки плачуть, тужать: вмер Роланд.

ССХХХ.

Володар їде гордо на конї,
А борода йому весь панцир вкрила.
Що робить він, те роблять Франки всі,
По тім пізнати, що таки їх сила.
Минають гори й скали превисокі,
Вузкі яри і долини глибокі,
Минули вивіз, край пісків, ялиці,
Зближились до еспанської границі
І в чистім полі на спочинок стали.
Вернулась Балігантова сторожа.
Один посол сирійський каже так:
„Я бачив гордого царя Карла.
Відважних має лицарів! Пора
Оружитись; без боротьби не буде!“
„Се в мене лицар! — каже Балігант —
Заграй же в ріг, щоб люди всі почули.“

ССХХХІ.

Озвались бубни в таборі докола,
Роги і труби голосно заграли.
Невірні з коний зсіли й зброю брали;
Не залишив оружитись емір.
Надяг на себе дамасценський панцир,
Шелом у злоті й дорогім камінню,
Припняв до боку меч, якому імя
З бути дав пишне: звав його на взір
Карлового меча, бо й чув про нього.
Се імя стало гаслом у борбі,
Його все військо тямило собі.

Припняв емір до шиї щит широкий,
В нім галка злота, беріг кришталовий,
А всі стяжки хороші, пурпурові.
До рук взяв копе прозване Малтетом, —
Там деревище, як дубчак здоровий,
Його зеліза не підніс би й мул.
І на коня сів Балігант. Маркул,
Що із за моря був, держав присішки.
Мав Балігант міцні, могутні ноги,
Гладкі литки, м'ясисті й стан широкий;
Мав сильну грудь, і ніжну і хорошу,
Широкі плечі й дуже ясний вид,
А очі горді й кучерявий волос,
Що білий був, як серед літа цвіт.
Нераз у битві змірив ся вже він.
Коб він ще, Боже, був християнин!
Вколов коня, аж бризла ясна кров,
І душком скочив через рів емір, —
А мав рівчак той стіп щось сорок в шир.
„Сей оборонить край! — кричать невірні —
„Не буде Франка, щоб живий втік з бою;
Деб він не був, там ляже головою.
Дурний Карло, що доси ще не втік.“

ССХХІІ.

Емір зовсім на лицаря похожий.
Вся борода його, як цвіт той гожий;
В своїм законі вчений він як слід,
А в бою теж завзятий, смілий він.
Малпрім — і той хоробрий вдався син,
Великий був, міцний, як батько й дід.
„То їдьмож, пане! — каже до вітця —
Я страх цікавий бачити Карла.“
„Бо й лицар — каже Балігант — він дійсний,
Великої діждав ся слави в пісні.
Однак Роланд, його сестрінок, вмер;
Не зможе він опертись нам тепер.“

ССХХІІІ.

„Мій гарний сину, — каже Балігант —
Поляг у бою вчора граф Роланд,
Поляг могутий лицар Олівер,
Погибли пери, всі Карла любимці
І двацять тисяч Франків. Я тепер
За інших всіх не дав би й рукавиці.
Володар певно сам прибуде з військом.
Сю вість мені приніс посол сирійський.
В Карла полків великих десять буде.
Могутий лицар грає в Оліфант —
Дзвінкою грою скликує він другів —
І їде перший на чолі всіх військ,
А з ним п'ятнацять тисяч Франків їде:
Молодці — цар зове їх діточками.
А друге тільки їде в слід за ним:
Вдаряють міцно всі вони мечами.“
„Я перший вдарю тут,“ — сказав Малпрім.

ССХХХІV.

„Мій гарний сину, — каже Балігант —
Я все зроблю, чого бажаєш ти.
В бій з Франками, хоч зараз, можна йти.
Візьми царя Литовців, Дапаморта,
Візьми і перського царя Торлея.
Лиш тій буті великій мата дай,
А дам тобі землі своєї пай
Від Херіянту аж по Вал-Маркі.“
А той: „Мій пане, дякую тобі!“
Він приступив і взяв від нього дар.
Держав сю землю доси инший цар,
Держав Фльоріт, та більше не уздрить;
Вже ленником емір його не зробить.

ССХХХV.

Емір пустивсь оглянути війська,
За ним його відважний, гордий син,

Ще й два царі, Торлей і Дапаморт.
Складалось військо з трийцяти дружин
Найхоробріших лицарів-борців.
Найменший полк сто тисяч їх числив.
Дружина перша з Бутентрот була.
З Мікенів друга в слід за нею йшла
З великими лобами. В тій дружині
Всі мали щіть поздовж хребтів, як свині.
З Блос і Кублєс була дружина третя,
А з Брун і Есклавоз була четверта;
За ними пята йшла з Сорбрєс і Сорс,
І шеста з гір Арменії і Морс.
Дружина сема вийшла з Єрихону;
З над Нігру осьма вийшла, з Грос девята,
В кінці з землі балідської десята.
Де ті прийдуть, там вже добра не ждати.
Емір душею всею в Магомета
Хоробрости собі й відваги молить:
„Карло французський мов шалений гонить!
Коли не вступить ся, я в бій піду;
Не мати ме на голові корони.“

ССХХХVІ.

І знов полків нових зложили десять.
В першій ішли погані Канелійці, —
Прибули прямо з Вал-Фуїт вони, —
У другім Турки, в третім Перси йшли.
Четвертий полк складав ся із Пінсенів,
Полк пятий з мешканців Солтра й Аверзи,
Полк шестий з Ормалейців і Девійців,
А семий з Самуїлових підданих.
Полк осьмий з Брусси, з Десклавер девятий,
З пустині Оціанту був десятий.
Народ той Бога нашого не знає;
Ледви побачить хто таких гільтаїв.
На кождім шкура, як тверде зелізо,
Шелом і панцир злишні в них. Завзяті
У боротьбі й великі горлорізи.

ССХХХVII.

Полків ще десять вирядив емір.
Тут перший був Жаянтів полк з Малперзи.
Полк Гунів другий був, а Угрів третій,
З широкої Балдізи був четвертий.
За ними йшов полк п'ятий з Вал-Пенузи,
Хоробрий шестий полк людей з Марузи,
Із Астрімонії і Левзи семий,
З Аргілли осьмий, із Кларбон дев'ятий,
А з Фронди полк бородачів десятий.
Народ той Бога не любив ніколи;
Се каже нам французський літопис.
Заграли труби всі й війська могуті
На конях по лицарськи понеслись.

ССХХХVIII.

Емір хоробрий вдав ся чоловік.
Крім свого смока вивісити каже
Стяг Магомета й фану Тервагана.
На образі й Аполін був поганий.
А Канелійці з коний вколо них
Таку голосять проповідь до всіх:
„Хто від богів бажає оборони,
Нехай їх молить, щиро бє поклони!“
Спустили очі й голови долів
Поганці всі й шеломи всі схилились.
А Франки: „Смерть чекає вас, драбів!
Для всіх вас дні заглади вже зближились.
Нехай Карла в опіці має Бог!
Нехай зачнеть ся в імя боже бій!“

ССХХХIX.

Емір до діла братись мудро вмів.
Призвав синка й дванайцятьох царів:
„Пани барони, їдьте ви вперед
І разом всі війська мої ведіть.
Собі я три полки найкращі лишу:
Один турецький, другий ормалейський,

А третій полк жаянтівсько-малперський.
Візьму я ще і полк із Оціанту, —
Пійде зі мною на Карла й на Франків.
Коли Карло зі мною схоче битись,
Із пліч йому я голову зніму, —
Не буде права кращого йому!“

ССХL.

Великі йдуть війська, полки стрійні.
Кругом нема долини ні гори,
Дерев ні ліса, де б укритись можна;
Все добре видко тут на рівнині.
„Невірні люди, — каже Балігант —
Пора вже йти у бій!“ Воєнний стяг
Взяв Амбуар, — держить його в руках.
Невірне військо „Преціоз“ кричало,
А Франки кажуть: „Лихо-б вас напало!“
І грімко скрізь лунає: „монжуа!“
Король Карло заграти каже в труби.
Найголоснійше грає Оліфант.
Невірні кажуть: „Гарні й там війська!
Завзята буде боротьба, важка!“

ССХLІ.

В широкім полі довга рівнина.
Горять шеломи злотом і брилянтом,
Блищать щити і панцирі з Дамаску,
Блищать скрізь копя й повівають фани,
А труби грають голосом дзвінким,
Та найсильнійше грає Оліфант.
Емір прикликав брата Канабея,
Котрий, царем у Флоредані бувши,
Держав там землю аж по Вал-Севре;
Показує йому полки Карлові.
„Се Франції, бач, славної бута!
Як гордо їде на коні сам цар,
Он-той послідний між бородачами,
Що бородами панцирі закрили,

А кожда біла, наче сніг той білий.
Хват кождий з них до спіса чи меча.
Важка і довга жде нас боротьба,
Така, якої ще ніхто й не бачив.“
Як прут рукою кинути, так боком
Попри війська верхи конем він їде
І закриває кожного словами:
„Дивіть, я перший їду перед вами.“
Помахуючи деревищем копя,
Він до Карла прицілюєть ся вістрем.

ССХLII.

Коли Карло Великий вздрів еміра,
А потім смока, стяги, хоругви
И арабських військ таку велику силу,
Що поле все вони собою вкрили
Крім того кусня, де володар став, —
Француський цар могучо закричав:
„Вазали вірні, Франції барони!
Так много боїв виграли ви в полі, —
Дивіть на трусів, зрадників он-тих!
Вся віра їх не варта і денара.
Богато військ, — та що за користь з них?
Хто хоче йти, гуртуйтеь коло мене!“
І він коня острогами вколов, —
Кінь Тенсендур зробив чотири скоки.
А Франки кажуть: „Се хоробрий цар!
Їдь, царю, їдь, усі з тобою їдуть!“

ССХLIII.

Був ясний день, світило ясно сонце.
Війська хороші рушили полками
И чолом в чоло з собою вже зійшлись.
Граф Гвінеман з Рабелом графом в парі
Враз бистрим коням поводи пустили;
Вдаряючи острогами що сили,
Враз острі копя в гору підняли.

ССXLIV.

Неустрашимий лицар граф Рабел
Вколов коня острогами зі злата
И на перського царя Торлея вдарив.
Не видержав удару щит. Крізь панцир
У серце вістрем злате копє вілосьь.
Торлей впав трупом на низенький корч.
А Франки кажуть: „Се вже божа поміч!
Карло наш в праві; стіймо всі за ним!“

ССXLV.

На короля литовського наважив
Граф Гвінеман. Розбив цвітистий щит,
На прах розбив на нім булатний панцир
І хоруговку кровю закрасив.
Цар трупом впав, — хоч смій ся тут, хоч плач!
По тім ударі Франки кажуть так:
„Пани барони, бийте, не лінуйтеся!
Перед невірним наш Карло є в праві!
Найліпше се розсуджує наш Бог!“

ССXLVI.

Малпрім усїв на білого коня
І кинув ся на лави військ французьких.
Скрізь розсіває він важкі удари, —
За трупом труп валить ся перед ним.
І знову перший став емір кричати:
„Барони, довго я вас годував.
Дивіть, мій син пустивсь Карла стрічати,
Баронів він бере на копє в мить.
Нема вазала кращого у нас!
Йому ви спісом острим допоможіть!“
В перед усі невірні подались.
Важкі удари смертні сіють скрізь.
Страшний, погубний бій лютує всюди;
Давно такого не було й не буде.

ССXLVII.

Війська могуті, всі полки відважні
Зійшли ся разом в боротьбі поважній.
З невірних рук падуть міцні удари.
І що тут, Боже, спісів наламали!
Скрізь панцирі й порубані щити
Лежать на вкритій цвітами землі,
Лежать на ніжнім шовку трав зелених.
Емір озвав ся так до свого роду:
„Ви без пощади бийте християн!“
Важкий, горячий бій триває довго.
Ще не було й не буде вже такого.
Кінець йому положить смерть одна.

ССXLVIII.

Емір промовив так до свого війська:
„Рубайте тут, — на теж прийшли сюди!
Я дам вам гарних, любих жіночок,
Землею й ленном кожного відзначу.“
„Гаразд!“, — озвали ся невірні хмари
Й посипались нові, важкі удари.
Знов блисло більше тисячі мечів
І закипів завзятий бій, кривавий.
Тут бачив би борню, хто-б лиш хотів.

ССXLIX.

Король Карло Великий каже Франкам:
„Я вас люблю й числю на вас, барони.
За мене ви не раз ішли до бою,
Чимало ви й царів взяли в неволю.
Я вам повинен вивдячитись щиро
Землею й леннами, душею й тілом.
Пімстіть своїх братів, синів-нащадків,
Що в Ронсевалі вчора полягли!
За нами правда, — раз вам будь се звісно!“
А Франки всі: „Се правда, пане, дійсно“.
І мав він двацять тисяч там таких,
Що як один усі звязались словом

Хоча-б на явну смерть пійти в потребі.
Спіс в руки брав, хто тільки жив, хто міг,
Мечами в бою жваво всі рубали.
Кривавий, довгий бій настав для всіх.

ССL.

Несеть ся полем на коні Малпрім,
Багато страт наносить Франкам він.
Князь Найм на нього глянув лиш завзято
І по лицарськи йшов його стрічати.
Він копєм верх щита йому відбив
І всі спряжки від панцира віддер;
В бік спіс по жовту хоруговку вбив, —
На сім сот трупів впав Малпрім і вмер.

ССLІ.

Цар Канабей, емірів рідний брат,
Мерщій вколов острогами коня,
Добув меча, — з кристалю ручку мав, —
І по шеломі ним рубнув князька.
Ударив так, що тріс шелом на двоє,
А остре вістре пять спряжок розсікло.
Ні за денара не поміг візір,
Бо й тіло вже засяг мечем емір,
А часть візіра аж на землю впала.
По тім ударі втратив Найм притомність;
Було-б по нім, коли-б не божа поміч.
Він лиш коня за шию обіймив.
Коли-б невірний вдарив був ще раз,
Пропавав би добрий лицар. Та наспів
Цар Франції, Карло, на поміч в час.

ССLІІ.

Князь Найм був сильно ражений ударом.
Невірний вдруге вдарити вже мав.
„Гинь драбе!“ — тут Карло йому сказав
І кріпко так почастував його,
Що щит пробив, — а вимірів у груди, —

І відорвав від панцира візір.
Він трупом впав, лишив пусте сідло.

ССLIII.

Гей, зажурився король Карло Великий,
Коли уздрів глибокі рани в Найма
І кров, що впала на зелені трави...
І радить так йому володар правий:
„Ідь ти зі мною разом, гарний пане!
Підлець погиб і певно вже не встане.
Загнав йому я острє копе в тіло“.
Князь Найм промовив: „Вірю, пане, вірю.
Коб лиш прожив, то вивдячусь тобі“.
І йшли в любови разом і в дружбі, —
За ними-ж двацять тисяч Франків можних:
Рубати, битись добре вміє кождий.

ССLIV.

Пустивсь емір верхи конем по полі
І кинув ся на графа Гвінемана
Він проти серця в ясний щит ударив,
Повідривав від панциря спряжки
І ребра два вломив йому у боці;
Граф трупом впав із борзого коня.
Убив емір Лоранта й Гебуїна
Й старого Ришарда, царя Нормандців.
Знов „Преціоз!“ кричать, ревуть поганці.
„Вдаряйте під опікою еміра!“

ССLIV.

Хтоб тут був бачив лицарів арабських,
Борців з Аргіллї, з Оціанту й Басків,
Той бачив би, як копями вдаряли.
Та Франки теж втікати не гадали.
Одних і других мерло тут досить.
Завзятий бій до вечера кипить.
Були у Франків нині більші страти,
Ще більше й горя випаде зазнати.

CCLVI.

Араби й Франки бють ся без утоми.
Сей ломить спіс, той ясне копе ломить.
Хтоб ті щити поламани був бачив,
Чув брязкіт ясних панцирів зі сталі
Або важкі удари по шеломі,
Хто-б бачив, як долів валились коні,
Як з коний військо падало долів,
Як на землі що крок то лицар млів, —
Хто бачив би те все і все те чув би,
По вік нещастя того не забув би.
Емір на поміч кличе Магомета,
Аполіна і Тервагана молить:
„Яж вірно вам служив, боги мої,
Все ставив вам ікони золоті!“
В тім друг його надходить, Гемалфін,
Емірови несе злі вісти він:
„Біда, — говорить — пане Баліганте,
Твій син сьогодні згинув, твій Малпрім,
А Канабей, твій брат, поляг при нім.
Се Франкам двом вдало ся їх убити.
Один з тих Франків був володар, бачу.
Лицарську і відважну має вдачу,
А борода його як майські цвіти.“
Долів шелом склонив емір похмурий,
Склонив лице, прибравши вид понурий.
Він вмертиб рад, щоб збутись туги й горя.
Він кличе ще Жанглея ізза моря.

CCLVII.

Емір сказав: „Жанглею, друже мій,
Вдавсь мудрий ти й великий розум твій,
Охотно слухав я твоєї ради.
Як ти гадаєш? Франки чи Араби?
Хто витязем у полі буде нині?“
А той сказав: „Ти, Баліганте, згинеш.
В своїх богів ти не знайдеш зашити.
Карло бутний, а Франки вміють бити.

Я ще не бачив лицарів таких.
Скликай своїх баронів з Оціанту,
Скликай Арабів, Турків і Жаянтів, —
Що ні булоб, мерщій втікай від них!

ССLVIII.

Емір спускає бороду на груди,
Спускає білу, як терновий цвіт;
Що ні булоб, не криєть ся з нічим.
До уст своїх бере могутній ріг
І грає дзвінко, щоб і Франки вчули.
З всіх піль відразу всі війська прибули.
Війська з Аргіллі лаяли як пси,
А з Оціанту мов осли ревли.
Ще раз шалено кинулись на Франків
І в найгустіших лавах розбрили ся.
За сей лиш раз лягло їх тут сім тисяч.

ССLIX.

Не слабодух був граф Ожер. І ліпший
Вазал ніколи в панцир не вбиривсь.
Коли уздрів розбиті лави Франків,
Призвав аргонського князя Тьєррі
І Готфріда з Анжу і Йозерана,
І гордо так промовив до Карла:
„Дивись, як бють твоїх людей невірні!
Не дай тобі Господь корону вбрати,
Поки не змиєщ кровю сеї ганьби!“
Ніхто на те і словом не озвався;
Острогами коня ударив кожний:
Де тільки стрів ся, йшов у бій з невірним.

ССLX.

Могучо беть ся цар Карло Великий,
Завзято теж князь Найм і граф Ожер,
Не зле й хорунжий Готфрід із Анжу,
Однак Ожер найхоробрійше бив ся.
Вколов коня і поводи пустивши,

Метнувсь до того, що зі смоком був,
І вдарив так, що повалив на місци
Невірнього і королівський знак.
Коли емір побачив, що хорунжий
На землю впав зі стягом Магомета,
Йому аж тут по трохи ясно стало,
Що не за ним, а за Карлом є право.
Сотками йдуть Араби всі у ростіч...
І каже так володар: „Гей, барони,
Скажіть, чи буду мати поміч, пробі?“
А Франки: „Так тобі питати годі.
Той зрадник, хто не бив сяб до загину.“

ССLXI.

Минає день, іде помалу й вечір.
У полі бють ся з Франками невірні.
Все військо бачить лицарів лиш двох.
На тямці гасло є своє в обох.
Все „Преціоз“ кричить емір. В Карла
Було преславне гасло „монжуа“.
Пізнали ся по голосах дзвінких
І в мить один до другого прибіг.
І вже упали два важкі удари;
Два копя в круглі два щити попали.
З щитів падуть широкі обручі
И від панцирів пряжки відпали всі,
Однак до тіла копя не дістались.
Порвавсь ремінь і зсунулось сідло:
На землю впав емір і впав Карло.
Та в мить на ноги оба позривались;
Добули оба сміливо мечів.
Тоді хиба ся боротьба скінчить ся,
Аж трупом хтось на землю повалить ся.

ССLXII.

Карло у Франків був хоробрий лицар.
Емір — він теж не знав, що боязнь-страх.
В обох мечі обнажені в руках;
Ударили в щити могутчо оба.

Ремінь розсікли й дерево подвійне,
Аж випали галки і цвяхи з нього.
По панцирях ударили вони,
Аж блисли іскри із шоломів ясних.
Тоді хиба скінчить ся вже сей бій.
Аж хтось з них двох пізнасть нерозум свій.

CCLXIII.

„Подумай, Карле, — так озвався емір —
І зваж, який у мене жаль до тебе.
На скільки знаю, вбив ти мого сина
Й безправно хочеш край мені забрати.
Ти краще здай ся і приймай від мене
Все в ленні — відси аж по Орієнт.“
„Тай сором був би се! — сказав Карло —
Не для невірних в мене мир-любов.
Прийми закон наш божий, охрестись,
Тоді й тебе любити я готов.
Вселенної цариці покорись!“
А Балігант: „Дурне на думці в тебе.“
І знов мечами вдарили на себе.

CCLXIV.

Емір був страх хоробрий. Як ударив
Мечем о сталь Карлового шелома,
На прах розбив шолом на голові,
Аж меч сховався у кучері густі
І шкури з лоба на долоню здер:
На нім відкрилась гола кість тепер.
Карло схитнув ся, мало що не впав,
Та Бог Карлови вмерти ще не дав
При нім явив ся Гавріїл у бою.
„Великий царю, — каже — що з тобою?“

CCLXV.

Коли Карло вчув ангельські слова,
Він смерти вже ні дрібки не боявся.

Опритомнів і віднайшлася сила.
Мечем французьким вдарив він еміра:
Розбив шолом, що аж горів каміннем,
І лоб розтяв, аж мозок з нього ллеть ся,
Лице по білу бороду розтяв, —
Емірів труп на землю тутже впав.
І знову дзвінко „монжуа“ несеть ся.
Се гасло вчув князь Найм, — коня привів.
Король Карло на Тенсендура сів.
Втекли невірні; сталась воля божа.
Тут кождий Франк знайшов, чого хотів.

CCLXVI.

Втекли невірні; божа воля в тім.
Карло за ними гнав ся, Франки з ним.
І каже цар: „Тут горе все пімстїть,
Всі муки серця свого усмирїть,
Бо нинї, бачу, плакали ви рано“.
А Франки кажуть: „Пімсти хочем, пане.“
Що сил мечем рубав тут кождий, сїк;
З невірних мало хто живий утік.

CCLXVII.

Велика спека і пилї встають.
Втекли невірні; Франки дальше йдуть,
Женуть за ними аж до Сарагосси.
На верх вежі виходить Брамїмунда,
А з нею всі канонїки й весь клир
Противних Богови, поганих вір.
Нема у них тонзур, нема уставів.
Побачивши поконаних Арабів,
Кричить цариця: „Магомете милий!
Мій царю любий! Франки нас побили.
Поляг на сором-ганьбу наш емір.“
Се вчувши, до стїни звернувсь Марсіль,
Заплакав; вид його покрило смутком;
Він з болю згинув. Грішну душу хутко
Понїс нечистий в пекло як своєю.

CCLXVIII.

Що не втекло, все трупом полягло.
Побіду славно мав король Карло;
Казав розбити в Сарагоссі брами, —
Знав, що ніхто противитись не стане.
Розбивши, з військом увійшов у город
І тут насильно на ніч став обозом.
Сивобородий цар удавсь завзятий.
Казав цариці вежі всі віддати,
Великих десять, менших пятьдесят.
Все може той, з ким божа благодать.

CCLXIX.

Скінчив ся день, настала темна ніч,
Та місяць ясний був, палали зорі.
Карло володар Сарагоссу взяв
І тисяч Франків вислав, щоб ходили
По всіх мошеях і по всіх домах
З сокирою і молотом в руках:
Всі статуї божків вони звалили.
Цар в Бога вірить, Богу служить він:
Він каже всім єпископам своїм
Святити воду і поган хрестити;
А кожного, що опиравсь тоді,
Карло вбивав, палив його в огні.
Одного дня хрестилось їх сто тисяч.
Одна осталась без хресту цариця.
Вона в солодку Францію піjde
І по добру всім правдам там навчить ся.

CCLXX.

Скінчилась ніч і ясний день настав.
Карло залогу в вежах полишав:
Тисяч хоробрих лицарів Карлову
В тім городі сповняти мали волю.
На знак Карла рушає військо в путь
З царицею, котру в полон ведуть.
Не дав зробити кривди їй Карло.

Й вертати нині весело було.
Минувши жваво, весело Нарбонну,
В Бордо вступили, в кріпость оборонну.
Там в дарі для святого Северина
Цар дав Роландів ріг — мангунів повен.
Стрічали там його прочани всі.
Сїв потім цар на скорі кораблі
И Жірондою до Блеф сестрінка віз,
Сестрінка свого, друга Олівера
И хороброго, розумного Турпіна.
Там уложив їх в гарні труни білі;
В опіці Бога і черців лишились.
А Франки дальше йдуть — важка дорога!
Як ось палата! Скочив цар з коня.
З палати миттю розіслав послів,
Щоб скликували в Ахен всіх суддів;
Всіх Німців, Сасів, Фрізів і Баварців,
Бретонців, Лотарингів і Нормандців,
З Бургундії і з Пуату народи.
Всі наймудрійші Франки будуть тут;
Над Ганелоном буде в Ахен суд.

ССLXXI.

Вернув ся вже з Еспанії володар
В найкращий город Франків Аквісгран.
В палаті ставши, він іде в світлицю.
Хороша Альда йде йому на стрічу
И питає в нього: „Де-ж є граф Роланд,
Що присягав мене за жінку взяти?“
Карло за горем світа вже не бачить;
Він гірко плаче й бороду рве білу:
„Сестричко люба, не питай, бо згинув.
Я дам тобі ще кращого в заміну;
Се Людвік, син мій, — ліпшого не маю.
Колись він буде королем в сім краю.“
І каже Альда: „Дивні се слова:
Не дай се Бог ні ангели тепер,
Щоб я жила, коли Роланд помер!“
Поблідла вся і впала нежива

У стіп Карла. Господь прости її!
Заплакали у тузі Франки всі.

CCLXXII.

Знайшла хороша Альда свій кінець.
Король гадав ще, що вона зомліла;
Горює, тужить він і плачуть очі;
В обійми взяв її, підняти хоче,
Однак на плечі звисла голова.
Король побачив: Альда нежива.
Він подає сю вість пяти графиням;
Ті віддали небіжку монахиням,
Що стерегли її всю ніч до рана
І під престолом рано поховали.
Гей, похорон то був, що цар їй справив!

CCLXXIII.

Карло вернув ся вже до Аквісграну.
Там близь палати посеред майдану
Стоїть закутий зрадник Ганелон.
Його кати привязують до стовпа,
Реміннем вяжуть зрадникови руки,
Січуть різками, палицями бють.
На ліпше він не заслужив мабуть.
Він суду жде й терпить великі муки.

CCLXXIV.

Ось що говорить давній літопис:
Карло призвав людей зі всіх країн;
В каплицю в Ахен всі вони зійшлись.
В Сільвестрів день святочний се було;
Великий празник справив там Карло
И казав зачати судову нараду,
Як покарати Ганелона зраду;
Казав під суд поставити його.

CCLXXV.

„Пани барони, — каже цар Карло —
Ви справедливо осудіть його!
Зі мною він в Еспанію ходив
І двацять тисяч Франків погубив.
Не бачити вже вам сестрінка мого,
Ні Олівера, лицаря знатного.
За гріш продав моїх всіх перів він“.
А той на те: „Підлець лиш крив сяб з тим.
Він зрадою увів мене в біду,
За те я смерть зорудував йому,
Однак про зраду я й не думав тамки.“
„Побачимо, кажи!“ — озвались Франки.

CCLXXVI.

Граф Ганелон перед Карлом став сміло.
З лица він гарний вдався, гордий тілом.
Колиб не зрадник, тоб то був барон!
І дивить ся на Франків Ганелон,
На всіх суддів своїх, на свояків,
І так могутим голосом повів:
„Послухайте, пани барони, пробі!
Володар все держав мене при собі.
Я вірно, щиро все служив йому.
Роланд мене ненавидів; тому
Й задумав горе, смерть мені знайти,
Казав послом у Сарагоссу йти.
Тоді лиш розум мій мене зберіг.
Роланда слушно зрадити я міг
І Олівера й другів всіх його.
Про се барони чули й чув Карло.
Я лиш пімстивсь, не думавши про зраду.“
А Франки кажуть: „Починаймо раду!“

CCLXXVII.

Граф Ганелон, побачивши, що суд
Почав ся вже, рідню збирає тут.
Був там один поважаний усіма,

З Соренси-замку, Пінабель на імя.
Вимовою своєю був він славний
І лицар добрий, в поєдинку вправний.

ССLXXVIII.

„Тобі лиш вірю, — каже Ганелон —
Спаси мене від засуду і смерти!“
А Пінабель: „На волі нині будеш.
Хто з Франків тут на смерть тебе засудить?
Коб лиш володар бій назначив нам,
Меч не завдасть брехні моїм словам.“
Граф Ганелон припав йому до ніг.

ССLXXIX.

Зійшлись на раду Франки і Нормандці,
Баварці, Німці, Саси й Аллеманці,
Був з Пуату й Овернії народ.
При Пінабелі, як води у рот
Набрали. Шепчуть: „Треба уступити,
Лишити суд і короля просити,
Щоб Ганелона увільнив. Він буде
Йому служити вірно, без облуди.
Роланда вже не бачити, бо вмер.
За злото нам не вернеть ся тепер.
Хиба шалений тут за нього бив сяб.“
І всякий вже пристав на те, годив ся.
Та не згодивсь брат Готфріда, Тьеррі.

ССLXXX.

Вернули ся до короля барони
І кажуть: „Пане, просимо покірно,
Пусти на волю графа Ганелона!
Він рад тобі служити щиро й вірно.
Даруй житте йому, — він лицар добрий.
Роланд умер, не вернеть ся хоробрий,
Ні за що вже не купимо його.“
„Ви зрадники!“ — розсердив ся Карло.

CCLXXXI.

Карло уздрів, що всі його лишили;
Він став смутний і в низ чоло він хилить...
У смутку він нещасним зве себе.
Аж ось і лицар, сам Тьєррі іде,
Брат Готфріда, князя з Анжу. Постава
Струнка собі, хистка і величава,
Волоссе чорне, цвіт лица брунатний,
Сам не малий і не високий — вдатний.
Він так промовив чемними словами:
„Чогож тобі журитись, гарний пане?
Яж, знаєш, вірно, все служив тобі.
Я ради предків стану все в борбі.
Граф Ганелон — будь там Роланд і винен —
Тобі сповнити службу був повинен;
Та він, гільтай, тебе й Роланда зрадив
І зрадивши, в біду тебе впровадив.
Я раджу, щоб повісити його
Як зрадника за скверне, зрадне діло
І псам на поле викинути тіло.
Коли-ж рідня його на мене встане, —
Сей ясний меч при боці бачиш, пане? —
В захиті слів моїх він блисне также.“
Озвались Франки: „Він розумно каже!“

CCLXXXII.

До короля приходить Пінабель,
Високий, сильний, сміливий, прудкий.
Кого ударить, попрощайся з світом!
Він каже: „Пане, тут тобі судити.
Тому скажи, щоб втихли всі ті спори.
Та чую я, Тьєррі щось тут говорить.
Що бреше, се докажу в поєдинку.“
Сказавши се, він скинув рукавицю.
Однак володар зажадав поруки.
Дав Пінабель йому всіх кривних в руки.
„Вам — каже цар — за нього одвічати.“
А поки що, казав їх пильнувати.

ССLXXXIII.

Коли Тьєррі уздрів, що буде бій,
Він зараз дав Карлови рукавицю.
Володар в застав взяв її собі
И поставити казав чотири лави,
Де свідки бою всі засісти мали.
Все відбуватись мало точно тут.
Ожер, князь данський, видавав свій суд.
А там по коні й зброю слуг післали.

ССLXXXIV.

Ще заки мав почати ся той бій,
Відбули сповідь, каяли ся оба,
Запричащались в церкві в час відправи
И монастирям зложили гарні дари.
А там явились і перед Карлом.
В обох остроги щирим злотом сяли,
Світились легкі панцирі тревалі
И на голові в обох світивсь шелом.
При боці в них позлотний меч звисав,
На шиї висів гарний, пишний щит;
Один і другий остре копе взяв;
Один і другий на коні сидить.
На плач зібралось лицарям усім;
Всі за Роландом тужать, за Тьєррім.
Бог знає, як скінчить ся боротьба.

ССLXXXV.

Під Аквісграном-містом на луці
До бою стали лицарі-барони:
Моторні оба, сміливі борці,
В обох були прудкі і борзі коні.
Вкололи їх і поводи пустили,
І вдарили на себе з всеї сили.
В обох щити розбили ся на прах
І панцирі і паси при сідлах
Порвали ся й сідло на землю впало,
Аж Франки з жалю плакати всі стали.

ССLXXXVI.

На землю впавши, лицарі як стій
На рівні ноги схопили ся оба.
Пан Пінабель був жвавий і меткий.
Не стало коний, пішки йдуть у бій.
Мечами з щирозлотими ручками
Вдаряють оба кріпко в сталь шоломів,
Вдаряють міцно, щоб розбити їх,
Аж жаль збирає лицарів усіх.
„Вкажи-ж нам правду, Боже!“ — каже цар.

ССLXXXVII.

„Піддай ся, — каже Пінабель — Тьєррі!
Служити щиро я готов тобі.
Я вивдячусь тобі моїм добром,
Лиш Ганелона примири з Карлом.“
„Даремна рада! — так Тьєррі сказав —
Бо щож я варт, колиб на се пристав?
За ким з нас правда, се покаже Бог.“

ССLXXXVIII.

Тьєррі сказав: „Хоробрий Пінабеле,
Велика сила й гарне тіло в тебе.
Тебе з відваги знає кожний пер.
Піддай ся ти, лиши сей бій тепер.
З Карлом тебе готов я примирити,
А Ганелон, як раз доступить кари.
То все про неї будуть говорити.“
„Не дай се, Боже! — каже Пінабель —
Я честь батьків пошанувати хочу
І не піддам ся сам нікому в світі.
Волів би вмерти, ніж таке зробити!“
І знов рубати почали мечами
Поверх шоломів з дорогим каміннем,
Що аж під небо сипали ся іскри.
І не скінчить ся се, хиба тоді,
Коли один уляже в боротьбі!

ССLXXXIX.

Пан Пінабель хоробрий був і бравий.
Противника в шелом прованський вдарив,
Аж іскрами замиготіли трави.
А там ще раз удар мечем поправив,
Затяв лице по середині вістрем, —
Цілу щоку червона кров зросила.
Протяв до тіла панцир. Тут від смерти
Спасла Тьєррі лиш чудом божа сила.

ССХС.

Тьєррі почув, що кров спливає з рани
І свіжі трави зрошує кругом.
Як острим вістрем Пінабеля вдарив,
То аж по ніс протяв на нім шелом.
Весь мозок з лоба висипав ся геть.
Удар був сильний, — тут йому і смерть.
А Франки кажуть: „Чудо Бог вчинив!
Цар Ганелона вішати вже може.
З ним рід його увесь повісять тоже.“

ССХСІ.

Коли Тьєррі побідно вийшов з бою,
Прийшов до нього сам король Карло,
А разом з ним прийшли його барони,
Прийшов князь Найм і данський князь Ожер,
І Вільгельм Блефський з Готфрідом з Анжу.
Тьєррі Карлови тут в обійми кинувсь.
Цар футром з кун втер кров йому з лица
І скинувши замазане взяв друге.
А з лицаря знімають зброю слуги
Й приводять мула. З трудом він усїв.
Веселі йдуть барони всі домів.
Прийшли до Ахен: тут скінчивсь їх путь.
Кого ще мали вбити, то убють.

ССХСІІ.

Карло призвав графів, призвав князів:
„Щож буде тим, котрих я увязнив?
На Ганелонів суд вони прийшли
І Пінабеля заставом були“.
Цар зве до себе тивуна Базбруна:
„Иди тай повісь їх на сухих гиляках!
Та бородою, сивою кленусь:
Колиб хто втік, наложиш головою.“
А той говорить: „Що-ж робити, пане!“
Взяв хлопців сто і всіх на силу тягне.
Повисло трийцять їх одного дня.
Так гинуть зрадник і його рідня!

ССХСІІІ.

А там прийшли Баварці й Аллеманці
Прийшли Бретонці, Фрізи і Нормандці,
Та з них усіх найбільше Франкиб раді,
Щоб люта смерть кінець зробила зрадї.
Зв'язали руки й ноги в Ганелона,
Чотири хлопці гнати стали коний
Туди, де в полі джерело дзюрчало.
Там Ганелона люта смерть спіткала.
Всі жили в нього витяглись, порвались,
Всі члени тіла в нього поламались, —
Зелені трави кров красить червона.
Як кождей зрадник, Ганелон вмирає.
Хто зрадник, той чванити ся не в праві.

ССХСІV.

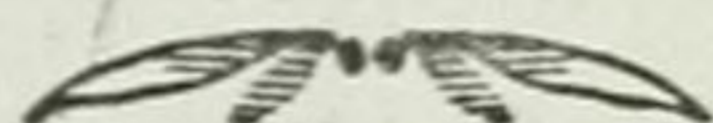
Коли володар мечь свою сповнив,
Ззиває всіх єпископів, попів,
Француських, аллеманських і баварських.
„Єсть у неволї в мене жінка царська,
Що слухалаб і казань і наук,
Бо хрест приймати хоче з ваших рук.
Вчинїть їй волю, Богу душу дайте!“
А ті говорять: „Лиш кумів питайте!“

Народа много прийняла столиця,
Приймає хрест еспанська цариця,
Що нині імя Юлії дістала,
В Христовій вірі правду всю пізнала.

ССХСV.

Коли володар мечь свою сповнив
І прояснив свій превеликий гнів,
Він приказав хрестити Брамимунду.
Скінчив ся день і ніч настала всюди.
Від Бога вість приносить Гаврііл :
„Час, Карле, знов тобі набратись сил
І йти чим скорше в біжську землю з ними
Цареві Вівієнови на поміч.
Його невірні в Імфі облягли.
Всі вірні кличуть там тебе ; спіши!“
Карло туди цілком вже йти не хоче.
„За щож мене карає Бог-Отець?“
Рве бороду Карло і плачуть очі
Тут пісні вже Турольдовій кінець.

Примітки перекладчика.

I. Аполін — бог знищення і загибелі. Побіч Аполіна й Магомета згадується в пісні дуже часто також Тервагана. Ся назва вийшла з латинського „*ter magnus*“ (у грецьким: *τροισιέυιστος*), що відносило ся у Римлян до Гермеса.

VIII. Готфрід, хорунжий королівський із Анжу, був справді історичною особою, але жив о цілих сто літ пізніше фактів оповіданих в пісні. Се знак, що й провінція Анжу брала участь у будованню пісні. Але важнішим слідом того є фігура Тьеррі, що мстить ся за смерть Роланда. В пісні він виступає як брат графа Анжу.

IX. Бізантинка — золота монета, яку бито в Візантії. Половиною бізантинки була мангуна, що згадується в пісні також.

X. Божі купелі — Ахен (Аквісгран), де після переказу для Карла з ласки божої була ключами тепла вода. В »Пісні про Роланда« Ахен є столицею Карла; в пізніших піснях — Париж.

XI. Там лицарів дванайцять їх приймало — себ то дванайцять перів: „*li doze per*“ — дванайцять рівних. Було се немов братерство установлене між молодими воєводами в дружині Карла, особливо підчас походу в Іспанію. Імена їх повтаряють ся і в інших поемах, одначе не всі: деякі заступають ся иншими. В тім братстві дванайцяти перів можна замітити й тісніші пари побратимів: крім Роланда й Олівера ще Жеріна й Жерера, Івуна й Іворіна — дві останні пари сполучені й замітною алітерацією імен.

Воєнне побратимство (*compaignie*) було німецьким звичаєм (*Waffenbruderschaft*); до німецької традиції відносять ся й число 12.

XII. Рішард — очевидно князь норманський. Згадка про нього стане зрозумілою, коли скажуть ся, що «Пісня про Роланда» була вже коло 1066 р. національним співом у Норманів. Є свідчення, які стверджують, що її співали вояки Вільяма Завойовника в часі битви під Гастінге.

XVII. Палиця і рукавиця — знаки влади й посольства.

XXIII. Сестрою Карла була Берта, Роландова мати.

XXVIII. Здер там подушне для Петра святого — в дійсности не Карло, а Вільям Байстрюк, котрий ходив до Англії, щоб вимусити сплату контрибуції для папи, яку англійські королі з давна мали платити.

XXXVI. Там посадять тебе на просту шкату... Пригадує воно зараз пересідання нашого Ігоря Святославича з княжого сідла в сідло кощіве, проте на знак переходу в стан полоненого.

LXIII. Жерард із Руссілону, здаєть ся, введений в пісню останнім редактором. Се історична особа, про котру знаєть ся, що жила в часах Карла Лисого і опісля стала героєм осібної поеми. Останній редактор пісні мабуть не знав про Жерарда із Руссілону нічого більше крім назви й дав йому вмерти в Ронсевалі, що незгідне ні з епічною традицією ні з історією.

LXXIV. Дурендаль — Роландів меч. У всіх лицарських поемах мечі мають свою назву і бувають предметом великого пошанівку.

LXXXIV. Оліфант — Роландів ріг зі слонової кости.

XCII. Монжуа (*Monjoie*) — Карлове гасло, що його деякі толкують дословно: гора щастя.

CXI. Сен-Мішель ді Періль — дословно: св. Михайло поратівник у морській небезпеці (*St. Michel de la mer del peril*). Се вказівка на бретанський

монастир св. Михайла „in periculo maris“, заснований в VIII. ст. на самій границі між французькою Бретанією і Нормандією, отже там, де були поєлюсти Роланда.

CXLI. Весь панцир вкрила борода його — се після прийнятого середовічного поняття означало погорду для неприятеля й визивання до бою.

CXLII. Святі цвіти — в давніх французьких поетів означенне раю.

CLVII. Святий Жиль мав списати, що бачив в одній візії, якої устоїв його Бог. Сеж анахронізм, бо жив він 100 літ ранше.

CLXXIV. Поляки згадані між народами, що їх завоював Роланд, лиш на основі коментарія Л. Готье, котрий так розумів назву Ruilanie. Інші бачать у сій назві Апулію (Pouille).

CLXXV. Мощі Святих — реліквії, які вправлявано в ручку кожного дорогоцінного меча.

CLXXX. Отун — в попереднім уступі оплакуваний Карлом тут знову являється живим. Се очевидна похибка переписувача пісні, яких стрічається більше.

CLXXXII. На небі сонце непорушно стало. Так кажесть ся в пісні. По правді-ж було так, що противникам Карла ніч допомогла розбігти ся.

CXCI. Під Вавилоном треба тут розуміти Багдад. Бачить ся тут неясний натяк на первісну зверхність східних каліфів над цілим музулманським світом, хоч уже Абдер-аман в 756 р. заснував каліфат у Кордові, незалежний від багдадського.

— Дромон — з грецького *δρομιος* (біг) — рід візантійського воєнного корабля.

ССХI. Преціоз — старофранцузьке *précieux* (новофранц. *précieux*) — дорогоцінний: тут назва емірового меча.

ССLXX. В Бордо вже в XI століттю показували Роландів рiг із слонової кости, що був розколений на двоє. Поховано Роланда дійсно в Блеф.

ССLXXI. Людвік не був єдиним сином Карла але про двох інших його синів у пісні не згадується.

ССLXXXIII. Де свідки бою всі засісти мали — так перекладаю стих оригіналу: *la vunt sedeir cil, ki s' deivent cumbatre*, бо дословний переклад дає би нісенітницю.

ССLXXXIV. Запричащались в церкві в час відправи. Таку відправу перед судом божим, що була особливою церковною відправою, називали Франки: *messe du jugement de Dieu*.

ВСЕСВІТНЯ БІБЛІОТЕКА

ПІД РЕДАКЦІЄЮ

ІВАНА КАЛИНОВИЧА

виходить поодинокими випусками довільного обсягу і має на нїли дати українському громадянству в перекладах на нашу мову кращі твори всесвітньої літератури і науки, передовим твори світових мислителів і учених, зі вступними статтями й поясненнями, не виключаючи також писання українських письменників.

Досїль появили ся:

- № 1/3. *Фрідріха Шіллера*: Поєзії (Передмова. I. Дрібні поєзії. II. Баляди. III. Поєми), в перекладі Д-ра І. Франка, Д-ра О. Грицяя Ц. Білила, Д-м. Йосифовича та інших. Львів, 1914, 8^о портрет + XXXIX + 168 стор. — Ціна двох випусків . . . . . 3 К
- № 4/6. *Александра Пушкіна*: Драматичні твори (сім пєс) в перекладі Д-ра Івана Франка. Львів, 1917, 8^о портрет + XXXVII + 252 стор. . . . . Ціна 5 К
- № 7/8. *Йогана В. Гете*: Герман і Доротея. Поєма в перекладі Д-ра Івана Франка. Львів, 1917, 8^о портрет X + 68 стор. . . . . Ціна 2 К
- № 9/10. *Михайла Лєвова*: Далекі шляхи. Збірка новель. Львів, 1917, 8^о портрет + 98 стор. . . . . Ціна 3 К
- № 11/12. *Арістотєлі*: Хмари, грецька комедія в перекладі Тараса Франка. Львів, 1918, 8^о портрет + XII + 96 стор. . . . . Ціна 3 К
- № 13. *Гуга фон Гофманстала*: Смерть Тіціяна. Драматична поєма в перекладі Остапа Луцького. Львів, 1918, 8^о, 24 стор. на добірному папері . . . . . Ціна 1 К 50 с.
- № 14. *Володимира Короленка*: Без язика. Оповідання в авторизованому перекладі Петра Дятлова. Львів, 1918, 8^о портрет + XII + 176 стор. . . . . Ціна 6 К
- № 15. *Д-ра Дмитра Донцова*: Українська державна думка і Європа. Політична розвідка. Львів, 1918, 8^о, 80 стор. Ціна 3 К
- № 16. Пісня про Роланда. Старофранцузський епос в перекладі Д-ра Василя Щурата. II видання. Львів, 1918, 8^о, 120 стор. . . . . Ціна 5 К

Друкують ся:

- № 17. *Тараса Франка*: Огляд історії римської літератури.
№ 18. *Юрія Гміта*: Два циклі. (I. Душа. II. Голос життя).

Досїль видані випуски можна дістати: в Книгарні Наукового Тов-а ім. Шевченка у Львові. Ринок ч. 10, по всіх більших книгарнях на провінції або на складі Видавництва „Всесвітньої Бібліотеки“ (адресувати просимо до Івана Калиновича в Бориславі), до якого треба звертати ся у всіх адміністративних та редакційних справах видавництва.

Ціна 5 К